

**NİTEL SOSYAL BİLİMLER
(NSB)
QUALITATIVE SOCIAL SCIENCES
(QSS)**

Cilt: 6 · Sayı: 1 · Yıl: 2024
Volume: 6 · Issue: 1 · Year: 2024

Editörler/Editors

Melih Sever

Seyhan Özdemir

Nitel Sosyal Bilimler (NSB) Qualitative Social Sciences (QSS)

Cilt: 6, Sayı: 1, Yıl: 2024
Volume: 6, Issue: 1, Year: 2024

Baş Editör/Editor in Chief

Melih Sever

Editör/Editor

Seyhan Ozdemir

Yabancı Dil Editörü/Foreign Language Editor

Kate Jobson/Philip Glover

Alan Editörleri/Field Editors

Nurullah Çalış-Sosyal Hizmet-Social Work -Giresun University

Emine Şener-İşletme-Business-Ahi Evran University

Halis Sakız-Psikoloji-Psychology-Mardin University

Kamuran Cerit-Sağlık Bilimleri-Health Sciences -Süleyman Demirel
University

Danışma Kurulu/Advisory Board

Uluslararası/International

Aslı Yalım, University of Central Florida, USA

Jason Palframan, Athlone Institute of Technology, Ireland

Laura Cordisco Tsai, Harvard University, USA

Narina A. Samah, Universiti Teknologi Malaysia, Malaysia

Nur Atikah Mohamed Hussin, Universiti Sains Malaysia, Malaysia

Tomofumi Oka, Sophia University, Japan

Mari Higuchi, Hokkaido University, Japan

Türkiye/Turkey

Arzu Özkanan, Isparta Uygulamalı Bilimler University

Deniz Akgül, Ahi Evren University

İlhan Günbayı, Akdeniz University

Meliha Funda Afyonoğlu, Selçuk University

Meral Bektaş, Mehmet Akif Ersoy University

Ramazan Erdem, Süleyman Demirel University

Sinan Akçay, Selçuk University

Tarık Tuncay, Hacettepe University

Ünsal Sığı, Ostim University

*** harf sırasına göre/in alphabetical order**

Nitel Sosyal Bilimler (NSB) Qualitative Social Sciences (QSS)

e-ISSN 2687-5764

Yayıncı/Publisher

Melih Sever

Yayın Türü/Publication Type

Uluslararası Hakemli Akademik Dergi/International Peer Reviewed Academic Journal

Yayın Dili/Publication Language

Türkçe ve İngilizce/Turkish and English

Yayın Periyodu/Publishing Period

Yılda iki kez/Biannual

Nitel Sosyal Bilimler (NSB), yılda iki kez (Haziran ve Aralık) yayınlanan uluslararası, hakemli ve açık erişimli bir dergidir. Sosyal bilimler alanında yapılan nitel çalışmalar bu derginin kapsamındadır. Bu bilimsel derginin ana amacı, sosyal bilimlerde nitel yorumlama ve analizin gelişimine katkıda bulunmaktır. Dergide sosyal hizmet, psikoloji, psikolojik danışmanlık, sosyoloji, pazarlama, örgütsel davranış ve diğer ilgili disiplinlerdeki araştırma ve derleme türü çalışmalar yayınlanabilir. Dergide sadece nitel metotlara veya karma metotlara dayanan araştırma makaleleri, derleme ve teorik tartışma türü çalışmalar yayımlanır. Çalışmalar İngilizce veya Türkçe olarak gönderilebilir. Dergi DOAJ, ROAD, BASE (Bielefeld Academic Search Engine), Crossref tarafından indekslenmektedir.

Qualitative Social Sciences-(QSS)-is peer-reviewed, open access, an international journal published two times a year (June & December). The main aim of this journal is to develop-qualitative interpretation and analysis of phenomena in social sciences, including, but not limited to: social work, psychology, counseling, sociology, marketing, and organizational behavior. The journal publishes only-research papers based on qualitative methods or mixed methods, review and theoretical papers. Manuscripts can be written in either English or Turkish. QSS is indexed in DOAJ, ROAD, BASE (Bielefeld Academic Search Engine), and Crossref.

Nitel Sosyal Bilimler (NSB) Qualitative Social Sciences (QSS)

e-ISSN 2687-5764

Cilt: 6, Sayı: 1, Yıl: 2024

Volume: 6, Issue: 1, Year: 2024

İçindekiler/Table of Contents

Araştırma Makalesi/Research Article

1-Yönetim Danışmanları Perspektifinden Stratejik Yönetim Yolculuğunda Yöneticilerin Prangaları

The Shackles of Managers in the Strategic Management Journey from the Perspective of Management Consultants

Emine Şener, Selma Baran

2-Hemşirelik Bölümü Öğrencilerinin Etik Kodlar ve Etik İkilemlere Yönelik Düşünceleri: Nitel Bir Çalışma

Nursing Students' Thoughts on Ethical Codes and Ethical Dilemmas: A Qualitative Study

Sevda Uzun, Selcan Koçtaş, Selvi Dinlemek

3-Anlam Arayışında Bir Yol: Alfa Çalışma Programı Üzerine Etnografik Bir İnceleme

A Way in the Pursuit of Meaning: An Ethnographic Analysis of the Alpha Study Program

Figen Balamir

4-Yapay Zekâ Haberleri Aracılığıyla Medyada Distopyanın İnşası ve Hegemonik Etkileri: ChatGPT Özelinde Yaygınlaşan Korku Söylemi Üzerine Bir İnceleme

The Construction of Dystopia in the Media through Artificial Intelligence News and Hegemonic Effects: An Analysis on the Spreading Fear Discourse Specific to ChatGPT

Aslı Kaprol

5-Türkiye'deki Dizilerde Hegemonik Erkeklik Kurguları: "Gelsin Hayat Bildiği Gibi" Örneği

Hegemonic Masculinity Narratives In Turkish Tv Series: The Case Of "Gelsin Hayat Bildiği Gibi"

Ruveyda Şendoğan

Nitel Sosyal Bilimler/Qualitative Social Sciences

Yıl:2024, Cilt:6 Sayı:1

Year:2024, Vol:6 Issue:1

<https://doi.org/10.47105/nsb.1421701>

Makale Türü/Article Type: *Araştırma/Research*

Atıf/Citation: Şener, E., ve Baran, S. (2024). Yönetim danışmanları perspektifinden stratejik yönetim yolculuğunda yöneticilerin prangaları. *Nitel Sosyal Bilimler*, 6(1), 1-29. <https://doi.org/10.47105/nsb.1421701>

Yönetim Danışmanları Perspektifinden Stratejik Yönetim Yolculuğunda Yöneticilerin Prangaları*

^aEmine Şener¹ ^bSelma Baran

^aDoç. Dr. İşletme Bölümü, İİBF, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Kırşehir, Türkiye

^bDoktora Öğrencisi., İşletme Anabilim Dalı, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Kırşehir, Türkiye

Öz

Uygulamada bazı yöneticiler, stratejik yönetimi teorik ve gerçek problemlerden uzak bulurken bazıları ise stratejik yönetim süreçlerinin sembolik eylemler olduğunu düşünmektedir. Stratejik yönetim sürecine en önemli katkıyı sağlayacak kurumlardan biri olan yönetim danışmanlığının Türkiye'de yeterince kullanılmadığı görülmektedir. Bu araştırma, yönetim danışmanlarının yöneticilerin stratejik karar alma süreçlerini nasıl değerlendirdiğini ortaya koymak ve yönetim danışmanlarının stratejik yönetim sürecine katkılarını belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Sürece yönetim danışmanları perspektifinden yaklaşmayı amaçlayan nitel bir durum çalışması olarak tasarlanan çalışma, yarı yapılandırılmış görüşme formları kullanarak, Yönetim Danışmanlığı Derneğine üye olan 9 yönetim danışmanı ile yapılan görüşmeler ile gerçekleştirilmiştir. Online gerçekleştirilen veri toplama süreci sonunda, katılımcılardan alınan yazılı cevaplar MAXQDA 2023 demo paket programı kullanılarak ve tematik analiz yapılarak sunulmuştur. Elde edilen sonuçlar, özellikle üst yönetimin stratejik kararlardaki etkisini ortaya çıkararak danışmanlığın stratejik yönetim sürecindeki önemini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Stratejik yönetim, yönetim danışmanlığı, yönetici prangaları, eleştirel yönetim yaklaşımı.

*Bu çalışma, VII. Yönetimde Eleştirel Perspektifler (YÖNEP) Çalıştayında sözlü olarak sunulan bildirinin geliştirilmiş tam metni olup çalıştay dâhil başka hiçbir yerde tam metin olarak yayımlanmamıştır.

¹**Sorumlu Yazar/Corresponding Author:** Emine Şener, esener@ahievran.edu.tr, Orcid: 0000-0002-8903-1684

S. Baran, selma_baran137@hotmail.com, Orcid: 0000-0001-8285-789X

Gönderim Tarihi/Received: 18.01.2024

Kabul Tarihi/Accepted:26.02.2024

Yayımlanma Tarihi/Published:30.06.2024

The Shackles of Managers in the Strategic Management Journey from the Perspective of Management Consultants

Extended Summary

Strategy is a concept of war, derived from the words 'army' and 'lead'. In the military context, it is used in the sense of mobilizing all resources to achieve a goal (Barca & Balçı, 2006). The concept of strategy has arisen with the idea of strategic decision-making in the military field (Güven, 2014). The development of strategic concepts, whether from a military perspective or from a modern business perspective, is not spontaneous. The development of strategic concepts requires an environment that encourages strategic thinking and focus. Establishing, maintaining, and improving this environment is the focus of strategic management (Chinowsky, 2000). The success of business depends on their strategic management (Güçlü, 2003). The people who will pay attention and care in the strategic management process are the senior managers of the organizations. Since these managers are the ones who plan, implement, and decide on all resources, they have important responsibilities for the success and failure of the organization. Considering their duties and responsibilities, managers are required to think and act strategically in a flexible and high-quality manner to think both globally and locally and to make effective decisions (Besler, 2003).

The process of internationalizing business operations is a central research and policy issue in strategic management (Pettigrew, 1992). Previously, it was aimed to guide the organization for scientific management practices, but after 1930, the increasing importance of human relations and technological developments have brought new methodic approaches (Erdost, 2004). Management consultancy can be defined as a professional consultancy service that helps managers analyze, solve problems, and transfer strategic management practices by using their knowledge and skills (Bayraktaroğlu et al., 2011).

This research is important in terms of determining the current situation of strategic decisions made and strategic management processes implemented by managers from the perspective of management consultants, who are stated to have significant contributions to the strategic management process. This research has been designed as a case study from qualitative research designs. Case study is a qualitative approach in which the researcher collects in-depth and detailed information about multiple bounded systems in a certain situation or time through observation, interview, document, visual and audio materials, case description, or case themes (Creswell, 2018). Since the study aimed to collect information on strategic management, purposive sampling technique was preferred. With the guidance of the secretariat of the Management Consultants Association, nine consultants who specialized in strategic management consultancy were contacted. A semi-structured interview form was prepared by referring to the related literature. Semi-structured interviews allow asking the participants the same questions within a flexible framework (Dearnley, 2005). The questions were sent to the participants by e-mail with the suggestions and approvals of the secretariat of the Management Consultants Association and a cover letter explaining the study. The data were collected electronically with the participation of management consultants, working on strategic management, who agreed to participate in the research. To calculate the reliability of the data, the consensus-disagreement principle proposed by Miles and Huberman (1994) was used. In terms of the reliability of the research, the text was evaluated by two experts. The coding of the two researchers were compared and necessary arrangements were made. The reliability of the consensus correlation coefficient between the two researchers was calculated as 90% using the relevant formula [$\text{Consensus} / (\text{Consensus} + \text{Disagreement}) \times 100$]. MAXQDA 2023 demo package program was used in the analysis of the research data.

We found that strategic decisions become more important as the organizational structure grows. Because as the organization grows, it becomes more complex and requires strategic decisions. Information exchange is important in the strategic decision-making process. Furthermore, it is concluded that senior management makes decisions based on their experience.

Furthermore, organizations mostly analyze competitors and follow technological innovations in environmental analysis. In addition to this, the consultancy service enables the development of the right strategy, adds value to the organization and brings a different perspective. Management consultancy makes a significant contribution to strategic decision-making from a different perspective, to see situations that cannot be noticed in the organizational process and to develop appropriate strategies, and to evaluate events more professionally from an outside perspective.

As a result, the viewpoints on which managers and management consultants have in common are more predominant. In the strategic management process, an approach is adopted in which decisions are generally taken by top management. However, it is accepted that the opinions of all levels should be taken into consideration when senior management takes decisions. While it is stated that the employee who is the expert of the work should participate in the decision-making process, the view that the final decision belongs to the senior management is also adopted. As it is seen, a contradiction arises. While it is expected that the managers who receive management consultancy and who are thought to have the motivation to develop their organizations will try to involve all levels in decision-making with a more participatory approach, it is seen that they fall short of expectations in terms of full participation and play a central role. At this point, it can be concluded that the understanding of management with full participation continues to be a myth and becomes the most prominent shackle of managers in the process.

Keywords: Strategic management, management consulting, executive shackles, critical management approach.

Giriş

Stratejik yönetimin odak noktası, işletme evriminin yönü ile ilgili seçimlerdir. Üst düzey yöneticiler, işletme başarısı ve başarısızlığıyla tüm örgütü ilgilendiren konuları kapsar. Stratejik yönetim, yöneticilerin iş kararlarına yardımcı olabilmek amacıyla vardır. Strateji, işletmelerin müşteri, teknoloji, insan, finansal sermaye ve diğer girdilerde rekabetin olduğu bir ortamda uzun vadede hayatta kalmaya ve gelişmeye devam etmek için yapılması gereken seçimleri inceler (Teece, 2009, s. 83-84).

Örgütlerde iş sürecini etkileyen teknolojik alt yapının belirlenmesi, bilgi sisteminin kurulması geliştirilmesi rastgele seçilemez. Bundan dolayı bu süreç için atılacak adımlar önceden planlanmış, düşünülmüş olmalıdır. Stratejiler hedefe ulaştıracak yol haritalarıdır (Acar, 2008, s. 60). Stratejik düşünme olgusu, örgütün sahip olduğu zayıflık ve üstünlüğünü bilerek; gelecekte karşılaşacağı fırsat ve tehditleri değerlendirerek buna yönelik kararlar alma süreci olarak ifade edilir (Naktiyok ve Çiçek, 2014, s. 159). Kısaca stratejik düşünme; geçmiş, bugünü ve geleceği birbirine bağlar. Bu şekilde örgütün hafızası geleceğinin yaratılmasında kritik girdiler olarak kullanır. Geçmiş, günümüz ve gelecek arasındaki bu bağlantı daha sağlam stratejik düşünmeye yönlendirir. Stratejik düşünme aynı zamanda hem yaratıcı hem de eleştireldir ancak daha yaratıcı düşünmek için eleştirel yargıyı askıya alma gerekliliği nedeniyle her iki düşünme türünü de aynı anda başarması zordur (Lawrence, 1999, s. 8).

Günümüzde örgütlerde karar alma ve bu kararı uygulamada öncelik yöneticilere tanınmaktadır. Yönetim, örgüt çıkarlarını düşünerek en iyi işi yapmayı amaçlar ve örgüt için faydalı olanın çalışanlar için de faydalı olacağını varsayar. Çalışanların kendi içinde sınıflara ayrılması, iş bölümü ve yöneten-yönetilen ayrımı gibi örgütlerin baş etmesi gereken farklı olgular bulunmaktadır (Erdemir ve Koç, 2009, s. 159). Stratejik yönetim, bu açıdan ele alındığında yukarıdan aşağıya doğru ilerleyen yönetici bir yaklaşımdır. Stratejik düşünebilen bir yöneticinin, örgütsel faaliyette oluşabilecek bir değişimin farklı sistemleri etkileyebileceği bilinciyle hareket etmesi ve sistemin bütünü hakkında bilgi sahibi olması beklenir. Bu açıdan yöneticilerin stratejik düşünebilmeleri ve faaliyet alanları oluşturabilmeleri için eleştirel bakış açısına sahip olmaları gerekir (Naktiyok ve Çiçek, 2014, s. 164). Bu çalışmada stratejik yönetimin katılıma dayalı ve tüm örgüt üyelerince benimsenmiş amaçların takibine dayandığına dair “mitsel yönü” yönetim danışmalarının perspektifinden ele alınarak eleştirel bir bakış açısıyla sunulacaktır.

Stratejik Yönetim

Strateji, ordu ve yol göstermek kelimelerinden türeyen bir savaş terimidir. Askeri alanda hedefe ulaşmak için bütün kaynakları seferber etme anlamında kullanılır (Barca ve Balcı, 2006, s. 37). Strateji kavramı askeri alanda stratejik karar verme düşüncesi ile ortaya çıkmıştır (Güven, 2014, s. 65). Ayrıca stratejinin Latince ‘stratum’ kelimesinden türettiği de söylenmektedir. Stratum kelimesinin *yol*, *yön* ve *rota* anlamlarına karşılık olarak kullanıldığı belirtilmektedir. Bu doğrultuda strateji; yolu, yönü ve rotayı gösterir denilebilir. Çoğu zaman strateji faaliyetleri görünür olsa da bunların rakipler tarafından bilinmesi istenmez. Ancak stratejinin dışardan anlaşılması da zordur. Strateji uygulayıcısı olan Çinli

General Sun Tzu M.Ö. 340'larda şu şekilde belirtmiştir: “*Ben savaşırken, herkes taktiklerimi görebilir. Fakat hiç kimse zaferin asıl kaynağı olan stratejiyi göremez.*” (Erkut, 2009, s. 42-43).

Stratejik kavramların gelişimi ister askeri bir perspektiften ister modern bir iş perspektifinden olsun, kendiliğinden oluşmaz. Stratejik kavramların geliştirilmesi, stratejik düşünmeyi ve odaklanmayı teşvik eden bir ortam gerektirir. Bu ortamın kurulması, sürdürülmesi ve geliştirilmesi stratejik yönetimin odak noktasıdır. Stratejik yönetim modelleri, 19. yüzyılın sonlarından bu yana iş alanında sürekli olarak gelişmektedir (Chinowsky, 2000, s. 4).

Strateji kavramı günümüzde çoğu sektörde kullanılmaktadır. Yönetim alanında stratejik hareket etme sürecinde kendine yer bulmuştur. Günümüzde, özel sektörün yanı sıra kâr amacı gütmeyen kamu kuruluşlarında beklentilerin gerçekleştirilmesine katkı sağlamaktadır (Güven, 2014, s. 65). Özellikle ulusların rekabet avantajı elde edebilmek için ekonomik üstünlüğün yeterli olmayacağı fikri savunulmaktadır. Bu anlamda rekabet avantajı sağlayabilmek için her alanda stratejik anlayışının gelişmesi benimsenmiştir (Barca ve Balcı, 2006, s. 3-7). Bu açıdan stratejik yönetim, örgütün amacına ulaşması için gerekli kararların net ve açık olarak anlatılması, bütünlüğün sağlanması olarak tanımlanabilir. Başarıya ulaşmak için yönetim fonksiyonları arasındaki uyuma odaklanmıştır. Stratejik yönetim sadece karar alma süreciyle ilgilenmez aynı zamanda bu kararların uygulanma süreciyle de ilgilenir (Yüzbaşıoğlu, 2004, s. 389-390). Bu nedenle stratejik yönetim sadece üst yönetimin değil tüm yönetim kademelerinin katılımı ve iş birliğine dayalı karar alma yanında uygulamaya da odaklanan bir süreçtir.

Stratejik Yönetim Yaklaşımının Tarihsel Gelişimi

Stratejik yönetim, bir şirketin hedeflerine nasıl ulaşılacağına planlanması ve değişen koşullardan yararlanmak için yön ve yöntemlerin ayarlanması ile ilgilidir. 1950'lerde ve 1960'larda iş politikası başlığı altında öğretilmiştir. Bu genellikle üst düzey yöneticilerin aşına oldukları durumlardan ders çıkarmayı içermektedir. Ayrıca zamanla modaya uygun bir süreç haline gelmiştir. 1970'lerde uzun zamanlı planlama hareketi veya olumsuz durumlarda gelecekle ilgili iyimser bir yaklaşım olarak benimsenmiştir (Faulkner ve Campbell, 2006, s. 2).

1990'lı yıllarda strateji kavramının yaygınlaşmasıyla birlikte stratejik yönetim anlayışı organizasyonlarda giderek önem kazanmaya başlamıştır. Artan rekabetle birlikte riskleri, fırsatları, tehlikeleri öngörebilmek avantaj sağlamıştır. Bu doğrultuda stratejik yönetim organizasyonların amacına ulaşabilmek için planlama, uygulama ve bunların kontrolünü ifade etmektedir (Aktan, 2012, s. 261).

2000'li yılların başlarında strateji ve stratejik düşünme, organizasyonları etkileyecek büyük bir öneme sahip olmuştur. Dünya, ekonomik olarak düşünüldüğünde büyük bir sistemdir ve bu sistemde sadece stratejileri analiz edebilen ve oyunu kurallarına göre oynayan işletmeler istedikleri hedefe ulaşabilirler (Berberoğlu ve Dalyan, 1999, s. 90).

Etkili bir yönetimin temelinde uzun vadeli stratejik güce sahip olması önemli yer tutar. Bu açıdan stratejik kararlar hem ülke için hem de kuruluşlar için gereklidir. Günümüzde katılımcılığa sahip stratejik yönetim ilkeleri de ağırlık kazanmaktadır (Bircan, 2002, s. 11). Stratejik yönetim ile geleceğini belirlemek ve şekillendirmek bütün örgütlerin hedefidir. Günümüzde her çeşit işletmenin başarılı olabilmesi stratejik yönetilmelerine bağlıdır (Güçlü, 2003, s. 71).

Stratejik yönetim sürecinde dikkat ve özeni gösterecek kişiler örgütlerin üst düzey yöneticileridir. Bu yöneticiler tüm kaynakları planlayan, uygulayan, kararlar alan kişiler olması nedeniyle örgütün başarısı ya da başarısızlığın da önemli sorumlulukları vardır. Yöneticilerin görev ve sorumlulukları ele alındığında hem küresel hem de yerel düşünceleri, etkin karar almaları bakımından esnek ve yüksek kalitede stratejik düşünmek ve davranmak durumunda bırakılmaktadır (Besler, 2003, s. 77). Örgütün hedefleri doğrultusunda yöneticilere; stratejilerin belirlenmesinden itibaren planlama, uygulama ve denetime kadar pek çok görev düşmektedir (Güven, 2014, s. 69). Stratejik yönetim, örgütlerin gelecekte olmak istedikleri yere dair yol haritasıdır. Geleceği yönetmeyi amaç edinen örgütler stratejik yöntemlerle mükemmelliği yakalayabilir (Baykal, 2018, s. 152).

Stratejik Yönetim Yaklaşımının Özellikleri/Faydaları

Stratejik yönetim sistemleri, kuruluşların sürekli stratejik yönetimini sağlamayı amaçlayan örgütsel düzenlemelerdir. Bir stratejik yönetim sisteminin inşası stratejik planlama, sonuç odaklı bütçeleme, performans yönetimi, stratejik ölçüm ve deneyim kazandıkça ortaya çıkan evrimsel bir süreçtir. Etkili ve hayati bir sistem inşa etmek ve onunla gelen olağanüstü performans kültürünü inşa etmek genellikle yılların deneyimini gerektirir (Bryson, 2004, s. 293).

Stratejik yönetim, bir stratejiyi uygulamak özellikle yaratıcı stratejik düşünceden kaynaklanan vizyonu gerçekleştirmek için herhangi bir yönetim eylemidir. İş alanındaki başarılı stratejistler sadece stratejik düşünme ile meşgul olmazlar, aynı zamanda vizyonlarını gerçekleştirmek için hareket ederler. Stratejik yönetim bu nedenle stratejik niyeti stratejik eyleme dönüştürür. Tüm bu eylemler, bu niyetin gerçekleştirilmesi etrafında düzenlenir. Niyet, örgütün hangi yönde hareket etmesi gerektiğini tanımlar (White, 2004, s. 56).

Strateji, iç ve dış çevre analiz olarak da bilinir. Uzun vadede kaynakların dağılımını, nasıl faydalanılacağını ve ihtimalleri öngörmeye yardımcı olur. Aynı zamanda gelebilecek fırsatları ve tehditleri önceden tahmin edilebilir. Her hizmet birimi için doğru planlamalar yapılarak doğru kararlar alınmasına yardımcı olur. Yönetim hedefi, doğru strateji sayesinde koordine edilebilir duruma gelebilir (Özgür, 2004, s. 21). Her örgütün kendine ait bir çevresi bulunmaktadır. Örgütler üzerinde koşulların ve çevrenin önemli etkisi vardır. Değişen teknolojik çevre ile yeniden şekillenir (Güçlü, 2003, s. 71).

Bir kuruluş içindeki hedefler; hedefleri işlevsel programlara çeviren uzman birimler veya ekipler tarafından gerçekleştirilir. İlgili fonksiyonel birimler bağımsız olarak stratejik yönetime katılır.

Hem ekipler içinde hem de ekipler arasında stratejik eylem gerektirecek önemli bir koordinasyon olmasını sağlar (White, 2004).

Stratejik Yönetim Yaklaşımları

Stratejik yönetim düşüncesinin gelişimini Barca (2009); “*stratejik planlama anlayış dönemi* (1960-1980)”, “*rekabet stratejisi anlayış dönemi* (1980-1990)” ve “*temel yetkinliklere dayalı strateji anlayış dönemi* (1990’dan günümüze kadar)” olarak üç ana döneme ayırmıştır. Bu yaklaşımların dönemsel olarak birbirinden tamamen bağımsız olmadığını aksine birbirleriyle bağlantılı olabileceğini ifade etmektedir (Barca, 2009, s. 35).

Stratejik planlama döneminin (1960-1980) en belirgin özelliği, talep fazlalığı nedeniyle pazarda büyüme olurken arz yetersiz kalmıştır. Pazarda yaşanan büyüme sonucu yönetim yanlışlıkları ve başarısızlık riski azalmıştır. Bu dönem istikrarlı büyüme yılları olması nedeniyle stratejik planlar ile ifade edilir (Barca, 2014, s. 31).

Micheal Porter’ın 1980’lerde yayınlanan “*Rekabet Stratejisi*” ile başlayan strateji düşüncesi, 1985 yılında yayınladığı “*Rekabet Avantajı*” eseriyle ön plana çıkmıştır. Stratejik geliştirme analizi yerine sorunlara nasıl daha rasyonel bakılacağına odaklanmıştır. Porter, sektörün en düşük maliyeti sağlayarak ve ürün ya da hizmet farklılaştırarak üstün performansa götüreceğini ileri sürer. Porter her firmanın çevresini oluşturan güçlerin olduğunu ve buna göre stratejik düşünce anlayışının odağına rekabet anlayışını getirmiştir (Barca, 2005, s. 12-13).

1980 yıllarında başlayan çevre ile kuruluş arasındaki sınır, 1990 yıllarında sınırların ortadan kalkmasıyla bir bütün oluşturmuştur. Her şeyin olabileceği belirsiz bir çevrede yolu bulmak için kuruluşlar kendi yollarını çizip kendi çevrelerini tasarlamışlardır. Böylece bu yetkinliğe sahip olan işletmeler ayakta kalacak ve rekabet avantajı saylayacaktır. Tüm bu aşamalar strateji yaklaşımının temel taşlarını oluşturmaktadır (Erkut, 2009, s. 27-28).

Stratejik Yönetim Düşüncesinin Temel Felsefesi

Stratejik yönetim düşüncesinin unsurları nedir? Strateji hangi gereksinim doğrultusunda ortaya çıkmıştır? Ya da stratejik yönetim düşüncesini var eden nedenler nelerdir? Bu sorulara dair sağlıklı cevaplar oluştuğunda temel felsefe çerçevelenmiş olur. Bir örgütün stratejik düşünmesi, stratejik yönetim sürecini uygulaması, strateji belirleyip kendi yolunu çizmesi kendi evrimine hükmetmesi demektir (Erkut, 2009, s. 19).

Stratejik yönetim düşüncesine göre her hareket bir düşüncenin ve bir felsefenin çıktısıdır. Bu düşüncenin temel felsefesi, buldukları çevre içinde örgütün varlığının devam etmesini sağlayacak planların geliştirilmesi ve hangi doğrultuda hareket edeceklerinin belirlenmesi görüşünü ifade eder (Pamuk vd., 1997, s. 15-18). Stratejik yönetim düşüncesi, geleceği görünür kılmakla ilgilidir. Bugünden yapılan tercihlerle bilinmeyen bir gelecekte yön çizilir. Beklenen sonuçların alınması için gelecekte nelerin yapılacağını belirlemesidir (Erkut, 2009, s. 19).

Stratejik düşünme, geleceğe ilişkin önemli belirsizliğin olduğu karmaşık bir dünyada hedefleri tanımlama ve gerçekleştirme sürecini içeren vizyonun oluşturulması olarak tanımlanır (White, 2004, s. 61). Aynı zamanda örgütler, rekabetin getirdiği baskıyla mücadele etmek için çevresel faktörleri stratejik bir bakış açısıyla değerlendirirler. Çünkü küresel ekonomide doğru yönü bulmak için stratejik yönetim felsefesini benimseyen kurumlara dönüşmek durumunda kalmaktadır. Geleceğin başarılı bir şekilde yönetilmesini esas alan strateji devamlı kendini yeniler ve örgütü piyasa koşullarına uymaya zorlar (Göral, 2014, s. 28-29).

Stratejik Yönetimin Arka Planı: Karşılaşılan Sorunlar, Çıkmazlar, Açmazlar

Stratejik yönetim, özel sektörde 1970-1980 yılları boyunca yaygın olmasına rağmen 1990'larda bu popülerliğini yitirmiştir. Kamu kurumlarında ise 1990 yılından itibaren popüler olmaya başlamıştır. Ancak kamu kurumunda ya da özel sektörde karşılaşılan sorunlar veya uygun stratejilerin belirlenmemesi sonucu eleştirilere ve yaygınlığın azalmasına neden olan bir faktördür (Özgür, 2004, s. 28). Tarihsel olarak yeni yönetim uygulamaları ise kâr amaçlı örgütlerde 1970'lerde uygulanmaya başlanmıştır. Kamu sektöründe ve kâr amacı gütmeyen kurumlarda da yayıldığı görülmektedir. Türkiye'de 2003 yılında, kamu kurumlarında stratejik plan yapma zorunluluğu getirilmesi stratejik yönetim uygulamaları açısından bir dönüm noktası olmuştur (Turan, 2013, s. 158).

Stratejik yönetim anlayışını çoğunlukla işletmeler benimsemiş gibi görünse de farklı kurumlar tarafından da bu yaklaşıma çeşitli stratejiler geliştirilmeye başlanmıştır. Stratejik yönetim ve planlama anlayışı Türkiye'de 1980'ler itibariyle konuşulmaya başlanmış, 2003 yılında çıkarılan 5018 sayılı "*Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu*" ile kamusal alanda yaşanan mali ve yönetsel bunalımlardan dolayı uygulanması zorunlu tutulmuştur. Bu durum karar vericileri daha stratejik düşünmeye ve uzun vadeli planlar yapmaya doğru yönlendirmiştir (Çetin, 2003, s. 88).

Kurumlarda var olan yönetim yaklaşımını stratejik yaklaşıma dönüştürmekte bazı güçlükler yaşanmaktadır. Karşılaşılan güçlükler hukuksal, yapısal ve yönetsel sorunlardan oluşmaktadır (Sakin, 2018, s. 83-97). Hukuksal sorunların sebebi, kamu kurumlarına yüklenen sorumlulukların kapsamının çok geniş olması ve toplum taleplerinin sürekli değişkenlik göstermesidir. Sınırlı kaynakların sınırsız taleplerle karşılanmak istenmesi geliştirilen politikalar doğrultusunda hukuksal sorunları kontrol altında tutmayı zorlaştırmaktadır. Yönetsel sorunların sebebi, üst yönetimin sorunlar karşısında yeterli bilgi ve tecrübeye sahip olmaması ya da bu sorunları göz ardı etmeleridir (Sakin, 2018, s. 94). Yapısal sorunlar, kurumlarda görülen katı, hiyerarşi ve tek taraflı iletişimin neden olduğu ve stratejik anlayışın yöneticiler tarafından tam olarak içselleştirilmemesi sonucu oluşur. Hiyerarşik yapılanma kurumlarda karar alma sürecini kısıtlamakta ve diğer kurumlarla koordinasyonu zorlaştırmaktadır. Ayrıca stratejik planların sadece belli kurumları ya da belli bölgeleri kapsamaması yapısal bir sorun olarak görülmektedir (Canpolat, 2010, s. 7-8).

Gelecekte işletmeyi doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyecek muhtemel unsurlar bulunmaktadır. İşletmelerin yapıları, faaliyet bölgeleri ve alanları bir kriz durumunda yaklaşımları

belirleyici olabilmektedir. Yüksek teknoloji için kullanılan bir stratejik yönetim standart bir işletmede etkili olmayabilir. Bu faaliyetlerin krize kaynaklık etmesi çevresel koşullara göre değişkenlik göstermektedir. Stratejik yönetiminin öngördüğü şekilde çevrenin sürekli ve ayrıntılı bir şekilde analiz edilmesi riskleri kontrol etmeye ve fırsatları değerlendirmeye olanak sağlayabilir (Asunakutlu ve Safran, 2004, s. 54).

Stratejik Yönetim Düşüncesine Eleştirel Yaklaşımlar

Modern yönetim anlayışına eleştiriler “değer” kavramı üzerinden yapılmaktadır. Yönetim literatüründe Peters ve Waterman (1982), Ouchi (1980), Pascale ve Athos (1981), Deal ve Kennedy (1982) vd. şirket yöneticilerinin özellikle uygulanan strateji modellerine çok fazla güvenildiğini öne sürmektedirler. Bu eleştirmenlere göre işletme okullarında, danışmanlık firmalarında ve modern kurumsal yöneticilerde bulunan eksikliğin sebebi; çalışanlar ve müşteriler gibi eylemleri değerlere dayanan insanlara dair bir anlayış olmamasıdır (Freeman vd., 1988, s. 821-822). Ayrıca bazı yöneticiler stratejik yönetimi, gereksiz yere teorik olduğu ve stratejinin gerçek sorunlardan kopuk olduğu için eleştirir (Mahoney ve McGahan, 2007, s. 79).

Stratejik yöneticiler, bir şekilde ya kurum içinden türetilen ya da dışarıdan verilen bir dizi hedefi maksimize etme ya da tatmin etme sorunuyla karşı karşıyadır. Bunu yapmama riski de eleştiriye yol açacaktır. Bu durum, kamu yönetimine temelde sonuç odaklı bir bakış açısidir. Yalnızca sonuçlar bir şekilde ölçülebilir ve karşılaştırılabilirse yani maliyetsiz bir şekilde doğrulanabilirse uygulanabilir (Lane ve Wallis, 2009, s. 105-106).

Stratejik yönetim süreçleri, belirli hedeflere ulaşmak için organizasyonu çevresiyle uyumlu hale getirmeye yönelik rasyonel ve etkili girişimler olarak değil sembolik eylemlerdir. Simgelerin önemli olmadığını ifade eden eleştirmenlere göre ise çevre en önemli belirleyicidir çünkü nüfus düzeyindeki değişkenlere bakarak kurumsal performansı yeterince açıklayabilir. Bu görüşe göre strateji; oluşturma, uygulama veya moral yönetiminin yalnızca bir parçasıdır (Freeman vd., 1988, s. 822).

Stratejik yönetime eleştirel bakış açısı konuları arasında ideoloji yönetimi, sembolik şiddet ve insan eylemlerinin araçsallığı bulunmaktadır. Hem astların hem de yöneticilerin yanlış bilincini oluşturan yöneticilik ideolojisi, mevcut toplumsal düzen ve örgütlenmenin görünürdeki açıklığını ve doğallığını haklı çıkarır. Örgütteki insanlara araçsal ve baskıcı yaklaşım, yönetimin adaletsizliği ve üst yönetimin çıkarlarını artırmaya hizmet eden bir kamufraj görevi görür (Sułkowski, 2013, s. 9-10). Rekabetin kutsandığı günümüzde, kılıfına uygun hale getirilmiş yönetimci anlayışın iş görenlere olumsuz etkileri olduğu da dile getirilmektedir. Modern anlayışın getirdiği rasyonalist ve pozitivist yaklaşımın yerini belirsizlik, görecelik gibi post modern yaklaşımların alması ile gelecekte çalışma hayatına yeni anlayışların hâkim olması beklenmektedir (Keskin, 2016).

Stratejik Yönetim Sürecine Danışmanların Katkısı

İşletmelerin faaliyetlerini uluslararası hale getirme süreçleri, stratejik yönetimde merkezi bir araştırma ve politika konusudur (Pettigrew, 1992, s. 14). 1950'lerin başından itibaren iş çevresinin büyümesi, karmaşık hale gelmesi ve tahmin edilmesi güç olan iş çevresinde değişen fırsatları görme gereksinimi doğmuştur. Böylece fırsatları daha iyi görmek için yeni yönetim yaklaşımları ortaya çıkmıştır. Ancak stratejinin iş dünyasına uygulanması 1921'de iş insanı Alfred Sloan'ın General Motors'u yeniden yapılandırırken nasıl stratejik davrandığını anlattığı eserinde daha erken rastlanılmaktadır. Bu nedenle stratejik yaklaşımın 1950'lerden önce başladığı ileri sürülebilir (Barca, 2005, s. 16). Buna karşın yönetim danışmanlığı tarihine bakıldığında, 1870'li yıllara uzandığı ve 1980'li yıllardan sonra hızlı bir gelişme gösterdiği söylenebilir. Danışmanlık tecrübesinin ise yaklaşık %80'i 1980 sonrası kazanılmıştır. Bunun nedeni yönetim tekniklerinin 1980 sonrası gelişmesi ve hızlı yaygınlaşmasına bağlıdır. Önceleri bilimsel yönetim uygulamaları için örgüte rehberlik yapmak amaçlanırken 1930 sonrası insan ilişkilerinin önem kazanması ve teknolojik gelişmeler yeni yöntem yaklaşımlarını getirmiştir (Erdost, 2004, s. 155).

Türkiye'de yönetim danışmanlığının ilk uygulamaları 1962'de Türk Sevk ve İdare Derneği'nin kuruluşu ile eşleşmektedir. Benzer şekilde 1965 yılında Milli Prodüktivite Merkezi'nin kuruluş amacı kamu kurumlarına eğitim ve danışmanlık hizmeti vermektir. 1980 yılı sonrası ekonomik gelişmeler ve uluslararası ticaret danışmanlık hizmetini çekici kılmıştır (Haberal, 2018, s. 2).

Yönetim danışmanlığı sahip olduğu bilgi ve becerileri kullanarak; yöneticileri analiz yapma, problemleri çözme ve stratejik yönetim uygulamalarını transfer etmeye yardım eden profesyonel danışmanlık hizmeti olarak tanımlanabilir (Bayraktaroğlu vd., 2011, s. 20). Danışmanlar, üst düzey ekibin stratejisini netleştirmesine, alternatif örgüt tasarım çözümlerini göz önünde bulundurmasına ve kıdemli bir ekip olarak etkinliğini analiz etmesine ve geliştirmesine yardımcı olmak için çeşitli noktalarda sosyal teknolojinin bir parçası olarak yeni yöntemleri kullanır. En iyi ekip tarafından oluşturulan değişiklik planı değerlendirilir, incelenir ve en uygun yöntemi seçmeye yardımcı olur (Beer vd., 2005, s. 462). Aynı zamanda danışmanlar, müşteri bağımlılığını ve müşterilerin deneyimlediği sorunları önceden tanımlanmış çözümlere duyarlı olacak şekilde inşa ederler (Fincham, 1999, s. 339).

Teknolojik yenilik ve değişen müşteri zevkleri stratejik kararların alındığı ortamın bir parçasıdır. Stratejik seçimler, müşterilere sunulacak ürün ve hizmetlerin seçimini, ele alınacak pazar segmentlerini, kullanılacak iş modellerini, uygun çeşitlendirme düzeyini ve faaliyetleri koordine etmek için gereken örgütsel yapıları, politikaları ve uygulamaları içerir (Teece, 2009, s. 84). Kısacası, artan rekabet baskısı, hükümet, tedarikçiler, finans kuruluşları ve hatta müşteriler şirketleri gerek stratejik nitelikteki gerekse operasyonel nitelikteki konularda dış danışmanların desteğini almaya zorlamıştır (Costa ve António, 2014, s. 327).

Sözü edilen yönetsel ve örgütsel katkıları yönetim danışmanlığı kurumu dünyada yaklaşık 150 yıldır kullanılmaktadır ancak yönetim danışmanlığı hizmetinin Türkiye'de kullanımı ve tanınırlığı

yeterli düzeyde değildir. Çünkü işletme yöneticilerin böyle bir uygulamadan haberdar olmaması, işletmeye faydasını bilmemesi ve yönetim danışmanlarını yanlış tanınması buna sebep gösterilebilir. İşletmede rutin işlerden dolayı çalışan kişilerde işletme körlüğü olabilmekte ve bazen her işe yetişemeyecekleri gerçeği unutulmamalıdır. Bu durumda en doğru yöntem ise yönetim danışmanlığının yardımına başvurmak olacaktır (Haberal, 2018, s. 85).

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırma, stratejik yönetim sürecine önemli katkıları olduğu belirtilen yönetim danışmanlarının perspektifinden, yöneticilerin aldıkları stratejik kararlar ve uyguladıkları stratejik yönetim süreçlerinin mevcut durumunu belirleyebilmek açısından önemlidir. Ayrıca çalışma, yöneticilerin stratejik yönetim sürecinde karşılaştıkları sorunlar kadar özellikle onların stratejik yönetim yanılsamalarından kaynaklanan, bu çalışmada pranga olarak nitelendirilen, mitsel yönün eleştiriye açılması noktasında da alana katkı sağlama potansiyeline sahiptir. Bu doğrultuda çalışmada, çalışma grubuna dâhil olan yönetim danışmanlarının stratejik karar alma sürecine ilişkin yaklaşımları ile danışmanlık verdikleri yöneticilerin süreçteki başlıca prangalarının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın bu temel amacından hareketle yönetim danışmanlarına yönelik hazırlanan soru forumunda şu hususlara odaklanılmıştır:

- Danışmanın danışmanlık eğitimi alma sebebi
- Danışmanlık verilen kurumlarda üst yönetimin “stratejik karar alma” sürecindeki tutumu
- Strateji ve stratejik yönetim söyleminin danışmanlık hizmeti alan kurumlar tarafından nasıl algılandığı
- Danışmanlık hizmeti verilen kurumların, stratejik iş düşüncesi çevre analizinde en çok neye dikkat ettiği
- Danışmanlık hizmeti verilen kurumlarda stratejik karar alma sürecinin üst düzey yöneticiler tarafından nasıl yönetildiği
- Stratejik yönetim yaklaşımının uygulanması ve gelişmesinde danışmanların ve danışmanlık hizmetinin katkısı.

YÖNTEM

Bu araştırma, nitel araştırma desenlerinden durum çalışması olarak tasarlanmıştır. Nitel araştırma, araştırmacının kendi çabasıyla biçimlendirdiği, toplumsal sistemlerin yapısını ve temelini keşfetmek amacıyla geliştirdiği bilgi üretme kaynağı olarak tanımlanmaktadır (Özdemir, 2010, s. 326). Durum çalışması, araştırmacının belli bir durum ya da zaman içerisindeki çoklu sınırlandırılmış sistemler hakkında gözlem, görüşme, doküman, görsel ve işitsel materyaller ile derinlemesine ve detaylı bilginin toplandığı durum betimlemesi veya durum temaların ortaya konduğu nitel bir yaklaşımdır (Creswell, 2018, s. 97). Bu nedenle bu çalışmada, yönetim danışmanları perspektifinden, stratejik

yönetim yolculuğunda yöneticilerin bakış açılarını ve tutumlarını keşfetmek amacıyla tekli durum çalışması tercih edilmiştir.

Çalışma Grubu

Araştırmanın evrenini, kuruluş amacı, kaynak kullanımının verimliliğini ve etkinliğini artırmanın yanı sıra sektörlere yönelik strateji oluşturmaya yardımcı olmak olan Yönetim Danışmanlığı Derneğine (YDD) üye olan yönetim danışmanları oluşturmaktadır. 1991 yılında faaliyete başlamış olan YDD, “uluslararası kabul gören kurallar, uygulamalar ve standartlar odağında yönetim danışmanlığı mesleğinin kalitesini yükseltmek, mesleğin tanınırlığını ve saygınlığını artırmak amacıyla kurulmuş sivil bir oluşumdur. Ulusal Yönetim Danışmanları Kuruluşlarının bir araya geldiği üst yapı olan Uluslararası Yönetim Danışmanları Dernekleri Konseyi ICMCI, 49 Ülkenin yönetim danışmanlığını bünyesinde bulundurmaktadır. 2003 yılından beri akredite üyesi olan YDD, Sertifikalı Yönetim Danışmanlığı Belgesi CMC (Certified Management Consultant) verme yetkisine sahiptir. ICMCI çatısı altında yer alan danışman sayısı 35100 ve Türkiye’deki CMC sayısı ise 28’dir” (Yönetim Danışmanları Derneği, 2023).

Çalışmada stratejik yönetime ilişkin bilgi toplamak amaçlandığından amaçlı örneklem tekniği tercih edilmiş ve YDD sekreterliğinin yol göstericiliği ile özellikle stratejik yönetim danışmanlığında uzmanlaşmış danışmanlara ulaşılmıştır. Ancak gerek yönetim danışmanlarının yoğunluğu gerekse online veri toplama sürecinin dezavantajlarından dolayı çalışmada toplam 9 yönetim danışmanına ulaşılmıştır. Katılımcılara ulaşma zorluğu nedeniyle katılımcı sayısı sınırlı kalmıştır. Diğer nitel araştırma yöntemlerinde olduğu gibi durum çalışmasında da örneklem büyüklüğünün azlığı araştırılan konunun ayrıntılı ele alınmasından dolayı kabul edilebilecek bir durumdur (Yıldırım ve Şimşek, 2008).

Veri Toplama Süreci

Çalışma kapsamında alan yazınına başvurarak yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmeler, katılımcılara aynı soruların esnek bir çerçeve içerisinde sorulmasına olanak tanımaktadır. Açık uçlu sorular aracılığıyla katılımcıların deneyimleri hakkında konuşmaları teşvik edilmiştir (Dearnley, 2005, s. 22). Katılımcılara öncelikle yaş, cinsiyet, öğrenim durumu, önceki mesleği, yönetim danışmanlığı yaptığı süreler, yönetim danışmanlığına ilişkin eğitim süreleri ve danışmanlık hizmeti verdiği alanlar sorulmuştur. Katılımcıların deneyimlerini öğrenmek amacıyla danışmanlık eğitimi alma nedenleri, stratejik yönetim sürecine bakış açıları ve danışmanlık hizmeti alan kurumların tavrına yönelik görüşlerine başvurulmuştur. Son olarak stratejik yönetim yaklaşımına danışmanların katkısının ne olduğu üzerine bireysel görüşlerine başvurulmuştur. Sorular, YDD sekreterliğinin öneri ve onayları ile katılımcılara çalışmayı açıklayıcı ön yazı eklenerek e-posta ile gönderilmiştir. Veriler, araştırmaya katılmayı kabul eden stratejik yönetim odaklı çalışan yönetim danışmanlarının katılımı ile elektronik ortamda toplanmıştır. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu (2023/11/02) (**Ek-1**) tarafından onaylanmıştır.

Verilerin Analizi

Elektronik ortamda toplanan verilerin katılımcılar tarafından yazılı olarak gönderilmesi süreci nispeten kolaylaştırmıştır. Ancak 9 katılımcıya ait cevaplar birleştirilerek araştırmacılar tarafından tekrarlı okumalarla tematik analize tabi tutulmuştur. Katılımcıların görüşleri doğrultusunda 30 sayfa metin elde edilmiştir. Verilerin güvenilirliğini hesaplamak için Miles ve Huberman (1994) tarafından ortaya konulan görüş birliği-görüş ayrılığı ilkesi kullanılmıştır. Araştırmanın güvenilirliği açısından metin iki uzman kişi tarafından değerlendirilmiştir. İki araştırmacının kodlamaları karşılaştırılmış ve gerekli düzenlemeler yapılmıştır. İlgili formül [$Görüş\ Birliği / (Görüş\ Birliği + Görüş\ Ayrılığı) \times 100$] kullanılarak iki araştırmacı arasındaki uzlaşma korelasyon katsayı güvenilirliği % 90 olarak hesaplanmıştır. Böylece verilerin hangi tema ve kod altında toplanacağına karar verilmiştir (Creswell, 2018).

Araştırma verilerinin analizinde belge halinde elde edilen veriler MAXQDA 2023 demo paket programına yüklenmiştir (MAXQDA, 2023). MAXQDA, bilgisayar ortamına aktarılan verileri nitel ve karma yöntemler aracılığıyla analiz etmeye yardımcı bir programdır. Bu çalışmada tematik analiz ile araştırmacıların kelimeler ve kavramlar arasındaki anlam ve ilişkiyi analiz etmek ve çıkarım yapmak amaçlanmıştır.

BULGULAR

Katılımcıların Özelliklerine İlişkin Bulgular

Katılımcıların, cinsiyet, yaş, öğrenim düzeyi, görev yaptığı önceki pozisyon ve yönetim danışmanlığı yapılan sürelerini içeren bilgiler Tablo 1’ de; katılımcıların yönetim danışmanlığına ilişkin eğitim süreci ve danışmanlık hizmeti verilen alanlar Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 1.

Katılımcıların özelliklerine ilişkin dağılımı

Kod	Cinsiyet	Yaş	Öğrenim Düzeyi	Görev Yaptığı Önceki Pozisyon	Yönetim Danışmanlığı
K1	Erkek	43	Yüksek Lisans	Bilişim ve Sanayi Sektörü	15
K2	Erkek	68	Yüksek Lisans	Deniz Subayı, Üst Düzey Yöneticilik	11
K3	Erkek	47	Lisans	Genel Müdürlük, Üst Düzey Yöneticilik	9
K4	Erkek	66	Lisans	Üretim Yönetimi	18
K5	Erkek	77	Lisans	Genel Müdürlük, Yöneticilik	30
K6	Erkek	57	Lisans	Yöneticilik	4
K7	Erkek	63	Yüksek Lisans	Dış Ticaret, Gümrük Müşavirliği, Marka Vekilliği	22
K8	Erkek	50	Lisans	Üretim Yönetimi	10
K9	Erkek	55	Lisans	Yönetim Danışmanlığı	28

Tablo 1’ de katılımcılara K1, K2 vb. kodlar verilmiştir. Yönetim danışmanlığı yapan katılımcıların özellikleri incelendiğinde; araştırmaya 9 erkek yönetim danışmanı katılmıştır. Katılımcılardan K1, K2, K7’nin yüksek lisans; K3, K4, K5, K6, K8 ve K9’un lisans öğrenim düzeyine sahip olduğu belirlenmiştir. Araştırmaya katılanların önceki meslekleri; “Bilişim ve Sanayi Sektörü, Deniz Subayı, Üst Düzey Yöneticilik, Genel Müdürlük, Üretim Yönetimi, Genel Müdürlük, Yöneticilik,

Dış Ticaret, Gümrük Müşavirliği, Marka Vekilliği” gibi farklı meslekler olduğu görülmektedir. Katılımcıların yönetim danışmanlığı yapılan süreleri incelendiğinde 4 ile 30 yıl arasında değişiklik göstermektedir.

Tablo 2.

Katılımcıların yönetim danışmanlığına ilişkin eğitim süreci ve danışmanlık hizmeti verilen alanlar

Kod	Yönetim Danışmanlığına İlişkin Eğitim Süreci	Danışmanlık Hizmeti Verilen Alanlar
K1	İş deneyimi, WorldBank Business Advisor Seminar,	Stratejik Planlama ve Yönetim, Kurumsal Dönüşüm, Süreç Yönetimi ve İyileştirme, Organizasyon, Dijital Dönüşüm
K2	Eğitimler ve üst düzey yöneticilik tecrübesi, Yönetim Danışmanları Derneği Temel Eğitimleri	Değişim Yönetimi, Stratejik Yönetim ve Stratejik Planlama, Şirket Organizasyonları, Süreçlerle Yönetim, Pazarlama Satış ve Satış Sonrası Müşteri Hizmetleri
K3	Üniversite ve Eğitimler	Strateji ve Yönetim
K4	İş Deneyimi	Kurumsal Performans Yönetimi
K5	Üst Düzey Yöneticilik Tecrübesi, Mesleki Araştırma ve Okumalar	Kurumsal Dönüşüm (mevcut durum analizi, stratejik yönetim planlarının oluşturulması, kurumsal yeniden yapılanma ve değişim projeleri), İK Yönetim Sistemleri Tasarım ve Uygulama Danışmanlığı, Pazarlama Stratejileri ve Yönetim Sistemleri Tasarım Danışmanlığı, Şirket Birleşmeleri ve Satın alma Projelerinde Yatırım Değerlendirme ve Uygulama Danışmanlığı
K6	Yetkinliklerin Geliştirilmesi, Metodoloji	Kurumsal Organizasyon, İK, Aile Anayasası, Üretim Yönetimi, İç Lojistik
K7	Yönetim Danışmanları Derneği Temel Eğitimleri	Genel Yönetim Danışmanlığı, Markalaşma, Dış Ticaret, İnsan Kaynakları
K8	Yönetim Danışmanları Derneği Temel Eğitimleri	Stratejik Planlama ve Yönetim, Pazarlama
K9	Yönetim Danışmanları Derneği Temel Eğitimleri, Pazarlama, Satış, Genel Yönetim, Stratejik Yönetim, İletişim, Proje Yönetimi, İnsan kaynakları, Eğiticilerin Eğitimi, Kişilik Analizi, Stres Yönetimi, İKna Teknikleri, ISO 9000 Kalite Yönetim Sistemi Eğitimleri vb.	İnsan Kaynakları Seçme ve yerleştirme Danışmanlığı, Eğitim Danışmanlığı, Kalite Yönetim Sistemi Danışmanlığı, Yönetim Danışmanlığı, Aile Şirketi Danışmanlığı

Tablo 2’de katılımcıların iş deneyimi, mesleki eğitim programları ve yönetim danışmanları derneği temel eğitim (K2, K7, K8, K9) sürecinden geçtikleri görülmektedir. Danışmanlık hizmeti verilen alanlarda stratejik planlama ve yönetim, süreç yönetimi, değişim yönetimi, performans yönetimi, insan kaynakları yönetimi başta olmak üzere birçok danışmanlık hizmeti verdikleri belirlenmiştir.

İçeriksel Kodlamalara İlişkin Bulgular

Tablo 3.

İçeriksel analize ilişkin, tema, kategori ve kodlar

Tema	Kategori	Kod
Danışmanlık eğitimi alma kararı nedenleri	Yetkinlik Kazanma	Mesleki yeterlilik kazanmak
		Doğru bakış açısı kazanmak
		Beklentileri karşılayabilmek
		Yenilikleri takip etmek
		Deneyimlerden faydalanmak
	Kariyer Geliştirme	Deneyim kazanmak
		Kariyer hedefi belirlemek
		Meslekte ilerlemek
		Bilgi paylaşımı

Stratejik karar alma sürecinde üst yönetimin tavrı	Bilgi Alışverişine Göre Karar Verme	Örgüt yapısı büyükse artar Örgüt yapısı küçükse azalır Stratejik kararlarda etkili İç-dış çevre analizi Son karar üst yönetimin Örgüt yapısına göre değişim Kişilik özelliğine göre değişim
	Geçmiş Deneyime Göre Karar Verme	Deneyim paylaşımı Küçük işletmelerde geçerli Sürece göre tercih edilir Güven sağlaması
Stratejik yönetim söylemi nasıl algılanmaktadır	Güç Üstünlüğü	Deneyime bağlı olarak Başarılı sonuca göre Doğru kararlar sonucunda
	Önemli Süreç	Başarılı sonuca göre Stratejiye verilen önem Doğru hedef belirleme
Danışmanlık hizmetinde çevre analizinde en çok dikkat edilen durumlar	Rakip	Gözlem Dış çevre analizi Sektör verileri Rakip analizi Rakip teknolojisi İç çevre analizi
	Ekonomi	Finans Fırsatlar
	Yenilik	Teknoloji Süreklilik
		Toplumsal faktörler
Stratejik karar alma sürecinin nasıl yönetildiği üzerine düşünceler	Üst Kademe Kararları	Son karar üst yönetimin Çalışanlar ile paylaşım Çalışanlar ile fikir alışverişi Strateji geliştirme
	Üst-Orta-Alt Kademe Kararları	Orta kademenin yoğun katılımı Tüm kademenin dahil olması Çalışanlar ile fikir alışverişi Ortak stratejik kararlar
	Danışmanlık Hizmeti Alan Kurumların Yaklaşımı	Yazılı olmayan strateji geçerli Üst yönetimin karar alması Her kademenin kararlara dahil olması Fikir birliği kararları
Stratejik yönetim yaklaşımında danışmanlık hizmetinin katkısı	Örgüt Yapısı ve Kültürü Açısından Katkılar	Son karar üst yönetimin Değer katma ve geliştirme Dönüşüm sağlama Doğru strateji için gerekli Fayda sağlama Farklı bakış açısı geliştirme İş yükü/gücü dengesi sağlama Müşteri ilişkilerini geliştirme Değişimi yönetme Kârlılık
	Yönetim Süreci Açısından Katkılar	Rehberlik etme Gelişime katkı sağlama Yetkinlik geliştirme Deneyim kazanma

Belgeler ve Kodlar Arasındaki Vurgulara İlişkin Kod Matrisi

Bu araştırmada kodların belgelerde hangi sıklıkta geçtiğini gösteren belge ve içerik vurgularına ilişkin kod matrisi Şekil 1’de yer almaktadır. Buna göre stratejik yönetim yaklaşımında danışmanlık hizmetinin katkısına daha çok vurgu yapan katılımcılar K1, K3, K8, K9; stratejik karar alma sürecinin nasıl yönetildiğine ağırlık veren katılımcılar K2, K3, K5, K8, K9; danışmanlık hizmeti çevre analizine vurgu yapan katılımcılar K1, K4, K5, K8; stratejik yönetim söylemine vurgu yapan katılımcı K8; stratejik karar alma sürecinde üst yönetimin tavrına ağırlık veren katılımcılar K5, K9; danışmanlık hizmeti alma karar nedenine vurgu yapan katılımcılar ise K5 ve K9 olarak belirlenmiştir.

Katılımcıların katkıları değerlendirildiğinde, K4, K6 ve K7 katılımcılarının ifadelerinin daha az kodlandığı bu nedenle vurgularının görünür olmadığı belirlenmiştir. K1, K5, K8 ve K9 katılımcılarının daha fazla kodlandığı görülmektedir. En çok vurgu yapan K9’a göre stratejik karar alma sürecinin nasıl yönetildiği, üst yönetimin tavrı, stratejik yönetime danışmanlık hizmetinin katkısı ve danışmanlık eğitimi alma kararının daha önemli olduğu görülmektedir.

Şekil 1.

Belge ve içerik vurgularına ilişkin kod matrisi

Kod Sistemi	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	TOPLAM
> Stratejik Yönetim Yaklaşımında Danışmanlık Hizmetinin Katkısı	■	■	■	■	■	■	■	■	■	38
> Stratejik Karar Alma Sürecinin Nasıl Yönetildiği	■	■	■	■	■	■	■	■	■	44
> Danışmanlık Hizmeti Çevre Analizinde Dikkat Edilen Durumlar	■	■	■	■	■	■	■	■	■	26
> Stratejik Yönetim Söylemi Nasıl Algılanmaktadır?	■	■	■	■	■	■	■	■	■	22
> Stratejik Karar Alma Sürecinde Üst Yönetimin Tavrı	■	■	■	■	■	■	■	■	■	29
> Danışmanlık Eğitimi Alma Karar Nedenleri	■	■	■	■	■	■	■	■	■	27
Σ TOPLAM	21	18	19	16	25	14	16	26	31	186

Kodlamalara İlişkin Bulgular

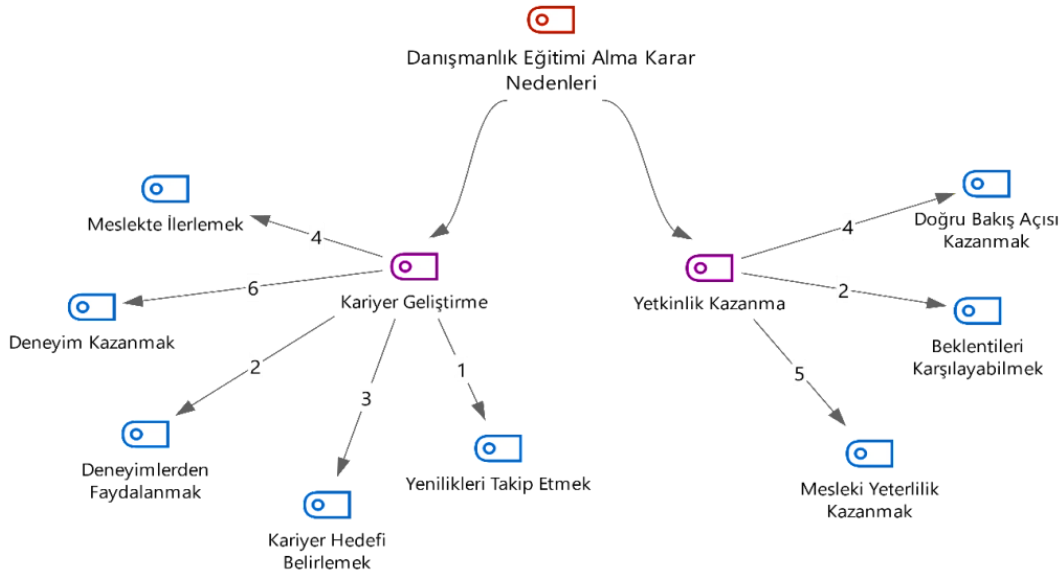
Araştırmanın bu bölümünde MAXQDA paket programına (demo) yüklenen belgeler tematik analiz yapılarak alt kodlar belirlenmiştir. Bu alt kodlar Hiyerarşik Kod-Alt Kod modeli ile görselleştirilmiştir. Sonuçlar ayrıntılı olarak incelenmiş olup kategorilere ayrılmıştır.

Danışmanlık Eğitimi Alma Kararı Nedenlerine İlişkin Bulgular

Katılımcıların danışmanlık eğitimi alma nedenlerine ilişkin görüşleri incelendiğinde kariyer geliştirme ve yetkinlik kazanma olmak üzere iki kategoriye ayrıldığı belirlenmiştir. Kariyer geliştirme; meslekte ilerleme, deneyim kazanma, deneyimlerden faydalanma, kariyer hedefi belirlemek, yenilikleri takip etmek alt kodları belirlenmiştir. Yetkinlik kazanma ise mesleki yeterlilik kazanma, beklentileri karşılayabilmek, doğru bakış açısı yakalamak olarak alt kodlara ayrılmıştır. Bu açıdan görüşleri incelediğimizde deneyim kazanmak ve mesleki yeterlilik kazanmanın ağırlıklı olduğu tespit edilmiştir. Şekil 2’de katılımcıların danışmanlık eğitimi alma nedenlerine ilişkin kategori ve kodlar yer almaktadır.

Şekil 2.

Danışmanlık eğitimi alma karar nedenlerine ilişkin görüşlerin dağılımını gösteren hiyerarşik kod-alt kod modeli

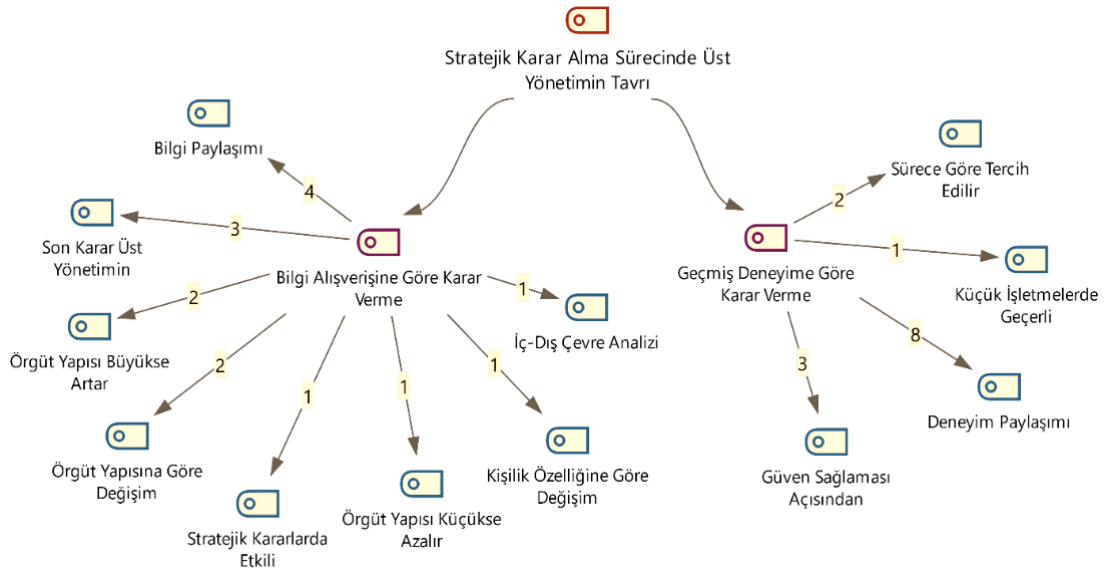
Stratejik Karar Alma Sürecinde Üst Yönetimin Tavrının Nasıl Olduğuna İlişkin Bulgular

Katılımcıların yönetim danışmanlığı verdiği kurumlarda stratejik karar alma sürecinde üst yönetimin tavrına ilişkin görüşleri incelendiğinde bilgi alışverişine göre karar verme ve geçmiş deneyime göre karar verme kategorisine ayrılmaktadır (Şekil 3). Bilgi alışverişine göre karar verme sürecinde; bilgi paylaşımı, örgütün büyüklüğü ve küçüklüğü, örgüt yapısı, karar vericilerin kişilik özelliği ve iç-dış çevre analizine göre değişim gösterdiği tespit edilmiştir. Geçmiş deneyime göre karar verme sürecinde; yüksek oranda deneyim paylaşımının önemli olduğu vurgulanmıştır. Ek olarak güven sağladığı, daha çok küçük işletmelerde deneyimin önemli olduğu ve sürece göre deneyimin kullanılacağı belirlenmiştir. Görüşler incelendiğinde, üst yönetim daha çok bilgi alışverişinde bilgi paylaşımına ve örgütsel unsurlara göre karar verdiği, ayrıca üst yönetimin geçmiş deneyime göre karar verme sürecine katıldığı belirlenmiştir.

Şekil 3' te katılımcıların danışmanlık hizmeti verdiği kurumda stratejik karar alma sürecinde üst yönetimin tavrının ne olduğuna dair kategori ve kodlamalar yer almaktadır.

Şekil 3.

Stratejik karar verme sürecinde üst yönetimin tavrının ne olduğuna dair görüşlere ilişkin hiyerarşik kod-alt kod modeli

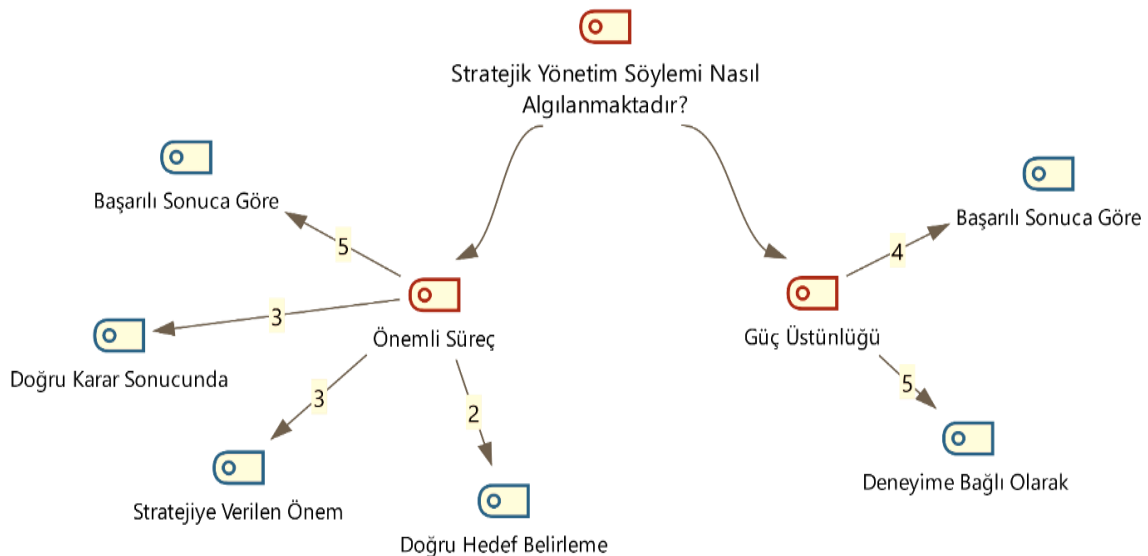
Stratejik Yönetim Söyleminin Nasıl Algılandığına İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılım gösteren yönetim danışmanlarının, yönetim danışmanlığı hizmeti verdikleri kurumlarda stratejik yönetim söyleminin nasıl algılandığına ilişkin görüşleri incelendiğinde, stratejik yönetim, önemli bir süreç ve güç üstünlüğü alt kategorilerine ayrılmıştır (Şekil 4). Önemli süreç olarak algılanmasında; stratejik kararların başarılı olması ve doğru sonuca ulaştırması, hedefi doğru belirlemesi ve stratejinin önemliliği tespit edilmiştir. Güç üstünlüğü ise deneyime bağlı olarak ve başarılı sonuca göre algılanmaktadır. Bu açıdan stratejik kararlar sonucunda başarı elde edilmiş ise stratejik yönetim söylemi önemli süreç olarak ve güç üstünlüğü olarak algılanmaktadır.

Şekil 4'te stratejik yönetim söyleminin danışmanlık hizmeti verilen kurumda nasıl algılandığına dair görüşler hiyerarşik kod-alt kod modeli ile verilmiştir.

Şekil 4.

Stratejik yönetim söyleminin nasıl algılandığına dair görüşlere ilişkin hiyerarşik kod-alt kod modeli

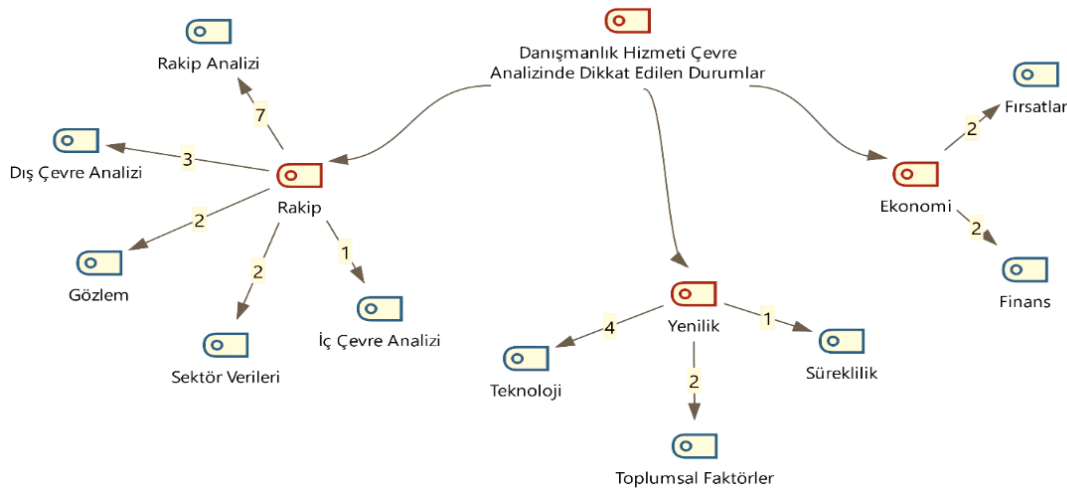

Danışmanlık Hizmeti Çevre Analizinde Dikkat Edilen Durumlara İlişkin Bulgular

Katılımcılara yönetim danışmanlığı hizmeti verilen kurumlarda çevre analizinde en çok hangi durumlara dikkat edildiğine dair görüşleri incelendiğinde; rakip, yenilik ve ekonomi kategorilerine ayrılmıştır (Şekil 5). Rakip kategorisinin alt kodları olan rakip analizi, iç-dış çevre analizi, gözlem ve sektör verileri diğer alt kodlara göre daha fazla kodlanmıştır. Yenilik kategorisi; teknoloji, süreklilik ve toplumsal alt kategorisi olarak belirlenmiştir. Ekonomi ise fırsatlar ve finans alt kategorisi olarak belirlenmiştir. Yönetim danışmanlarının bu hizmeti alan kurumlara ait görüşleri incelendiğinde rakip analizi ve teknolojiye daha çok dikkat ettikleri tespit edilmiştir. Şekil 5'te danışmanlık hizmeti çevre analizinde dikkat edilmesi gereken görüşler hiyerarşik kod-alt kod modeli ile verilmiştir.

Şekil 5.

Danışmanlık hizmeti çevre analizinde dikkat edilen görüşlere ilişkin hiyerarşik kod-alt kod modeli

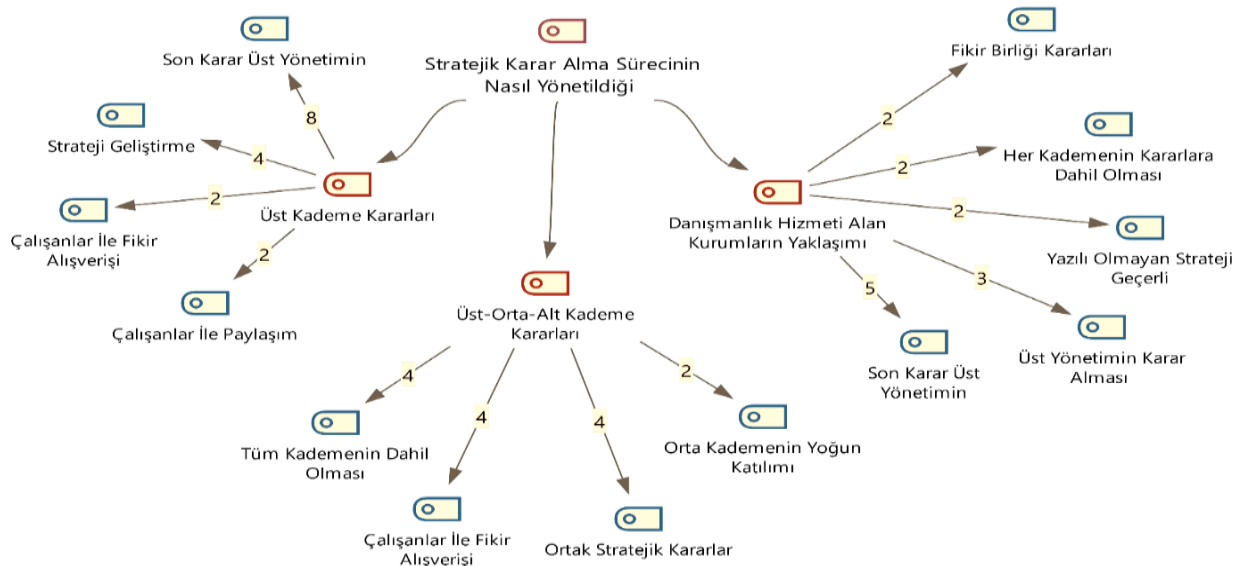
Stratejik Karar Alma Sürecinin Nasıl Yönetildiği Algısına Yönelik Bulgular

Katılımcıların stratejik karar alma sürecinde üst düzey yöneticiler tarafından nasıl yönetildiği ve nasıl stratejik kararlar alınması gerektiğine dair görüşleri incelendiğinde, üst kademe kararları, üst-orta-alt kademe kararları ve danışmanlık hizmeti alan kurumların yaklaşımı olmak üzere kategorilere ayrılmıştır (Şekil 6). Üst kademe kararları; strateji geliştirme, çalışanlar ile fikir alışverişi, çalışanlar ile kararların paylaşımı olarak belirlenmiştir. Stratejik kararlarda üst-orta-alt kademe kararları; tüm kademenin dâhil olması, çalışanlar ile fikir alışverişi, ortak stratejik kararlar ve orta kademenin yoğun katılım gerekliliği belirtilmiştir. Danışmanlık hizmeti alan kurumların yaklaşımı incelendiğinde; son karar üst yönetimin, sadece üst yönetimin karar alması, yazılı olmayan strateji, her kademenin kararlara dâhil olması, fikir birliği kararları kodlarına ayrılmıştır. Bu açıdan, üst yönetim çoğunlukla kararlarını kendi almaktadır. Her kademe yöneticilerin ve çalışanların fikri alınsa dâhi son karar üst yönetimin olarak belirlenmiştir.

Şekil 6'da yönetim danışmanlarının stratejik karar alma sürecinin nasıl yönetildiğine dair görüşleri hiyerarşik kod-alt kod modeli ile verilmiştir. Yönetim danışmanlarının görüşlerinden bazıları doğrudan alıntılanarak aşağıda verilmiştir.

Şekil 6.

Stratejik karar alma sürecinin nasıl yönetildiğine ilişkin hiyerarşik kod-alt kod modeli

K2: “Yönetici kendi kararını kimseye danışmadan veriyor. Yani yönetimi bilmiyorlar. Bilenlerde uygulamıyor. Stratejik kararları üst yönetim alır doğru, ama bu kararı almadan önceki süreçte ilgili tüm birimlerin ve çalışanların fikirlerinin alınması gerekir. Yani ortak akıl kullanılmalıdır. Hemen hemen tüm şirketlerde üst yönetim bu konuda sadece kendi fikirlerini alt kademeye benimsetme kararıdır. Bu durumda da stratejik kararlar alt kademelerin hiçbir katkısı olmadığından çalışanlarca benimsenmemekte ve özellikle olumsuz sonuçlar alındığında kimse bunda kendilerinin de payı olduğunu kabul etmemektedir.”

K5: “Stratejik kararları sadece üst yönetim alır” yaklaşımı daha yaygındır. Stratejik kararlara her kademenin (üst, orta ve alt kademe) dâhil olması gerekir. Orta kademeler ve uzmanlar stratejileri operasyon kapsamında hayata geçiren, sorunlarla ve pratik çözümlerle her an yüzleşen kişilerdir. Uygulamaların stratejik kararlarla çelişki ve çatışma durumunda kalmaması ile kararların uygulama performans göstergelerinin gerçek ve uygulanabilir olması için yönetimin tüm yönetim kademeleri stratejik kararların alınmasına katkı vermeli ve uyum içinde olmalıdır. Daha çok "stratejik kararları sadece üst yönetim alır" yaklaşımı yaygındır. Yönetim Danışmanlığı hizmeti bu anlayışı değiştirmekle yükümlüdür.”

K9: “Hangi alanlarda strateji geliştirilmelidir” konusu bence de daha çok üst yönetime bırakılabilir, fakat belirlenen alanlarda stratejik kararlar alma konusunda bu süreçte görevli yönetsel ve operasyonel katmanların tamamı dâhil olmalıdır. Yoksa uygulamada birçok kez yeterince karşılık bulmadığımı gözlemlemekteyim. Ama karara dâhil olan herkes onu uygulamaya çalışıyor. Sosyal medya ve reklam amaçlı kullanılacak fotoğraflar ve uygulama konusunda üst yönetimin “bundan sonra her gün Instagram’da 2 post paylaşılacak, şöyle hikâyelere yer verilecek” söyleminden ziyade “arkadaşlar nasıl yapalım” sorusuna verilecek cevapla harmanlanan üst yönetim kararını uygulamak daha etkili olmaktadır. Stratejik kararların bence en büyük düşmanı “zımnî kabuller”dir. Kararın alınması aşamasında karar aleyhine olanlar da dâhil olmak üzere, mutlaka çalışan piramidinin tüm katmanları iştirak etmelidir. Bunun işletmede çok iyi işlemesi için stratejik karar demokratik ortamlarda müzakere edilmeli ve karara bağlanmalıdır.”

Stratejik Yönetim Yaklaşımına Yönetim Danışmanlarının Katkısına İlişkin Bulgular

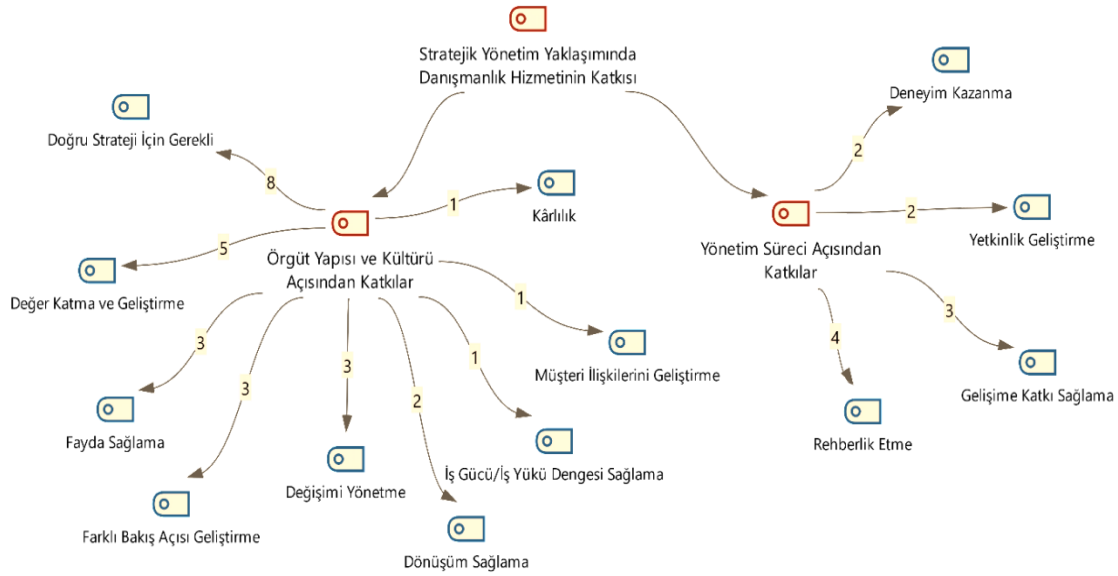
Katılımcıların stratejik yönetim yaklaşımında danışmanlık hizmetinin katkısına dair görüşleri incelendiğinde; örgüt yapısı ve kültürü açısından ve yönetim süreci açısından katkılar kategorisine ayrılmıştır (Şekil 7). Örgüt yapısı ve kültür kategorisi; doğru strateji için gereklilik, değer katma ve geliştirme, fayda sağlama, farklı bakış açısı geliştirme, değişimi yönetme, dönüşümü sağlama, iş gücü/

iş yükü dengesi sağlama, müşteri ilişkileri geliştirme ve kar sağlama olarak alt kodlara ayrılmıştır. Yönetim süreci kategorisi; rehberlik etme, gelişime katkı sağlama, yetkinlik geliştirme ve deneyim kazanma olarak alt kodları belirlenmiştir. Stratejik yönetim yaklaşımına yönetim danışmanlarının katkısı incelendiğinde doğru stratejinin belirlenmesinde destek olduğu, yöneticiye rehberlik ettiği ve örgüte değer kattığı tespit edilmiştir.

Şekil 7’de stratejik yönetim yaklaşımında danışmanlık hizmetinin katkısına dair görüşler hiyerarşik kod-alt kod modeli ile verilmiştir.

Şekil 7.

Stratejik yönetim yaklaşımına yönetim danışmanlarının katkısına ilişkin hiyerarşik kod-alt kod modeli

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada, yönetim danışmanları perspektifinden stratejik yönetim sürecine ait görüşlere ve değerlendirmelere yer verilmiştir. Günümüzde stratejik yönetim danışmanlığı daha bilinir hale gelip başarılı sonuçlar elde edildikçe önemi daha da anlaşılmaya başlamıştır. Bu doğrultuda yönetim danışmanlarının gerçekçi ve profesyonel bakış açısıyla stratejik kararlarda etkili yönlendirme yaptığı söylenebilir.

Çalışmada, katılımcıların danışmanlık eğitimi alma karar nedenlerine ilişkin görüşlerini incelendiğinde; kariyer gelişimine katkı sağlamak, deneyim kazanmak, meslekte ilerlemek, mesleki yeterlilik kazanmak, deneyimden faydalanmak ve farklı bakış açısı yakalamak olduğu tespit edilmiştir. Stratejik yönetim danışmanları, yönetim danışmanlığı hizmeti verdiği kurumda beklentilerin karşılanması da danışmanlık eğitimi alma nedenleri arasındadır.

Katılımcılar, danışmanlık hizmeti verilen örgütlerde üst yönetimin “stratejik karar alma” sürecinde izlediği tutumu; örgüt içi bilgi alışverişine önem verildiği ve geçmiş deneyimlerin karar almada etkili olduğu şeklinde belirtmiştir. Üst-orta-alt kademe çalışanların karar sürecine katılım göstermesi sağlansa da son kararın üst yönetime ait olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Örgüt yapısı

büyüdükçe daha çok bilgi alışverişine güvenilirken örgüt yapısı küçüldüğünde bu durumun azaldığı söylenebilir.

Örgütlerde yöneticilere yönelik stratejik yönetim uygulaması ile ilgili eleştirel bir bakış açısı olarak üst düzey yöneticilerin stratejik kararlarda tekele sahip olduğu ve uzmanlık alanlarını en etkili şekilde kullandığıdır. Bu durum stratejik kararlara herkesin dâhil olabileceği anlamına gelmez. Ancak kişilerin beceri ve deneyime sahip olduğu alanda katkı sağlayabildikleri söylenebilir (Alvesson ve Willmott, 2021, s. 153).

Yönetim danışmanlığı perspektifinden danışmanlık hizmeti verilen kurumda stratejik yönetim söylemine nasıl bir bakış açısı olduğuna dair görüşleri incelendiğinde hem önemli bir süreç olarak hem de güç üstünlüğü olarak algılandığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu açıdan stratejik yönetimde doğru hedef belirlenmiş, doğru karar alınmış ve sonuç başarılı olmuşsa önemli bir süreç algısı oluşmuştur. Ayrıca karar alıcıların geçmiş deneyime sahip olması sonucu stratejik kararlarda başarılı olması güç üstünlüğü olarak algılanmaktadır. Benzer şekilde Alvesson ve Willmott (2021), strateji söyleminin güçlü bir yönetsel elit tarafından tanıtıldığı ve yayıldığı ölçüde çalışanların da kendilerini stratejiye odakladığını ifade etmektedir.

Katılımcılara danışmanlık hizmeti verilen kurumlarda stratejik iş düşüncesi çevre analizinde en çok dikkat edilen durumların neler olduğuna dair görüşlerine başvurulmuştur. Katılımcıların çoğu iç-dış çevre analizinde rakiplere dikkat ettiği, rakip analizinde sektör verilerini dikkate aldığı ve gözlem yaptığı belirlenmiştir. Ayrıca kurumlar teknolojik yenilikleri takip edip sürekliliğini sağlayacak finans durumuna ve çevreden gelebilecek fırsatlara dikkat ettiği ifade edilmiştir. Zaman zaman toplumsal faktörler de dikkate alınmaktadır. Faaliyet gösterilen bölgenin yapısına göre firmanın stratejiler geliştirebildiği söylenebilir.

Yönetim danışmanlarının stratejik karar alma sürecinin nasıl yönetildiğine dair görüşleri alınmıştır. Öncelikle stratejik kararları üst yönetimin almasına yönelik görüşlerinde; çoğunluk olarak strateji geliştirme sürecinin ve son kararın üst yönetim tarafından alındığı belirtilmiştir. Ayrıca çalışanlar ile fikir alışverişi yapıldığı, stratejik kararların çalışanlar ile paylaşıldığı ifade edilmiştir. Katılımcıların stratejik kararlarda üst-orta-alt kademenin dâhil olması durumuna ilişkin görüşlerinde; her kademenin görüşlerine başvurulması, fikir alışverişi olması ve stratejik kararlara dâhil olması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak danışmanlık hizmeti verilen kurumda stratejik karar alma sürecini nasıl yönettiklerine dair görüşleri ise sadece üst yönetimin karar aldığı ya da her kademenin dâhil olarak fikirlerine başvurulduğu ifade edilmiştir. Ancak ağırlıklı olarak son kararın üst yönetim tarafından alındığı söylenebilir.

Katılımcıların stratejik yönetim yaklaşımının uygulanması ve gelişiminde danışmanların ve danışmanlık hizmetinin katkısına yönelik görüşleri incelendiğinde; örgüte ve yönetime katkısı üzerinde durulmuştur. Stratejik yönetim danışmanlığının doğru strateji için gerekli olduğu, fayda sağladığı, örgüte değer kattığı, geliştirdiği, farklı bir bakış açısı getirdiği ifade edilmiştir. Yönetim sürecine katkısı

incelendiğinde; rehberlik ettiği, gelişime katkı sağladığı, bireylerin deneyim ve yetkinlik kazanmasına yardımcı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç olarak yönetim danışmanları perspektifinden stratejik yönetim süreci değerlendirildiğinde:

Örgüt yapısı büyüdükçe stratejik kararların daha önemli olduğu söylenebilir. Çünkü örgüt büyüdükçe daha karmaşık hale gelmekte ve stratejik kararlar gerektirmektedir. Üst yönetim daima stratejik kararları alır yaklaşımı varsayılmış olsa da meşru bir tekele sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Son kararı üst yönetim verir yaklaşımı yaygındır fakat çalışanın uzmanlığına, deneyimine göre görüşlerine başvurulduğu görülmüştür.

Çalışmada neticesinde, stratejik karar alma sürecinde bilgi alışverişine önem verildiği belirlenmiştir. Ayrıca üst yönetimin sahip olduğu geçmiş deneyime göre karar verdiği görülmüştür. Bu şekilde karar verici başarılı sonuçlar elde etmiş ise daha fazla güven oluşmaktadır. Böylece deneyimin karar verme aşamasında önemli bir kriter olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Örgütler çevre analizinde daha çok rakipleri analiz ettiği, teknolojik yenilikleri takip ettiği belirlenmiştir. Ek olarak danışmanlık hizmetinin, doğru stratejinin geliştirilmesini sağladığı, örgüte değer kattığı, farklı bakış açısı getirdiği tespit edilmiştir. Ayrıca yöneticiye rehberlik ettiği, gelişimine katkı sağladığı belirlenmiştir.

Katılımcı görüşleri sonucunda yönetim danışmanlığı, farklı bakış açısıyla stratejik karar almada, örgütsel süreçte fark edilemeyen durumları görebilmede ve bu duruma uygun strateji geliştirmede, olayları daha profesyonelce dışardan bir göz ile değerlendirmede önemli katkı sunmaktadır. Yönetim danışmanı mutlaka işletmenin yapısına, faaliyet alanına göre ihtiyaç duyduğu stratejiyi geliştirmeli ve gerekirse diğer danışmanlarla da firmayı buluşturmalı ve mevcut destek veren kişi/kurumları değerlendirmelidir.

Sonuç olarak yöneticilerin ve yönetim danışmanlarının ortak görüşlere sahip olduğu noktalar ağırlıklı olarak bulunmaktadır. Stratejik yönetim sürecinde kararların genellikle üst yönetim tarafından alınmasının esas olduğu bir yaklaşım benimsenmektedir. Ancak üst yönetim karar alırken her kademenin de fikrinin alınması gerekliliği belirtilmiştir. İşin uzmanı olan çalışanın karar sürecine katılması gerektiği belirtilirken yine son kararın üst yönetime ait olduğu görüşü benimsenmektedir. Görüldüğü üzere ortaya bir çelişki çıkmaktadır. Yönetim danışmanlığı alan ve örgütünü geliştirme motivasyonuna sahip olduğu düşünülen yöneticilerin daha katılımcı bir anlayışla kararların alınmasına tüm kademeleri katma çabası beklenirken tam katılım sağlama noktasında beklenenin altında kaldığı ve merkezi bir rol oynadığı görülmektedir. Bu noktada tam katılımlı yönetim anlayışının mit olmaya devam ettiği ve süreçte yöneticilerin en belirgin prangası olduğu söylenebilir.

ÖNERİLER

Gelecek Çalışmalara Yönelik Öneriler

Öncelikle bu çalışma, yönetim danışmalığı ile kurumların stratejik yönetim sürecinde nasıl bir yol izlediklerini ortaya çıkarması açısından önemlidir. Bu açıdan sürecin geniş bir perspektiften ele alınabilmesi amacıyla daha fazla yönetim danışmanına ulaşmak faydalı olacaktır. Ayrıca hem yönetim danışmanları hem de danışmanlık hizmeti alan kurumların görüşleri alınarak karşılaştırma yapılması önerilir. Stratejik yönetim sürecinin neden tabana yayılmadığı ve yöneticilerin merkezi bir rol oynamada ısrar ettiğine dair yönetim bilim penceresinden nicel ve nitel yeni çalışmalar yapılması önerilebilir. Ayrıca örgüt teorisi kapsamında Türkiye’de stratejik yönetim anlayışının geliştirilmesinde örgütsel analizin önceliklendirilmesine ilişkin öncü teorik ve uygulamalı çalışmalar yapılması sürecin sağlıklı işletilmesinde etkili olacaktır.

Yönetim Sürecinin Geliştirilmesine ve Yöneticilere Yönelik Öneriler

Stratejik karar alma aşamasında üst yönetimin, uzman kişilerin görüşlerine başvurması önemlidir. Kurumu ilgilendiren stratejik yönetim sürecinde yönetim danışmanlarının yardımından faydalanılması doğru strateji için etkili bir unsurdur. Kurumlar, stratejik yönetim danışmanlığının işleyişinden de haberdar olmalıdır. Günümüzde gelişme aşamasında olan yönetim danışmanlığının yaygınlığının artırılması için daha çok tanıtım yapıp stratejik yönetim danışmanlığının öneminden bahsedilebilir. Böylelikle daha bilinir hale gelmesi sağlanabilir. Yönetim danışmanlığı hizmetinden en iyi sonucun alınması için danışmanlık hizmeti ile kurum arasında uyum söz konusu olmalıdır. Ayrıca farklı bakış açısını yakalamak için stratejik uygulamaya katkısı olan, alanında uzman her çalışanın da fikrinin alınması önemlidir. Stratejik yönetim sürecinin her aşamasında ve hedefler belirlenirken profesyonel bir yaklaşımla çalışanların sürece dâhil edilmesi önemsenmelidir. Ancak bu hususun sağlıklı işlemesi örgüt yapısı ile doğrudan ilgilidir. Bu nedenle stratejik yönetim süreci uygulamaları örgüt geliştirme süreci ile ilişkilendirilmelidir.

Araştırmacıların Katkı Oranı-Contribution Statement

Çalışmaya tüm araştırmacılar eşit oranda katkı sağlamıştır.

All researchers contributed equally to the study.

Destek ve Teşekkür Beyanı-Funding Statement and Acknowledgements

Araştırma kapsamında herhangi bir destekten yararlanılmamıştır.

This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Çatışma Beyanı-Declaration of Competing Interest

Çıkar çatışması bulunmamaktadır.

There is no conflict of interest.

Etik Onay-Ethics Committee Approval

Bu çalışma için etik kurul onayı alınmıştır.

Ethics committee approval is granted for this study.

Kaynaklar

- Acar, G. (2008). Enformasyon sistemlerinin stratejik önemi ve planlanması. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 6(1), 53-76.
- Aktan, C. C. (2012). Sinerjik yönetim: Organizasyonlarda sinerji etkisi. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(1), 260-280.
- Alvesson, M., ve Willmott, H. (2021). *Yönetimi anlamlandırmak-eleştirel bir giriş*. (P. M. Sağır ve Ş. A. Turan, Metin, Çev.) Nobel Yayıncılık.
- Asunakutlu, T., ve Safran, B. (2004). Stratejik yönetim açısından kriz kaynaklarına ilişkin bir değerlendirme. *Öneri Dergisi*, 6(21), 51-58. <https://doi.org/10.14783/maruoneri.680076>
- Barca, M. (2005). Stratejik yönetim düşüncesinin evrimi: Bilimsel bir disiplinin oluşum hikayesi. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 7-38.
- Barca, M. (2009). Stratejik yönetim düşüncesinin gelişimi. *Asomedy* (s. 34-52), Ankara Sanayi Odası.
- Barca, M., ve Balcı, A. (2006). Kamu politikalarına nasıl stratejik yaklaşılabilir? *Amme İdaresi Dergisi*, 39(2), 29-50.
- Baykal, T. (2018). Örgütlerde etkinlik ve etkililik için stratejik yönetim ve stratejik planlama. *Social Sciences Research Journal*, 7(2), 151-60.
- Bayraktaroğlu, S., Kayabaşı, S., ve Yılmaz, S. E. (2011). Yönetim danışmanlığı ve işletmelerin yönetim danışmanlığına bakış açıları: Marmara Bölgesi'nde faaliyet gösteren işletmeler üzerine bir araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(38), 1-26.
- Beer, M., Voelpel, S. C., Leibold, M., ve Tekie, E. B. (2005). Strategic management as organizational learning: Developing fit and alignment through a disciplined process. *Long Range Planning*, 445-465. <https://doi.org/10.1016/j.lrp.2005.04.008>
- Berberoğlu, G., ve Dalyan, F. (1999). Globalleşme ve stratejik yönetimin değişen yüzü. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 85-100.
- Besler, S. (2003). Stratejik yönetimin başarısında stratejik liderliğin rolü. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(1), 75-86.
- Bircan, İ. (2002). Kamu kesiminde stratejik yönetim ve vizyon. *Planlama Dergisi*, 11-20.
- Bryson, J. M. (2004). *Strategic planning for public and nonprofit organizations: A guide to strengthening and sustaining organizational achievement*. Jossey-Bass.
- Canpolat, H. (2010). İl düzeyinde stratejik planlama ve sivas ili uygulamalarının değerlendirilmesi. *Maliye Dergisi*(159), 1-20.
- Chinowsky, P. (2000). Strategic management in construction. *Journal of Construction Engineering and Management*, 1-20.
- Costa, R. L., ve António, N. S. (2014). Management consultancy in portugal: The concept analysis related to the research field of strategy-as-practice. *International Journal of Management Sciences*, 2(7), 323-336.
- Creswell, J. W. (2018). *Nitel araştırma yöntemleri*. (M. Bütün, ve S. B. Demir, Çev.) Siyasal Kitabevi.
- Çetin, H. (2003). Eğitim kurumlarında stratejik planlanlama bilinç düzeyi ve stratejik yönetimde karşılaşılan sorunlar: Denizli ili örneği. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(24), 87-112.
- Dearnley, C. (2005). A Reflection on the use of semi-structured interviews. *Nurse Res*,13(1), 19-28.

- Erdemir, E., ve Koç, U. (2009). Bilgiyi yönetmek mümkün mü? eleştirel yönetim çalışmaları çerçevesinde bilgi yönetimi. *The Journal of Knowledge Economy ve Knowledge Management*, 155-166.
- Erdost, H. E. (2004). Tarihsel perspektifte yönetim danışmanlığı hizmeti. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 59(1), 141-158.
- Erkut, H. (2009). *Yönetimin kanatları: Stratejik yönetimin temelleri*. Yalın Yayıncılık.
- Faulkner, D., ve Campbell, A. (2006). *The Oxford handbook of strategy*. Oxford. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199275212.001.0001>
- Fincham, R. (1999). The consultant-client relationship: Critical perspectives on the management of organizational change. *Journal of Management Studies*, 335-351.
- Freeman, R. E., Gilbert, D. R., ve Hartman, E. (1988). Values and the foundations of strategic management. *Journal of Business Ethics* 7, 821-834.
- Göral, R. (2014). *Turizm işletmelerinde stratejik yönetim*. Detay Yayıncılık.
- Güçlü, N. (2003). Stratejik yönetim. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(2), 61-85.
- Güven, A. (2014). Kamu yönetiminde geleceğin inşasında stratejik bakış. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 2(2), 63-80. <https://doi.org/10.14782/sbd.201439373>
- Haberal, I. (2018). *Yönetim danışmanlığı ve insan kaynakları yönetimindeki etkileri: Alan araştırması*. [Yüksek Lisans Tezi, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Keskin, U. (2016). Çalışma yaşamına bakış açılarının tarihsel süreçteki değişimi ve yöneticilik (managerializm) anlayışının yükselişi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8(3), 1-18. <https://doi.org/10.20491/isarder.2016.187>
- Lane, J.-E., ve Wallis, J. (2009). Strategic management and public leadership. *Public Management Review*, 11(1), 101-120. <https://doi.org/10.1080/14719030802494047>
- Lawrence, E. (1999). *Strategic thinking*. Personnel Development and Resourcing Group.
- Mahoney, J. T., ve McGahan, A. M. (2007). The field of strategic management within the evolving science of strategic organization. *Strategic Organization*, 5(1), 79-99. <https://doi.org/10.1177/1476127006074160>
- MAXQDA. (2023). 09 10, 2023 tarihinde <https://www.maxqda.com/tr> adresinden alındı
- Miles, M. B., ve Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. (2nd ed). Sage.
- Naktiyok, A., ve Çiçek, M. (2014). Stratejik düşünmenin bir öncülü olarak eleştirel düşünme: yöneticiler üzerinde bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(2), 157-178.
- Özdemir, M. (2010). Nitel veri analizi: Sosyal bilimlerde yöntembilim sorunsalı üzerine bir çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 323-343.
- Özgür, H. (2004). Kamu örgütlerinde stratejik yönetim. *Çağdaş Kamu Yönetimi II*. içinde Nobel Yayın Dağıtım.
- Pamuk, G., Erkut, H., Ülengin, F., Ülengin, B., Akgüç, Ö., Alpay, Y., ve Koşma, H. (1997). *Stratejik yönetim ve senaryo tekniği*. İrfan Yayıncılık.
- Pettigrew, A. M. (1992). The character and significance of strategy process research. *Strategic Management Journal*, 13, 5-16. <https://doi.org/10.1002/smj.4250130903>
- Sakin, U. (2018). Stratejik yönetimin kamuda uygulanması: Türkiye’de yaşanan on sorun. *Strategic Public Management Journal*, 4(7), 83-97. <https://doi.org/10.25069/spmj.433191>
- Sulkowski, L. (2013). Strategic management as the ideology of power. *Journal of Intercultural Management*, 5(3), 5-11. <https://doi.org/10.2478/joim-2013-0014>

- Teece, D. J. (2009). *Dynamic capabilities and strategic management: Organizing for innovation and growth*. Oxford University Press on Demand.
- Turan, Ş. A. (2013) Türk üniversitelerinde yeni yönetim uygulamaları ve ortaya çıkan yönetsel kontrol anlayışına dair bir inceleme. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2(1). 158
- White, C. (2004). *Strategic management*. Palgrave Macmillan.
- Yıldırım, Ali ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayınevi.
- Yönetim Danışmanları Derneği*. (2023). 09 10, 2023 tarihinde <https://www.ydd.org.tr/> adresinden alındı
- Yüzbaşıoğlu, N. (2004). İşletmelerde stratejik yönetim ve planlama açısından stratejik maliyet yönetimi ve enstrümanları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 387-410.

Ek-1

KIRŞEHİR AHI EVRAN ÜNİVERSİTESİ
ETİK KURUL DEĞERLENDİRME VE
KARAR FORMU

Değerlendirme Talebinde Bulunan Kişi/Kurum	Selma BARAN		
Değerlendirme Başvuru Tarihi	28.11.2023		
Değerlendirilmesi Talep Edilen Eserin/Araştırmanın Adı	Yönetim Danışmanları Perspektifinden Stratejik Yönetim Yolculuğunda Yöneticilerin Prangaları		
Değerlendirilmesi Talep Edilen Araştırma/Ölçek/Anket/Görüşme Formu			
Değerlendirmeyi Yapan Etik Kurul	KIRŞEHİR AHI EVRAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER BİLİMSEL ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİK KURULU		
Değerlendirme Toplantı Bilgileri	Yeri	Tarihi	Saati
	İİBF Toplantı Salonu	21.12.2023	11:00
Karar No	Karar Tarihi	21.12.2023	
	Karar No	2023/11/02	
Karar Sonucu	(X) Kabul	(X) Oybirliği	
	() Ret	() Oy Çoğunluğu	

Etik Kurulumuz, yukarıda başvuru bilgileri yer alan eser/araştırma için toplanarak bilimsel araştırmalar ve yayın etiği açısından değerlendirme yapmış ve aşağıda gerekçesi açıklanan karar(lar)ı almıştır:

Karar ve Gerekçesi

Selma BARAN'a ait "Yönetim Danışmanları Perspektifinden Stratejik Yönetim Yolculuğunda Yöneticilerin Prangaları" başlıklı araştırmanın, bilimsel araştırmalar etiği açısından yapılan değerlendirme sonucunda kabulüne
oy birliğiyle karar verildi.

Etik Kurul Başkanı
Prof. Dr. Nur ÇETİN

Nitel Sosyal Bilimler/Qualitative Social Sciences

Yıl:2024, Cilt:6 Sayı:1

Year:2024, Vol:6 Issue:1

<https://doi.org/10.47105/nsb.1440281>

Makale Türü/Article Type: *Araştırma/Research*

Atıf/Citation: Uzun, S., Koçtaş, S., ve Dinlemek, S. (2024). Hemşirelik öğrencilerinin etik kodlar ve etik ikilemlere yönelik düşünceleri: Nitel bir çalışma. *Nitel Sosyal Bilimler*, 6(1), 30-48. <https://doi.org/10.47105/nsb.1440281>

Hemşirelik Bölümü Öğrencilerinin Etik Kodlar ve Etik İkilemlere Yönelik Düşünceleri: Nitel Bir Çalışma

^aSevda Uzun¹ ^bSelcan Koçtaş ^cSelvi Dinlemek

^aDr. Öğr. Üyesi, *Psikiyatri Hemşireliği Anabilim Dalı, Hemşirelik Bölümü, Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane, Türkiye*

^bHemşire, *Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane, Türkiye*

^cHemşire, *Süreyyapaşa Göğüs Hastalıkları Hastanesi, İstanbul, Türkiye*

Öz

Bu araştırmanın amacı hemşirelik bölümü öğrencilerinin etik kodlar ve etik ikilemlere yönelik düşüncelerini belirlemektir. Bu nitel çalışma, 60 gönüllü hemşirelik bölümü öğrencisi ile yapılmıştır. Görüşmeler bireysel olarak ve yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizi için içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Örneklem grubuna ulaşmak için amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Veri doygunluğu sağlanana kadar görüşmelere devam edilmiştir. Tüm görüşmeler ses kaydına alınmış ve daha sonra yazıya dökülmüştür. Araştırmanın verileri tematik analiz kullanılarak değerlendirilmiştir. Araştırma verilerinin raporlanmasında COREQ kontrol listesi dikkate alınmıştır. Veri analizi kapsamında hemşirelik ve etiğe yönelik düşünceler, etik ikilemlere yönelik düşünceler, hemşirelikte etik dersinin katkılarına yönelik düşünceler, etik ve etik kodların önemine yönelik düşünceler olarak dört tema ve bu temalar altında sekiz alt tema (amaç, özellik, uygulamada yaşanan durumlar, etik ikilem karşısında yapılanlar, bilgi, uygulama, felsefe ve işleyiş) belirlenmiştir. Çalışma sonuçları doğrultusunda hemşirelik bölümü öğrencilerinin etik kodları önemsendiği, hemşirelikte etik dersinin öğrencilere katkı sağladığı, etik kodlar ve etik ikilemler hakkında bilgi sahibi olduğu belirlenmiştir. Ayrıca hemşirelik bölümü öğrencilerinin hastanede klinik uygulamalarda etik ikilemler yaşadıkları ve etik ikilemlere yönelik geleceğin sağlık profesyonelleri olarak çözüm üretmeye çalıştıkları belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Etik, etik kodlar, hemşirelik, nitel çalışma

¹**Sorumlu Yazar/Corresponding Author:** Sevda Uzun, sevdauzun50@gmail.com, Orcid: 0000-0002-5954-717X

S. Koçtaş, selcankocatas58@gmail.com Orcid: 0009-0002-3116-0683

S. Dinlemek, selvidinlemek2@gmail.com Orcid: 0009-0000-5073-8087

Gönderim Tarihi/Received:20.02.2024

Kabul Tarihi/Accepted:14.05.2024

Yayınlanma Tarihi/Published: 30.06.2024

Nursing Students' Thoughts on Ethical Codes and Ethical Dilemmas: A Qualitative Study

Extended Summary

Nursing can be defined as a professional health discipline whose aim is care. The philosophy of the nursing profession is to provide useful service to the society, to be willing to help, to do research, to adopt ethical principles, to be responsible, and to implement the decisions taken. Nursing students are expected to know the basic ethical values and to be able to develop solutions to ethical dilemmas they encounter.

It is crucial to evaluate ethical codes and ethical dilemmas from the perspective of students at the undergraduate stage in nursing. However, few studies were found in the literature that evaluated ethical codes and ethical dilemmas from the perspective of nursing undergraduate students at the education stage of nursing and examined students' perception of the concept of ethics. A qualitative research design was used to evaluate nursing students' perceptions on ethical codes and ethical dilemmas. This design was chosen because it offers a high degree of freedom in defining a new phenomenon (event or experience) from the participants' perspective, providing rich data and detailing their experiences.

Criterion sampling method, which is one of the purposeful sampling methods, was used to determine the study group of the research. Criterion sampling is the sampling of people, events, objects or situations that have the qualities determined for the problem. Considering that nursing department students have rich knowledge and experience about ethical codes and ethical dilemmas, nursing department students were selected as the research group.

Nursing students who took the ethics course in nursing and who voluntarily agreed to participate in the study were included in the study. The exclusion criteria were that the nursing students had language, speech or hearing impairment that would prevent communication and did not accept to participate voluntarily in the study. Nursing students who took ethics in nursing course and accepted to participate in the study voluntarily were included in the study. It was accepted as exclusion criteria that nursing students had language, speech or hearing impairment that would prevent communication and did not accept voluntary participation in the study. In addition, the study was reported in accordance with the Consolidated Criteria for Qualitative Research Reporting (COREQ) guidelines.

The study was conducted between 1 May and 1 June 2023 at the Faculty of Health Sciences of a university located in a province in northern Turkey. All students who met the criteria were invited to be interviewed. We concluded the data collection, when in our study, a total of 60 participants (twenty people from the second, third and fourth grades) were interviewed, with the joint decision of the researchers, taking into account the saturation. Second, third- and fourth-year undergraduate nursing students who had clinical practice and had taken an ethics course in nursing were interviewed. In-depth individual interview method was used in the study. In the interviews with nursing students, a voice recorder was used in a suitable environment. Notes were taken during voice recording. The interviews were conducted with a semi-structured interview form prepared by the qualitative

research method, which was created by the researchers based on the literature and corrected in line with the opinions of three experts. The interviews in the study lasted between 35 and 45 minutes. The qualitative data were analysed in four stages.

Forty-five of the participants were female, four of them had a chronic physical illness and three of them had a chronic mental illness. The mean age of the nursing students was calculated as 20.87 ± 3.76 (minimum age 19, maximum age 32). Four themes as thoughts about nursing and ethics, thoughts about ethical dilemmas, thoughts about the contributions of the ethics course in nursing, thoughts about the importance of ethics and ethical codes, and eight sub-themes (purpose, characteristics, situations experienced in practice, actions taken in the face of ethical dilemmas, knowledge, practice, philosophy and functioning) were determined.

In conclusion, nursing students care about ethical codes, that the ethics course in nursing contributes to students, and that they have knowledge about ethical codes and ethical dilemmas. In addition, nursing students experienced ethical dilemmas in clinical practices in the hospital and tried to produce solutions to ethical dilemmas as future health professionals. Ethical education should increase the level of ethical sensitivity of nursing students and prepare them to overcome ethical dilemmas they may encounter in practice. Ethics education given to nursing students increased ethical awareness in students and was useful in developing solutions to ethical dilemmas.

Keywords: Ethics, ethical codes, nursing, qualitative study

Giriş

Hemşirelik, amacı bakım olan profesyonel bir sağlık disiplini olarak tanımlanabilmektedir. Hemşirelik mesleğinin felsefesi topluma yararlı hizmet sunmak, yardım etmeye istekli olmak, araştırma yapmak, etik ilkeleri benimsemek, sorumluluk sahibi olup aldığı kararları uygulamaktır (Köse ve Baykara, 2019).

Hemşirelerin profesyonellik kriterlerinden birisi de hemşirelerin etik kod/ilkeleri benimseyerek bu doğrultuda bakım hizmeti sunmasıdır. Etik kodlar, mesleğin ana hedeflerini, değerlerini ve yükümlülüklerini netleştiren ilkeler olarak tanımlanmaktadır. Mesleki etik kodlar/ilkeler, hemşirelik mesleğinde ahlaki davranışlar için en önemli yol gösterici kılavuzlardır. Ahlaki davranışta bulunmanın temel ön koşulu ise ahlaki duyarlılığa sahip olmaktır. Ahlaki duyarlılık, ikilem yaşanan durumlarda bireyin rol ve sorumluluklarının ahlaki değerler kapsamında farkında olmasıdır (Ellis, 2020; Pesut vd., 2020).

Hemşirelik mesleğinin profesyonel değerleri, mesleki etik kodlarda yer almaktadır ve hemşireler, etik kodlar felsefesinde hasta bakımı sağlamakla yükümlüdürler. Bu sebeple öncelikle etik açıdan bilginin yeterli olması gerekmektedir (Kırca vd., 2020).

Değerler, bir davranışın ve karar verme sürecine temel oluşturan hedefler, inançlar olarak tanımlanmaktadır. Mesleki değerler, meslek çalışanları tarafından tercih edilen ve davranışı değerlendirmek için çerçeve oluşturan mesleki uygulama standartları olarak tanımlanmaktadır. Hemşirelik, etik ilkelere dayanan bir meslek grubu olup temel değerleri arasında özgecilik, doğruluk, mahremiyete saygı, insan onuru, bütünlük, dürüstlük ve sosyal adaleti gibi değerler yer almaktadır (Kırca vd., 2020; Korhan vd., 2018).

Profesyonel değerler, hemşirelere topluma hizmet sunumunda rehberlik etmektedir. Meslekte ortaya çıkan etik sorunların çözümünde gerekli çözüm önerileri geliştirmek, normlar ve kodlar geliştirerek ortaya etik ilkeler konulması meslek etiği açısından oldukça önemlidir. Hemşireler, uygulama alanında birçok konuda hastaları için en doğru kararları vermeye çalışırken zaman zaman etik ikilem yaratan durumlar yaşamakta ve karar vermek zorunda kalabilmektedirler. Etik ikilem durumlarında etik ilkelerin temel alınması doğru karar verebilmek için oldukça gereklidir (Gürdoğan vd., 2018; Kırca vd., 2020; Taş, 2018).

Hemşirelik bölümü öğrencilerinin klinik uygulamalarda çeşitli etik sorunlar yaşadıkları ve bu sorunları fark ederek etik duyarlılık sergileyebildikleri belirtilmektedir (Korhan vd., 2018). Hemşirelik bölümü öğrencileri ile yapılan bir başka çalışmada, öğrencilerin klinik ortamda etik sorunlarla karşılaştıkları ve bu sorunların çözümünde etik ilkelerden yararlandıkları belirlenmiştir (Kurt vd., 2013). Hemşirelik bölümü öğrencilerinin temel etik değerleri bilmeleri ve karşılaştıkları etik ikilemler konusunda çözüm önerileri geliştirebilmeleri beklenmektedir. Hemşirelikte etik kavramı, hasta bakım

kalitesi açısından oldukça önemlidir. Etik kodlar ve etik ikilemlerin hemşirelikte lisans aşamasında öğrencilerin bakış açısı ile değerlendirilmesi oldukça önemlidir. Ancak literatürde etik kodları ve etik ikilemleri hemşireliğin eğitim aşamasında olan hemşirelik lisans öğrencilerinin bakışı ile değerlendiren, öğrencilerin etik kavramı algısını inceleyen az sayıda çalışmaya rastlanmıştır. Bu bağlamda bu çalışma, hemşirelik bölümü öğrencilerinin etik kodlar ve etik ikilemlere yönelik düşüncelerini belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir.

YÖNTEM

Hemşirelik bölümü öğrencilerinin etik kodlar ve etik ikilemlere yönelik düşüncelerini değerlendirmek için nitel araştırma deseni kullanılmıştır. Bu tasarım, yeni bir olguyu (olay veya deneyim) katılımcıların bakış açısıyla tanımlamada, zengin veri sağlamada ve deneyimlerini detaylandırmada yüksek derecede özgürlük sunduğu için seçilmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2016).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunun belirlenmesinde, amaçlı örnekleme yöntemlerinden biri olan ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Ölçüt örnekleme, problemle ilgili belirlenen niteliklere sahip kişi, olay, nesne veya durumlardan örneklem oluşturulmasıdır (Altunay vd., 2014; Başkaya ve Demir, 2023). Hemşirelik bölümü öğrencilerinin etik kodlar ve etik ikilemler hususlarında zengin bilgi ve deneyime sahip olduğu düşünülerek, hemşirelik bölümü öğrencileri araştırma grubu olarak seçilmiştir.

Hemşirelikte etik dersi alan ve çalışmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden hemşirelik bölümü öğrencileri çalışmaya dahil edilmiştir. Hemşirelik bölümü öğrencilerinin iletişimi engelleyecek dil, konuşma veya işitme bozukluğuna sahip olması ve çalışmaya gönüllü katılmayı kabul etmemesi dışlama kriterleri olarak kabul edilmiştir.

Ayrıca çalışma, Niteliksel Araştırma Raporlama İçin Konsolide Kriterler (COREQ) yönergelerine uygun olarak raporlanmıştır (Baskaya ve Demir, 2023; Tong vd., 2007).

Tablo 1.

Niteliksel araştırmayı raporlamak için birleştirilmiş kriterler (COREQ).

Alan 1: Çalışma grubu ve özellikleri

Kişisel Özellikler

Numara	Öge	Rehber sorular	Açıklamalar
1	Görüşmeci/kolaylaştırıcı	Görüşmeyi hangi yazar/yazarlar gerçekleştirdi?	Görüşmeler ikinci ve üçüncü yazar yürütmüştür.
2	Kimlik bilgileri	Araştırmacının kimlik bilgileri nelerdi?	Birinci yazar: Doktora İkinci yazar: Lisans öğrencisi Üçüncü yazar: Lisans öğrencisi
3	Meslek	Çalışma sırasında meslekleri neydi?	Birinci yazar: Dr. Öğretim Üyesi, Psikiyatri Hemşireliği

			İkinci yazar: Hemşirelik bölümü öğrencisi Üçüncü yazar: Hemşirelik bölümü öğrencisi
4	Cinsiyet	Araştırmacı kadın mı erkek miydi?	Üç araştırmacı: Kadın
5	Deneyim ve eğitim	Araştırmacı hangi deneyime veya eğitime sahipti?	Birinci yazar nitel araştırma kursları almış, nitel araştırmalar konusunda deneyime sahip ve uluslararası dergilerde nitel çalışmalar yayınlamıştır.

Katılımcılarla ilişki

6	İlişki durumu	Eğitim başlamadan önce bir ilişki kuruldu mu?	Çalışmaya başlamadan önce bir ilişki kurulmamıştır.
7	Görüşmecinin katılımcı bilgisi	Katılımcılar araştırmacı hakkında ne biliyorlardı?	Öğrenciler araştırmacıların mesleğini önceden öğrenmişti.
8	Görüşmeci özellikleri	Görüşmeci hakkında hangi özellikler bildirildi?	Her görüşmenin başında öğrencilere çalışmanın amacı ve hedefleri hakkında bilgi verilmiştir.

Alan 2. Çalışma tasarımı

Teorik çerçeve

9	Metodolojik yönelim ve Teori	Çalışmayı desteklemek için hangi metodolojik yönelim belirtildi?	Bu fenomenolojik bir çalışma olarak planlanmıştır.
---	------------------------------	--	--

Katılımcı seçimi

10	Katılımcılar	Katılımcılar nasıl seçildi?	Amaçlı örnekleme yöntemlerinden biri olan ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır.
11	Yaklaşım yöntemi	Katılımcılara nasıl yaklaşıldı?	Araştırmaya başlamadan önce uygulamaya çıkan öğrenciler ile yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Görüşmelerin zamanlaması çalışmaya katılmayı gönüllü olarak kabul eden öğrenciler tarafından belirlenmiştir.
12	Örnek boyut	Çalışmada kaç katılımcı vardı?	Çalışmaya toplamda veri doygunluğu esas alınarak 60 hemşirelik bölümü öğrencisi dahil edilmiştir.
13	Katılmama	Kaç kişi katılmayı reddetti veya bıraktı? Sebepler?	Araştırmaya katılmayı reddeden öğrenci olmamıştır.

Verilerin toplanması

14	Veri toplama	Veriler nerede toplandı?	Araştırmanın veri toplama bölümünde ayrıntılı bilgi verilmiştir.
15	Katılımcı olmayanların varlığı	Katılımcılar ve araştırmacılar dışında başka kimse var mıydı?	Araştırmacılar dışında araştırmanın yapıldığı okulda bir öğrenci gözlemci olmuştur.

16	Çalışma Grubunun açıklaması	Çalışma Grubunun özellikleri nelerdir?	Çalışmaya katılmayı kabul eden ve klinik uygulama yapan lisans öğrencileri çalışmaya alınmıştır.
Veri toplama			
17	Görüşme rehberi	Sorular, istemler ve kılavuzlar yazarlar tarafından sağlandı mı? Pilot olarak test edildi mi?	Yöntemler bölümünde detaylı bilgi verilmiştir.
18	Tekrarlı görüşme	Tekrar görüşmeleri yapıldı mı? Evet ise, kaç tane?	Hayır
19	Ses kayıt	Araştırmada veri toplamak için ses kaydı mı yoksa görsel kayıt mı kullanıldı?	Görüşmeler ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmıştır
20	Notlar	Mülakat sırasında ve/veya sonrasında saha notları alındı mı?	Tüm öğrencilerin yanıtları ve araştırmacı gözlemleri kaydedilmiştir.
21	Süre	Mülakatların süresi ne kadardı?	Her bir görüşme 35 ile 45 dakika arasında sürmüştür.
22	Veri doygunluğu	Veri doygunluğu tartışıldı mı?	Veri doygunluğu tartışılmıştır.
23	Verilerin katılımcılara iadesi	Transkriptler yorum ve/veya düzeltme için katılımcılara iade edildi mi?	Hayır
Alan 3: Analiz ve bulgular			
24	Veri kodlayıcı sayısı	Verileri kaç veri kodlayıcı kodladı?	İki araştırmacı kodları tanımlanmıştır.
25	Kodların tanımlanması	Görüşmeciler kodları tanımladı mı?	Temalar ve alt temalar olarak belirlenmiştir.
26	Temaların türetilmesi	Temalar önceden belirlenmiş miydi yoksa verilerden mi türetilmişti?	Araştırmacılar ortak kararı ve literatür bilgisi de dikkate alınarak verilerden türetilmiştir.
27	Yazılım	Varsa, verileri yönetmek için hangi yazılım kullanıldı?	Veriler manuel olarak analiz edilmiştir.
28	Katılımcı kontrolü	Katılımcılar bulgular hakkında geri bildirimde bulundu mu?	Hayır
Raporlama			
29	Sunulan alıntılar	Temaları göstermek için katılımcı alıntıları sunuldu mu? Her alıntı tanımlandı mı?	Evet. Temaları/bulguları göstermek için katılımcı alıntıları sunulmuştur. Örneğin, katılımcı numarası.
30	Tutarlılık	Sunulan veriler ile bulgular arasında tutarlılık var mıydı?	Evet

31	Ana temaların netliği	Ana temalar bulgularda açıkça sunuldu mu?	Evet
32	Küçük temaların netliği	Farklı vakaların bir açıklaması veya küçük konuların tartışılması var mı?	Evet

Veri Toplama

Araştırma, 1 Mayıs-1 Haziran tarihleri arasında Türkiye'nin kuzeyinde bir ilde bulunan bir üniversitenin Sağlık Bilimleri Fakültesi'nde gerçekleştirilmiştir. Kriterlere uyan bütün öğrenciler görüşmeye davet edildi. Veri doygunluğu bir çalışmada oldukça önemlidir ve çalışmamızda da toplamda 60 katılımcıyla (ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıftan yirmişer kişi) görüşülmüş ve veriler tekrarlayınca doygunluk göz önünde bulundurulup araştırmacıların ortak kararı ile görüşmeler sonlandırılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Klinik uygulamaya çıkmış ve hemşirelikte etik dersi almış lisans hemşirelik ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencileri ile görüşülmüştür. Araştırmada derinlemesine bireysel görüşme yöntemi kullanılmıştır. Hemşirelik bölümü öğrencileriyle yapılan görüşmelerde uygun bir ortamda ses kayıt cihazı kullanılmıştır. Ses kaydı esnasında notlar alınmıştır.

Görüşmeler, nitel araştırma yöntemiyle hazırlanan, araştırmacılar tarafından literatüre dayalı olarak oluşturulan ve üç uzmanın görüşleri doğrultusunda düzeltilen yarı yapılandırılmış görüşme formu ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmadaki görüşmelerin 35 ile 45 dakika arasında sürmüştür.

Veri Toplama Süreci

Görüşmelerde öğrencilerin klinik uygulama deneyimlerine ilişkin altı ana soru ve alt soru kullanılmıştır

Görüşme formunda yer alan sorular;

1. Etik ve hemşireliğe yönelik düşünceleriniz nelerdir?
2. Etik ikilemler hakkında ne düşünüyorsunuz?
3. Hemşirelik bölümü öğrencisi olarak uygulamalarınız sırasında etik ilkelere bağlı kalarak bakım verdiniz mi? Deneyimleriniz nelerdir? Kendinizi etik açıdan duyarlı buluyor musunuz?
4. Hemşirelikte etik dersi size neler kattı? Önceki ve sonraki düşünceleriniz nelerdir?
5. Mezuniyetten sonra bireylere bakım vermede etik kodlar ve ikilemler ile ilgili neler düşünüyorsunuz? Hemşire bu bağlamda nasıl bir rol oynar?
6. Etik ve etik kodlar neden önemlidir? Düşüncelerinizi ifade ediniz.

Araştırmanın Geçerlilik ve Güvenirliliği

Araştırmanın güven duyulabilirlik düzeyinin yüksek tutulmaya çalışılması amacıyla Lincon ve Guba'nın (1985) dört temel kriteri ele alınmıştır. Araştırmanın inandırıcılık (creadibility) kriterlerini sağlayıp sağlamadığını görmek için görüşmelerin analizi sonucunda elde edilen sonuçlar, katılımcılardan eğitim düzeyi yüksek olan ikisi ile paylaşılmış ve katılımcı onayı alınmıştır. Aktarılabirlik (transferability) kriterine ulaşmak, yani elde edilen bulguların başka bağlamlarda da kullanılabilmesi için katılımcıların özellikleri ve araştırmanın yapıldığı yer ile ilgili ayrıntılı bilgi verilmiştir. Bu açıdan diğer araştırmacılar da benzer ortamlarda benzer katılımcılarla yakın sonuçlara ulaşabileceği düşünülmektedir. Güvenilirlik (dependability) kriterine ulaşmak için araştırma süreciyle ilgili detaylı bilgi sunulmuştur. Doğrulanabilirlik (confirmability) kriterleri doğrultusunda çalışma sonuçlarında, analizlerden önce katılımcıların kendi ifadelerinden alıntılar (betimleme) verilmiştir (Lincoln ve Guba, 1985). İç güvenilirliği arttırmak için özellikle kodlar üç araştırmacı tarafından bağımsız olarak verilmiştir. İç geçerliliği arttırmak için ise yarı yapılandırılmış görüşme formunda yer alan araştırma soruları için alanında uzman 5 kişiden (üçü psikiyatri hemşireliği biri eğitim programları ve öğretim ve biri de pediatri hemşireliği alanında doktora mezunu), sonuçlar için ise bir uzmandan (psikiyatri hemşireliği alanında doktora mezunu) görüş alınmıştır (Lincoln ve Guba, 1985).

Verilerin Değerlendirilmesi

Araştırmanın içerik analizinde elde edilen nitel araştırma verileri dört aşamada analiz edilmiştir.

1. Transkripsiyon ve Veri Doğrulama: Görüşmeler esnasında araştırmacılar tarafından notlar alınmış ve ses kayıt cihazı kullanılmıştır. Elde edilen veriler yazılı belge haline getirilmiştir. Üç araştırmacı tarafından ses kayıtları dinlenerek yapılan transkripsiyon kontrol edilmiştir.

2. Verilerin Kodlanması: 3 araştırmacı elde ettiği bilgileri inceleyerek öğrencilerin ifadelerinin kavramsal olarak ne anlam ifade ettiğini bulmaya çalışmıştır. Kodlama aşamasında araştırmanın amacı ve kavramsal çerçevesi dikkate alınarak nitel verilerin çözümlenmesi esnasında bulunan kavramlara göre kodlama yapılmıştır.

3. Temaların Bulunması: Araştırmanın tespit edilen kodlardan yola çıkarak verileri, genel düzeyde belirli kategoriler altında toplayabilen temalar belirlenmiştir. Temalar oluşturulurken anlamlı bir bütün oluşturup oluşturmadığına dikkat edilmiş ve benzer olan kavramlar aynı tema altında toplanmıştır.

4. Verilerin Kodlara ve Temalara Göre Düzenlenmesi ve Tanımlanması: Verilerin kodlanması ve temaların bulunması aşamasında yapılan kodlama ve onların temalara dönüştürülmesinde araştırmacıların kendi görüş ve yorumlarına yer vermeden öğrencilerin görüşlerini, düşüncelerini ve önerilerini en iyi vurgulayan ifadelerden doğrudan alıntılar yapılmıştır (Çelik ve Dalfidan, 2022; Kök vd., 2022).

Araştırmanın Etik Yönü

Bu araştırma için Gümüşhane Üniversitesi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan (E-95674917-108.99-168926) onay alınmıştır. Görüşmeye başlamadan önce katılımcılardan bilgilendirilmiş onam alınmış, kayıtlar ve transkriptler parola korumalı bir cihazda saklanmıştır. Çalışma Helsinki Deklarasyonu ve Ulusal Araştırma Komitesi etik standartlarına uygun olarak yürütülmüştür.

BULGULAR

Katılımcıların kırk beşi kadın olup dördünün kronik fiziksel bir hastalığı ve üçünün kronik bir ruhsal hastalığı bulunmaktadır. Hemşirelik bölümü öğrencilerinin yaş ortalamaları 20.87 ± 3.76 (en düşük yaş 19, en fazla yaş 32) olarak hesaplanmıştır.

Görüşmelerden elde edilen verilerin analizi sonucunda temalar, alt temalar ve kodlar belirlenmiştir (Tablo 2).

Tablo 2.

Hemşirelik Bölümü Öğrencilerinin Etik Kodlar ve Etik İkilemlere Yönelik Düşünceleri

Temalar	Alt Temalar	Kodlar
1.Hemşirelik ve etiğe yönelik düşünceler	A. Amaç B. Özellik	A1. Yol göstermek A2. Kaliteli bakım sunmak A3.Hasta bakımında en doğru yolu bulmak B1.Bakım kalitesini artıran B2.Hemşireliğin olmazsa olmazı B3.Yol gösterici B4.İyiye, doğruya götüren B5.Birbirini tamamlayan iki kavram B6.Profesyoneelliği artıran
2.Etik ikilemlere yönelik düşünceler	A. Uygulamada yaşanan durumlar B. Etik ikilem karşısında yapılanlar	A1.Mahremiyetim korunması A2.Hastaya verilen sözlerin yerine getirilmesi A3.Ağrı yönetimi A4.Terminal dönemde bakım B1.Mahremiyeti korumaya çalışmak B2.Verilen sözü yerine getirmek için mücadele etmek B3.Ağrı yönetiminin sağlanması C1.Terminal dönemde hastanın kültürel özelliklerine dikkat etmek
3.Hemşirelikte etik dersinin katkılarına yönelik düşünceler	A. Bilgi B. Uygulama	A1. Etik kodları öğrenmek, A2.Etik kodların hemşirelikteki önemini kavramak A3. Etik ikilemlere yönelik bilgi sahibi olmak A4.Hemşireliğin ahlaki boyutunu öğrenmek B1. Etik kodları hasta bakımına entegre etmek B2.Etik ikilemler karşısında ne yapacağımı kısmen bilmek B3. Etik değerlerin önemini kavramak
4. Etik ve etik kodların önemine yönelik düşünceler	A. Felsefe B. İşleyiş	A1.Mesleğin temelini oluşturması A2.Mesleğe yön vermesi A3.Hasta yararını esas alması B1.Bakım kalitesini artırması B2.Profesyoneelliği sağlaması B3.Hasta-hemşire ilişkisinde güven ortamı sağlanması

Alt temalarda hemşirelik bölümü öğrencilerinin ifadelerine yer verilmiş ve katılımcıların yaş (Y), cinsiyet (C), sınıf (S) gibi bilgilerine yer verilmiştir.

Görüşmelerden elde edilen verilere göre öğrenciler hemşirelikte etiğin amaçları arasında yol göstermek, kaliteli bakım sunmak ve hasta bakımında en doğru yolu bulmak gibi durumların yer aldığını belirtmiştir. Ayrıca görüşmelerden elde edilen verilere göre öğrenciler etiğin yol gösterici, iyiyi, doğruya götürme, hemşirelikle birbirini tamamlama ve profesyonelliği artırma gibi özellikleri olduğunu belirtmiştir. Hemşirelik bölümü öğrencilerinin hemşirelik ve etiğe yönelik düşünceleri Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3.

Hemşirelik ve etiğe yönelik düşünceler

Alt tema	Katılımcı ifadeleri
Amaç	“Etik hemşirelikte bize yol gösterici bir kavramdır. Etik sayesinde hemşirelik yolunu bulur.. Bu doğrultuda bakım sağlanırsa hastalara en kaliteli hasta bakım sunulur.” (K:7; C:E; Y:18; S:2) “Diğer mesleklerde olduğu gibi etik ilkeler hemşireliğinde olması gereken bir kuraldır. Çünkü hasta haklarında ki gizlilik konularının olmazsa olmazıdır. (K:22, C:K; Y:22; S:4).
Özellik	“Etik ahlaki kuralların iş dünyasına yansımalarıdır. Hemşirelik gibi manevi yönü yüksek olan bu alanda etik kurallar çok önemlidir. Etik bir mesleği uygularken uymamız gereken; iyiyi kötüyü, doğruyu yanlış mesleki ahlak açısından değerlendirmemizi sağlayan yazısız kurallar bütünüdür. Yani etik bir mesleğin olmazsa olmazıdır. Hemşirelik mesleğiyle de iç içe olması gerekir. Hemşireler hastalara bakım verirken bu iş ahlakına uygun hareket etmeli, hastalara etik kurallara göre davranmalıdır. Hasta mahremiyetine, hastanın yaşamına önem vermelidir.” (K:13; C:K; Y:21; S:3). “Etik ve hemşirelik iç içe olan doğru orantılı bir ilişkiye sahip mutualist bir ilişki içerisinde olan birbirlerini tamamlayan içeriklerdir. (K:45; C:K; Y:20; S:2).

Hemşirelik bölümü öğrencileriyle yapılan görüşmeler sonucunda öğrencilerin uygulamalarda mahremiyetini koruması, hastaya verilen sözlerin yerine getirilmesi, ağrı yönetimi, terminal dönemde bakım ile ilgili konularda etik ikilemler yaşadıkları belirlenmiştir. Ayrıca hemşirelik bölümü öğrencileriyle yapılan görüşmelerden elde edilen verilere göre öğrencilerin etik ikilemler karşısında mahremiyeti korumaya çalışmak, verilen sözü yerine getirmek için mücadele etmek, ağrı yönetiminin sağlanması ve terminal dönemde hastanın kültürel özelliklerine dikkat etmek gibi uygulamalar yaptıkları belirlenmiştir. Hemşirelik bölümü öğrencilerinin etik ikilemlere yönelik düşünceleri Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4.

Hemşirelik bölümü öğrencilerinin etik ikilemlere yönelik düşünceleri

Alt tema	Katılımcı ifadeleri
Uygulamada yaşanan durumlar	“Uygulama esnasında hemşirelerin ve doktorların hastaların özerkliğine saygılı olmayan davranışlarına şahit oldum. Örneğin, hastaya lavman yapılacağı ve paravan getirilmedi.” (K:12; C:K; Y:21; S:3).

	“Özellikle hasta ile ilgili konularda hemşirelerin duyarlı olmadığını gördüm. Kilolu bir hasta için bağırarak koridorda şişman hasta dediğini duydum. Hasta da duydu ve çok üzüldü. (K:23; C:E; Y:21; S:3).
Etik ikilem karşısında yapılanlar	“Hastanın ölümü bekleniyordu ailesi yanında dua ve kuran okumak istedi ben de servis hemşiresine sorarak onların dua ve kuran okumasına izin verildiğini söyledim. Onlar da dualarını okudular. Ayrıca hastanın kemik metastazı vardı ve çok ağrıları vardı. Ashında analjezikler çok fayda etmiyordu fakat yine de hastanın acı çekmemesi için doktorla görüştüm ve analjezik yaptım.” (K:42; C:E; Y:22; S:3). “Etik ilkelere uygun hastalara bakım verdiğimi düşünüyorum özellikle kadın hastalarla ilgilenirken hastanın kapısını kapattım veya perde çektim bir işlem yaparken kendimi tanıtarak yapacağım işlemleri sıralayarak hastanın yapılan işlemlerden haberi olarak ve isteyerek yaptım. Bazı hemşirelerin sonda takılırken bunlara pek de uymadığımı gördüm ama ben dikkat ettim diyebilirim. (K:40; C:E; Y:24; S:4).

Hemşirelik bölümü öğrencileri hemşirelikte etik dersinin kendilerine etik kodları öğrenmek, etik kodların hemşirelikteki önemini kavramak, etik ikilemlere yönelik bilgi sahibi olmak ve hemşireliğin ahlaki boyutunu öğrenmek konularında katkı sağladığını belirtmiştir. Ayrıca hemşirelik bölümü öğrencileri hemşirelikte etik dersinin kendilerine etik kodları hasta bakımına entegre etmek, etik ikilemler karşısında ne yapacağını kısmen bilmek ve etik değerlerin önemini kavramak konularında katkı sağladığını belirtmiştir. Hemşirelik bölümü öğrencilerinin hemşirelikte etik dersinin katkılarına yönelik düşünceleri Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5.

Hemşirelik bölümü öğrencilerinin hemşirelikte etik dersinin katkılarına yönelik düşünceleri

Alt tema	Katılımcı ifadeleri
Bilgi	“Hemşirelikte etik dersinden önce hastalarım nasıl yaklaşmam gerektiğini bilmiyordum ama bu dersi aldıktan sonra hastalarımın bilgilerini gizli tutmam gerektiğini, hastalarımın bilgilerini kullanmam gerektiği durumlarda ise sağduyulu davranmam gerektiğini hastaya, hasta yakınlarına yaklaşımımın nasıl olması gerektiğini öğrendim. Hastaları ayırt etmeksizin hepsine eşit ve uygun bakım vermem gerektiğini, onun yaşamı için en önemli olanı yapmam gerektiğini öğrendim.” (K:49; C:E; Y:24; S:4). “Olaylara çok boyutlu bakmayı öğretti. Önceden kendi doğrularım göre hareket ediyorken etik dersini aldıktan sonra olaylara bakış açım değişti her konuda değerlendirme yapmaya çalışıyorum.” (K:59; C:K; Y:21; S:2).
Uygulama	“Hemşirelikte etik dersinin bana birçok katkısı olduğunu düşünüyorum. Hemşirelik bölümü öğrencileri olarak uygulamalarım esnasında etik ilkelere bağlı kalarak bakım verdiğimi düşünüyorum. Hastanın mahremiyetine saygı duydum ve tüm hastalara etik ilkeler boyutunda hassas bir şekilde yaklaştım. Bakım verdiğim hastalara da bizden çekinmemeleri gerektiğini özellikle mahremiyet konusunda rahat olmalarını bizlerin sadece bakım için onların yanlarında olduğumuzu belirttim. Ben etik açıdan hastalarım karşı duyarlı yaklaştığımı düşünüyorum.” (K:37; C:E; Y:23; S:4). “Bir hemşire olarak vereceğim bakımlarda daha doğru yol almamı sağlayacak. Hemşirelerin yaptığı uygulamalar hayati etkileri olabileceği için etik ilkelere önem vermektedir. (K:31; C:E; Y:23; S:3).

Hemşirelik bölümü öğrencileri etik ve etik kodların önemine yönelik mesleğin felsefesi açısından mesleğin temelini oluşturması, mesleğe yön vermesi ve hasta yararını esas alması gibi açılardan oldukça önemli olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca hemşirelik bölümü öğrencileri etik ve etik kodların önemine yönelik meslekte uygulama açısından bakım kalitesini artırması, profesyonelliği sağlaması ve hasta-

hemşire ilişkisinde güven ortamı sağlanması gibi açılardan oldukça önemli olduğunu belirtmişlerdir. Hemşirelik bölümü öğrencilerinin etik ve etik kodların önemine yönelik düşünceleri Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6.

Hemşirelik bölümü öğrencilerinin etik ve etik kodların önemine yönelik düşünceleri

Alt tema	Katılımcı ifadeleri
Felsefe	<p>“Etik ve etik kodlar sadece hemşireliğin değil her mesleğin olmazsa olmazıdır. Her mesleğin kendine göre etik kodları vardır. Etik iş ahlakıdır. Mesleği o ahlaka uygun bir şekilde gerçekleştirirse kişi hem kendi güzel bir iş deneyimi yaşar hem çevresindekileri hem de hizmet ettiği kişileri mutlu eder. Herkese eşitlik, adalet ve uygunluk sağlamış olur.” (K:9; C:E; Y:23; S:4).</p> <p>“Adaletli bir dünya için, kaliteli bir hizmet için etik kodlar çok önemlidir. Ben de bu bağlamda çok önemsiyorum etik kodları ...” (K:21; C:E; Y:23; S:4).</p>
İşleyiş	<p>“Etik kodlar biz hemşireler için çok önemlidir. Hemşirelikte etik kodlar hemşirelikle birlikte ortaya çıkmış mesleğin olmazsa olmazlarıdır. Hemşirelikte profesyonelliğin sağlanması açısından çok önemli olduğunu düşünüyorum.” (K:19; C:E; Y:23; S:4).</p> <p>“Mezun olduktan sonra bireylere bakım verirken etik kurallara uygun bakım vermeyi hedefliyorum. Hastanın kişisel bilgilerinin gizliliğini sağlamayı, hastalara aynı ölçüde davranmayı bakımlarını sağlarken onların önceliklerini göz ardı etmemeyi hedefliyorum. Hemşirelikte etik kodlar hemşirelikle birlikte ortaya çıkmış, mesleğin olmazsa olmazlarıdır. Hemşirelikte etik ikilemlere bakacak olursak hemşire bakım verirken ikileme düşerse kendinin ve bakım verdiği kişinin ilke ve değerlerine göre karar vermelidir. (K:11; C:K; Y:23; S:4).</p>

TARTIŞMA

Bu çalışma hemşirelik bölümü öğrencilerinin etik kodlar ve etik ikilemlere yönelik düşüncelerini belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonuçları doğrultusunda hemşirelik bölümü öğrencilerinin etik kodları önemsendiği, hemşirelikte etik dersinin öğrencilere katkı sağladığı, etik kodlar ve etik ikilemler hakkında bilgi sahibi olduğu belirlenmiştir. Ayrıca hemşirelik bölümü öğrencilerinin hastanede klinik uygulamalarda etik ikilemler yaşadıkları ve etik ikilemlere yönelik geleceğin sağlık profesyonelleri olarak çözüm üretmeye çalıştıkları belirlenmiştir.

Çalışmada hemşirelik bölümü öğrencilerinin etik konusunda bilgi sahibi olduğu ve etik kodları önemsendiği belirlenmiştir. Çalışmaya benzer olarak, Turan (2022) yaptığı çalışmada hemşirelik bölümü öğrencilerinin etik konusunda bilgi düzeyinin iyi düzeyde olduğunu ve bu konuya yönelik olumlu metaforlarının olduğunu belirtmiştir. Etik, bir grup ahlaki ilke veya bir bireyin veya mesleğin davranışlarını düzenleyen değerler kümesi olarak tanımlanmaktadır. Hasta bakımı ve tedavisini sürdürme sorumluluğu olan hemşirelik mesleğinde etik sorunlar sıklıkla ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple hemşirelikte meslek etiği kavramı önem kazanmaktadır. Hemşirelik mesleğinde etik; hastanın haklarını korumak, hastaya zarar vermemek, yarar sağlamak, hasta ile hasta için iyi ve doğru karar vermek olarak tanımlanmaktadır (Büyük vd., 2020; Hançerlioğlu vd., 2020). Profesyonel değerler, hemşirelere toplumun sağlığının korunması, geliştirilmesi, gerektiğinde tedavi edilmesi ve rehabilite edilmesinde rehberlik etmektedir. Meslekte ortaya çıkan etik sorunların çözümünde gerekli çözüm önerileri

geliştirmek, normlar ve kodlar geliştirerek ortaya etik ilkeler konulması meslek etiği açısından oldukça önemlidir. Hemşireler, uygulama alanında birçok konuda hastaları için en doğru kararları verme çabası içinde olmak ve bu kararların sorumluluğunu almak durumunda kalmaktadırlar (Kırca vd., 2020). Bu literatür bilgisi çalışma sonucunu destekler niteliktedir.

Hemşireler, uygulama alanlarında birçok konuda hastaları için en doğru kararları verme ve bu kararların sorumluluğunu almak durumunda kalmaktadırlar. Bakım sürecinde hemşireler zaman zaman etik ikilem yaratan durumlar yaşayabilmektedir. Etik ikilem durumlarında etik ilkelerin ve mesleki değerlerin temel alınması doğru karar verebilmede oldukça gereklidir (Aykan vd., 2019; Kırca vd., 2020). Hemşirelik bölümü öğrencilerinin mesleğe başladığında etik duyarlılığı gelişmiş birer hemşire olabilmesi için öncelikle kendilerinin duygu, inanç ve değerlerinin farkında olmaları gerekmektedir. Ayrıca etik ikilemlerle baş etmek için bu beceriyi kazandıracak bir eğitim programı almaları da oldukça önemlidir (Hançerlioğlu vd., 2020). Orkun ve arkadaşlarının (2018) yoğun bakımda çalışan hemşirelerle yaptıkları çalışmada, büyük çoğunluğunun etik ikilemler karşısında etik karar veremedikleri belirlenmiştir. Çalışma sonuçlarında, hemşirelik bölümü öğrencilerinin etik ikilemler konusunda kısmen de olsa öğrencilerin yaşadığı etik ikilemler ile mücadele ettikleri düşünülmüştür. Çalışma sonuçlarının aksine yapılan bir çalışmada, hemşirelik öğrencilerinin etik sorunlarla karşılaştıkları ancak öğrenci olarak susmayı tercih ettikleri belirlenmiştir (Callister vd., 2009). Benzer şekilde Cameron ve arkadaşlarının (2001) yaptıkları çalışmada, öğrencilerin çoğunun etik sorun karşısında pasif bir yaklaşım sergiledikleri bildirilmiştir. Bu durum öğrencilerin kişilik özellikleri, servisteki hemşirelerin ve doktorların tutumu ile ilgili olabileceği düşünülmektedir. Öğrenci hemşirelerin etik ikilemler karşısındaki tutumlarının ayrıca yeterli deneyimlerinin olmamaları, uygulama ortamında aldıkları sorumluluğun daha az olması, hasta ve hasta yakını ile daha sınırlı iletişimlerin olması olarak düşünülmektedir.

Marañón ve Pera (2019), hemşirelik öğrencilerinin, hemşirelerin ve öğrencilerin doktorlara kıyasla mesleki özerkliklerinin eksikliği konusunda endişelerini dile getirdiklerini ve bunun da algılanan hiyerarşik sisteme işaret ettiğini bildirmiştir. Bu durum, öğrencilerin etik olmayan uygulamaları bildirme ve bunlarla yüzleşme cesaretini geliştirmelerine yardımcı olmak ve bildirimde bulunmaya karar vermeleri halinde öğrencileri desteklemek için hemşire eğitimcilerine daha önemli bir rol verilmesini gerektirmektedir. Albert ve arkadaşlarının (2020) yaptığı sistematik incelemede, hemşirelik öğrencilerinin özerk karar verme eksikliğinden dolayı etik bakım verme veya etik olmayan uygulamaları kabul etme, hasta bakımı ihmali konusunda sessiz kalma veya yüzleşip bildirme, etik ve kaliteli bakım sağlama veya kültüre uyum sağlama arasındaki çatışmalar arasında kendilerini bölünmüş hissettiğini belirtmiştir.

Çalışmada hemşirelik bölümü öğrencilerinin etik bilinç düzeyinin oldukça iyi olduğu düşünülmektedir. Çalışmaya benzer olarak Turan (2022), yaptığı çalışmada hemşirelik bölümü

öğrencilerinin etik bilinç düzeyinin iyi düzeyde olduğunu ve bu konuya yönelik olumlu metaforlarının olduğunu belirtmiştir. Tüm meslek gruplarında, özellikle sağlık alanında çalışan bireylerde etik bilincin gelişmesi etik bilincin gelişmesi oldukça önemlidir. Bunun gerçekleşmesi için de öncelikle etik ile ilgili eğitim alması gerekmektedir. Alınan mesleki etik eğitimi meslek mensuplarına, öğrencilere mesleki görev ve sorumlulukların farkında olmayı sağlamaktadır. Ayrıca hastaya bütüncül bakım hizmeti sunarken nelere dikkat edilmesi gerektiği konusunda iyi bir yol göstericidir (Aykan vd., 2019; Kırca vd., 2020). Literatürde, hemşirelik etiği ilgili ders veya eğitimlerin bireylerin etik problemler karşısında duyarlı olmaları açısından önemli olduğu belirtilmektedir. Akbaş ve arkadaşları (2014) yaptığı çalışmada, etik ile ilgili eğitimlerin okullara göre farklılık gösterdiği, dersin süresinin, içeriğinin ve isminin okuldan okula değiştiği saptanmıştır. Hemşirelerin etik ikilemler karşısında etkin etik kararlar alması aldıkları etik eğitimlerle ilgili olabilmektedir (Aykan vd., 2019; Kırca vd., 2020). Çalışmada da Hemşirelikte Etik dersinin öğrencilere katkı sağladığı ve etik kavramı konusunda farkındalık geliştirdiği düşünülmektedir. Bu durumun bütün hemşirelik bölümü öğrencilerine etik ile ilgili derslerin verilmesinin etkili olabileceği düşünülmektedir.

Hemşirelik bölümü öğrencilerinin etik kodları önemsendiği ve etik kodlara uygun davranmaya çalıştığı düşünülmektedir. Özellikle hastanede klinik uygulamalarda hemşirelik bölümü öğrencilerinin hasta mahremiyetine çok önem verdikleri belirlenmiştir. Çalışmaya benzer olarak Atasever ve Özçırpan (2022), yaptıkları çalışmada öğrenci hemşirelerin hasta mahremiyeti konusunda farkındalıklarının yüksek olduğunu belirtmiştir. Literatürde mahremiyete saygının hastaların utangaçlık hissinde azalma sağladığı, hastayı konforlu ve değerli hissettirdiği, hastanede kalış süresini kısalttığı, hemşirelik bakımının kalitesini ve hasta memnuniyetini arttırdığı belirtilmektedir (Akça vd., 2017; Kim vd., 2017). Hemşirelik öğrencileri, klinik uygulamalar sırasında gelecekteki rolleri için hazırlanırken çok sayıda hasta ile karşılaşmaktadırlar. Bu sebeple, hemşirelik öğrencilerinin henüz öğrenci iken yüksek mahremiyet bilincine sahip olmalarının hem öğrencilik hem de meslek hayatlarında hastalar üzerinde oluşturacağı olumlu sonuçlar ve hemşirelik mesleğinin geleceği açısından oldukça önemli olduğu düşünülmektedir.

Hemşirelik mesleğinin profesyonel değerleri mesleki etik kodlarda yer almakta ve hemşireler, etik ilkelere dayalı hasta bakımı sağlamakla yükümlüdür. Bu sebeple öncelikle etik açıdan bilginin yeterli olması gerekmektedir (Kırca vd., 2020). Hemşirelerin profesyonellik kriterlerinden en önemlisi hemşirelerin etik kod/ilkeleri benimseyerek bu doğrultuda bakım hizmeti sunmasıdır. Mesleki etik kodlar/ilkeler, hemşirelik mesleğinde ahlaki davranış için en önemli yol gösterici rehberlerdir (Ellis, 2020; Pesut vd., 2020). Hemşirelik bakım sürecinin her aşamasında hasta haklarının korunması ve hasta güvenliğinin sağlanması meslek etiği açısından oldukça önemlidir (Hançerlioğlu vd., 2020). Hemşirelerden hastaların inanç, değer ve tutumlarını önemseyerek hasta bakımına karar verirken etik ilkelere bağlı davranmaları beklenmektedir (Atasever ve Özçırpan, 2022; Gürdoğan vd., 2018).

Çalışmada da öğrencilerin etiğin hemşirelikteki önemini kavradıkları düşünülmektedir. Bu durumun da hemşirelik mesleğinin geleceği açısından oldukça önemlidir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma sonuçları ışığında hemşirelik bölümü öğrencilerinin etik kodları önemsemediği, hemşirelikte etik dersinin öğrencilere katkı sağladığı, etik kodlar ve etik ikilemler hakkında bilgi sahibi olduğu belirlenmiştir. Ayrıca hemşirelik bölümü öğrencilerinin hastanede klinik uygulamalarda etik ikilemler yaşadıkları ve etik ikilemlere yönelik geleceğin sağlık profesyonelleri olarak çözüm üretmeye çalıştıkları belirlenmiştir. Etik eğitim, hemşirelik bölümü öğrencilerinin etik duyarlılık düzeyini artırarak uygulamada karşılaşılabilecekleri etik ikilemlerin üstesinden gelmeye hazırlamalıdır. Hemşirelik bölümü öğrencilerine verilen etik eğitiminin öğrencilerde etik bilinci artırdığı ve etik ikilemler karşısında çözüm öneriler geliştirme konusunda yararlı olduğu belirlenmiştir.

Sınırlamalar

Bu araştırmanın bazı sınırlılıkları mevcuttur. İlk olarak, tüm katılımcıların Türkiye'nin kuzeyindeki bir şehirdeki üniversitedeki Hemşirelikte Etik dersini alan hemşirelik ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencilerinin seçilmiş olmasıdır. Sadece bir üniversite kapsamında gerçekleştirilmesi de araştırmanın diğer bir sınırlılığıdır.

Araştırmacıların Katkı Oranı/ Contribution Statement

Fikir ve tasarım: S.U Veri toplama: S.K., S.D Veri analizi ve yorumlama: S.K., S.D Makale yazımı: S.U Eleştirel inceleme: S.U., S.K., S.D / Concept and design: S.U Data collection: S.K., S.D Data analysis and interpretation: S.K., S.D Manuscript writing: S.U Critical review: S.U., S.K., S.D

Destek ve Teşekkür Beyanı/ Funding Statement and Acknowledgements

Araştırma kapsamında herhangi bir destekten yararlanılmamıştır. / This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Çatışma Beyanı /Declaration of Competing Interest

Çıkar çatışması bulunmamaktadır. / There is no conflict of interest.

Etik Onay/ Ethics Committee Approval

Etik kurul onayı alınmıştır. / Ethics committee approval was obtained for this study.

Kaynaklar

- Akbaş, M., Tuncer, İ., ve Kadioğlu, S. (2014). Lisans düzeyindeki hemşirelik okullarında etik eğitiminin durumu. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 7(3), 206-211.
- Akça, N. K., Şimşek, N., Arslan D. E., Şentürk S., Akça D. (2017). Moral sensitivity among senior nursing students in Turkey. *International Journal of Caring Sciences*, 10(2) 1031-1039.
- Albert, J. S., Younas, A., & Sana, S. (2020). Nursing students' ethical dilemmas regarding patient care: An integrative review. *Nurse Education Today*, 88, 104389. <https://doi.org/10.1016/j.nedt.2020.104389>
- Altunay, E., Oral, G., ve Yalçınkaya, M. (2014). A qualitative research about mobbing implications in educational institutions. *Sakarya University Journal of Education*, 4(1), 62-80. <https://doi.org/10.19126/suje.37750>
- Atasever, İ., Özçırpan, Ç. Y. (2023). Öğrenci hemşirelerin gözüyle perinatal kliniklerde hasta mahremiyeti: Nitel bir çalışma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 16(1), 63-78. <https://doi.org/10.46483/deuhfed.969605>
- Aykan, E. B., Fidancı, B. E., ve Yıldız, D. (2019). Hemşirelik bölümü öğrencilerinde ahlaki olgunluk ve etik duyarlılığın değerlendirilmesi. *Sağlık Bilimleri Üniversitesi Hemşirelik Dergisi*, 1(2), 84-91.
- Başkaya, E., ve Demir, S. (2023). The problems and information needs of patients with bipolar disorder during the treatment process: A qualitative study in Turkey. *Archives of Psychiatric Nursing*, 42, 45-54. <https://doi.org/10.1016/j.apnu.2022.12.007>
- Büyük, E. T., ve Baydın, Ü. N. (2020). Hemşirelik bölümü öğrencilerinin etik duyarlılıkları ile kişisel sağlık verilerinin kayıt ve korunmasına yönelik tutumları arasındaki ilişki. *Türkiye Biyoetik Dergisi*, 7(4), 198-210.
- Callister, L. C., Luthy, K. E., Thompson, P., & Memmott, R. J. (2009). Ethical reasoning in baccalaureate nursing students. *Nursing Ethics*, 16(4), 499-510. <https://doi.org/10.1177/0969733009104612>
- Cameron, M. E., Schaffer, M., & Park, H. A. (2001). Nursing students' experience of ethical problems and use of ethical decision-making models. *Nursing Ethics*, 8(5), 432-447. <https://doi.org/10.1177/096973300100800507>
- Çelik, G. O., ve Dalfidan, B. (2022). Öğrencilerin organ bağışi hakkındaki düşüncelerinin belirlendiği fenomenolojik bir çalışma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 13(2), 228-239. <https://doi.org/10.22312/sdusbed.1005407>
- Ellis, R., & Hogard, E. (2020). *Professional identity in the caring professions*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003025610>.
- Gürdoğan, E. P., Aksoy, B., ve Kınıcı, E. (2018). Hemşirelik öğrencilerinin etik duyarlılık düzeyleri ve mesleki değerler ile ilişkisi. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 5(3), 147-154. <https://doi.org/10.5222/SHYD.2018.147>

- Hançerlioğlu, S., Toygar, İ., ve Gül, İ. (2020). Hemşirelik bölümü öğrencilerinin etik duyarlılık düzeyleri ve etkileyen faktörler. *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Ethics*, 28(3), 330-6. <https://doi.org/10.5336/mdethic.2019-73026>
- Kırca, N., Bademli, K., ve Özgönül, M. L. (2020). Öğrenci hemşirelerin etik değerlere yakınlık durumlarının belirlenmesi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 23(3), 410-417. <https://doi.org/10.17049/ataunihem.766255>
- Kim, K., Han, Y., & Kim, J. S. (2017). Nurses' and patients' perceptions of privacy protection behaviours and information provision. *Nursing Ethics*, 24(5), 598-611. <https://doi.org/10.1177/0969733015622059>
- Korhan, E. A., Ceylan, B., Üstün, Ç., ve Kırşan, M. (2018). Hemşirelik bölümü öğrencilerinin gözüyle klinik alanda etik sorunlar. *Ege Tıp Dergisi*, 57(2), 75-81.
- Köse, A., ve Baykara, Z. G. (2022). Hemşirelerin ahlaki duyarlılıklarının profesyonellik davranışlarına etkisinin belirlenmesi. *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7(3), 19-33. <https://doi.org/10.52881/gsbdergi.1084962>
- Kurt, F. Y., Atay, S., ve Arıkan, D. (2013). Hemşirelik bölümü öğrencilerinin etik karar verebilme düzeyi. *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Ethics*, 21(2), 79-87.
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Sage Publications.
- Marañón, A. A., & Pera, M. P. I. (2019). Confusion about professional autonomy among final-year nursing students in Spain. *Journal of Professional Nursing*, 35(2), 147-152. <https://doi.org/10.1016/j.profnurs.2018.07.008>
- Orkun, N., Eşer, İ., ve Çetin, P. (2018). Yoğun bakım birimlerinde çalışan hemşirelerin yararsız tedavi ve uygulamalara ilişkin görüşleri. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 34(1), 79-90.
- Pesut, B., Greig, M., Thorne, S., Storch, J., Burgess, M., Tishelman, C., ... & Janke, R. (2020). Nursing and euthanasia: A narrative review of the nursing ethics literature. *Nursing Ethics*, 27(1), 152-167. <https://doi.org/10.1177/0969733019845127>
- Taş, F. (2018). Üniversite öğrencilerinin etik değerlere yakınlık durumları ve ilişkili faktörler. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 627-42.
- Tong, A., Sainsbury, P., & Craig, J. (2007). Consolidated criteria for reporting qualitative research (COREQ): a 32-item checklist for interviews and focus groups. *International Journal for Quality in Health care*, 19(6), 349-357. <https://doi.org/10.1093/intqhc/mzm042>
- Turan, F. D. (2022). Hemşirelikte etik dersini alan hemşirelik öğrencilerinin etik kavramına ilişkin algıları: Bir metafor çalışması. *Ordu Üniversitesi Hemşirelik Çalışmaları Dergisi*, 5(3), 403-412. <https://doi.org/10.38108/ouhcd.990016>
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2016). *Qualitative research methods in social sciences*, 10th ed. Seçkin Publishing.

Ek-1

T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
BİLİMSEL ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİĞİ KURULU

Sayı : E-95674917-108.99-168926

Konu : Etik Kurul Onay

Sayın Dr. Öğr. Üyesi Sevda UZUN

"HEMSİRELİK ÖĞRENCİLERİNDE ETİK KODLAR VE ETİK İKİLEMLERE YÖNELİK DÜŞÜNCELER" konulu etik kurul başvurunuz; Gümüşhane Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 05/03/2023 tarih ve 2023/2 sayılı toplantısında görüşülmüş olup; Projenin yürütülükteki mevzuata uygun olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir.
Bilgilerinize rica ederim.

Prof. Dr. Günay ÇAKIR
Kurul Başkanı

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu : 0D21-ED1H-0HHB

Belge Doğrulama Adresi : <https://ebyssorgu.gumushane.edu.tr/>

Adres:
Telefon No : Fax No :
e-Posta : Internet Adresi : <http://www.gumushane.edu.tr/>
Kep Adresi : gumushaneuniversitesi@hs01.kep.tr

Bilgi İçin :Özge Gökay
Memur
Dahili No:

Nitel Sosyal Bilimler/Qualitative Social Sciences

Yıl:2024, Cilt:6 Sayı:1
Year:2024, Vol:6 Issue:1

<https://doi.org/10.47105/nsb.1419748>

Makale Türü/Article Type: *Araştırma/Research*

Atıf/Citation: Balamir, F. (2024). Anlam arayışında bir yol: Alfa çalışma programı üzerine etnografik bir inceleme. *Nitel Sosyal Bilimler*, 6(1), 49-74. <https://doi.org/10.47105/nsb.1419748>

Anlam Arayışında Bir Yol: Alfa Çalışma Programı Üzerine Etnografik Bir İnceleme

^aFigen Balamir¹

Dr. Öğr. Üyesi., İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bilim Dalı, Din Sosyolojisi Ana Bilim Dalı, Iğdır Üniversitesi, Iğdır, Türkiye

Öz

Bu çalışma, Ankara'da etkinlik gösteren bir Protestan kilisesi olan Ankara Kurtuluş Kilisesi'nde gerçekleştirilen saha araştırmasına dayanmaktadır. Çalışmada, katılımcıların çoğunluğun benimsediği bir dinî gelenekten ayrılarak “sayıca az” bir gruba mensup olmayı nasıl deneyimledikleri temel problem olarak belirlenmiştir. 2022 yılının Ekim ayından başlayarak 2023 yılının Nisan ayı sonuna kadar devam eden araştırmada, kilisede Doğu Bayramı ve pazar ayınlarına de katılım sağlanmıştır. Araştırma süresince, her hafta salı akşamı kilisenin düzenlemiş olduğu tanıtım faaliyeti olan “Alfa Çalışma Programı” adlı etkinliğe katılımcı gözlemci olarak katılarak saha notları yazılmıştır. Katılımcıların içinde buldukları dinî gelenekten vazgeçme nedenleri, iman etme süreci ve sonrasında yaşadıkları değişimleri; yeni çevreleriyle olan ilişki biçimleri onların kendi ifadeleri ve saha notları eşliğinde analiz edilmiştir. Dini gruplarla ilgili nitel yaklaşım kullanılarak gerçekleştirilen çalışmalar “orada” neler olduğu sorusuna yanıt aramak için elverişlidir. Bu çalışmada, derinlemesine görüş elde edebilmek için sahada uzun süre kalmayı gerektiren etnografik desen kullanılmıştır. Ankara Üniversitesi Etik Kurul Başkanlığı'ndan alınan etik kurul raporuna dayanarak on kişiyle yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Bunlardan ikisi dışındaki tüm görüşmeler ses kayıt cihazıyla kayda alınarak sonrasında yazıya geçirilmiş, ardından gözlem notları eşliğinde analiz edilmiştir. Araştırmada Kutsal Kitap'tan referanslarla zenginleştirilen şifa, dua, affetme ve sevgi gibi kavramların grup üyelerinin yeni dinlerine bağlılıklarını sağlayan pekiştiriciler olduğu görülmüştür. Araştırmada öne çıkan bir diğer sonuç da günümüzde ekonomik ve psikolojik olarak birçok sorun ile yüzleşen modern birey için dinin sığınak olarak işlev görmeye devam ettiğidir.

Anahtar kelimeler: Din değiştirme, nitel araştırma, etnografi, Protestanlık, Hristiyanlaşma olgusu.

A Way in the Pursuit of Meaning: An Ethnographic Analysis of the Alpha Study Program

Extended Summary

Individuals seek meaning in their lives through various avenues, with religious forms being one prominent method. Within their chosen religion, people may adopt different interpretations or convert to a different faith altogether. Traditional theories of secularization have been challenged by new religious movements in the West and developments in the Islamic world, leading sociologists like Peter Berger to revise their theories. This study addresses the often-overlooked phenomenon of Christianization in Turkey, a country where the majority of the population is Muslim and a party with an Islamist identity is in power. While some academic studies suggest that Turkish society is becoming secularized, this research argues that religion remains significant to individuals, whether through Islam or Christianity.

Despite religious conversion becoming a topic of sociological interest since the 1970s, there is a lack of studies on this subject in Turkey. This research aims to fill this gap by focusing on individuals in Turkey who have left Islam to adopt Christianity. Ankara Kurtuluş Church, a Protestant church in Ankara, was chosen as the research site. The study, which began in October 2022 and concluded in April 2023, explored the participants' experiences of leaving Islam and adopting Christianity. Due to the qualitative nature of the research, the findings are specific to the participants and cannot be generalized.

This ethnographic study aimed to deeply explore the participants' worlds of meaning. The researcher attended the church's Nativity Feast, Sunday worship services, and the Alpha Study Programme, a promotional activity held every Tuesday evening, and wrote field notes as a participant observer. Access to the church and its activities was easy, with participants and staff being welcoming and attentive.

Following ethical approval from Ankara University, semi-structured interviews were conducted with ten participants. Eight interviews were recorded, transcribed, and analyzed along with observation notes, while two were documented through short notes as the participants did not consent to recording. Interviews took place in locations chosen by the participants, such as churches and cafes.

The study analyzed the participants' reasons for leaving Islam, the changes they experienced during and after conversion, and their integration into their new religious community. This research found that Participants' ties with Islam were damaged for various reasons before conversion. Some began a spiritual quest, while others converted after meeting a Christian. The Alpha Study Programme played a crucial role in helping participants adapt to Christianity. This eleven-week program covers different topics weekly and encourages participants to express their thoughts and feelings, fostering mutual information exchange and strengthening group bonds. Concepts like healing, prayer, forgiveness, and love, enriched with biblical references, reinforced participants' commitment to Christianity. These concepts provided well-being and inner peace. Religion, whether Islam or Christianity, continues to function as a refuge for individuals facing economic and psychological challenges.

In summary, this study highlights the importance of religion in providing meaning and support to individuals, even in the face of societal changes and challenges. It underscores the need for policies and programs that recognize the role of religion in individuals' lives, offering support and integration for those undergoing religious transitions.

Keywords: Conversion, qualitative research, ethnography, Protestantism, Christianization phenomenon.

Giriş

Günümüzde, genel olarak geleneksel yapıların sınırlandırmalarından görece özgürleşmiş modern birey ekonomik, psikolojik veya sosyal birçok sorunla yüzleşmek durumundadır. Öte yandan, küreselleşme veya göçlerin de etkisiyle birçok inancın bir arada bulunduğu çokkültürlü toplumlar meydana gelmiştir. Bazı sosyologlara göre bu çoğulculuk içerisinde bireyler dinden uzaklaşmaktadır. Bazılarına göre ise din tesirini kaybetmemiş, aksine hiç olmadığı kadar tesirlidir.

Bu çalışma, Türkiye’de içinde buldukları İslami gelenekten ayrılarak, Hristiyanlığı benimseyen bireyler özelinde gerçekleştirilmiş nitel bir araştırmaya dayanmaktadır. Küçük gruplarla ilgili derinlemesine görüş elde etmek amacıyla gerçekleştirilen nitel araştırmalar son yıllarda Türkiye’de de yaygınlaşmaya başlamıştır. Nitel yaklaşımda kullanılan desenlerden biri olan etnografik bir çalışma için, uzun süre araştırılan grup ile yoğun etkileşimde bulunulmalıdır. Etnografik desen ile yürütülen bu araştırmada da grubun anlam dünyasını keşfetmek amaçlandığından Ankara Kurtuluş Kilisesi’nde gerçekleştirilen Alfa Çalışma Programı etkinliğine ve kilisenin pazar ayinlerine iştirak edilmiştir.

Araştırmanın temel problemi, bireylerin çoğunluk bir dinî gelenekten ayrılarak “sayıca az” bir gruba mensup olmayı nasıl deneyimledikleri şeklindedir. Bu amaçla Ankara Kurtuluş Kilisesi araştırma sahası olarak belirlenmiştir. 2022 yılının Ekim ayında başlayan çalışma, 2023 yılının Nisan ayı sonuna kadar devam etmiştir. Bu süreçte kilisenin “Alfa Çalışma Programı” adlı etkinliğine katılarak saha notları tutulmuştur. Aynı zamanda kilisenin Doğu Bayramı ve Pazar ayinlerine de katılımcı gözlemci olarak katılım sağlanmıştır. İlerleyen zaman içerisinde, belirlenen 10 kişiyle yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Kilise, kafe ve restoran gibi mekânlarda gerçekleştirilen görüşmelerde katılımcılara araştırmanın amacından bahsedilerek, katılımcı onam formu sunulmuş ve gerekli bilgilendirme yapılmıştır. Etik kurallar gereği çalışmada katılımcıların gerçek isimleri kullanılmamıştır.

Makalede çok boyutlu olan din değiştirme olgusu belli başlıklarla ele alınmaktadır. Öncelikle modern toplumda dinin konumuna odaklanılmış, ardından din değiştirme olgusundaki yaklaşımlara değinilmiştir. Bulgular kısmında katılımcıların din değiştirme hikâyeleri üzerinden onların bu süreci nasıl deneyimledikleri gözlem verileri eşliğinde anlaşılmasına çalışılmıştır. Sonraki kısımda, Ankara Kurtuluş Kilisesi bünyesinde gerçekleştirilen tanıtım ve eğitim faaliyeti olan Alfa Çalışma Programı adlı etkinlik betimlenmiştir.

Yedi aylık zaman aralığında gerçekleştirilen araştırma sürecinde sahada bazı kavramların öne çıktığı görülmüştür. Şifa, dua, affetme ve sevgi gibi insan psikolojisine olumlu çağrışımlar yapan bu kavramların katılımcıların kendilerini ifade etmelerinde önemli araçlar olduğu gözlemlenmiştir. Diğer taraftan içeriği Kutsal Kitap’tan referanslarla zenginleştirilen bu kavramların grup üyelerinin yeni dinlerine bağlılıklarını sağlayan pekiştiriciler olduğu görülmüştür.

Çalışma sonucunda Müslümanlıktan vazgeçen bireylerin hayatlarında yeni inançlarının yeri ve onların inançlarını içselleştirme aşamaları örneği üzerinden, dinin modern toplumda güçlü bir anlam sistemi olarak varlık gösterebildiği, bireylerin dinden uzaklaştığına dair yapılan genel yorumların gözden geçirilmesi gerektiği, geleneksel bağlarından uzaklaşarak yalnızlaşan birey için dinin sığınak işlevi görmeye devam ettiği savunulmaktadır. Ayrıca çalışmada geleneksel olarak kuşaklararası aktarılan dinin sorgulanarak başka bir dini benimseme şeklinde de olsa bireylerin anlam dünyalarını şekillendirdiğini düşündüren sonuç elde edilmiştir. Bu durumda modern toplumda dinin konumunda meydana gelen değişime bakılması konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayabilir.

Modern Toplumda Din

Günümüzde birçok sosyolog, klasik sekülerleşme paradigmasını eleştirerek dinin insan hayatında etkinliğinin devam ettiğini savunmaktadır. Örneğin Danièle Hervieu-Léger'e (2000) göre modernite, bireylerin atalarıyla bağı koparmıştır. Bu kopuştan din de etkilenmiştir. Ancak kurumsal din etkisini kaybetmiş olsa da bireysel olarak dinin etkinliği devam etmektedir. Modernleşme ve kentleşmeyle birlikte geleneksel bağlarından kopan birey, din benzeri oluşumları benimseyebilir. Bu da geleneksel anlamda dinî inanca sahip olmasa da bireyin hala inanmaya devam ettiğini göstermektedir. Diğer taraftan din, modern toplumda aileden aktarılan değil bireysel olarak tercih edilen bir olgu haline gelmiştir. Başka bir ifadeyle, modernleşmenin temel bileşenlerinden olan rasyonelleşme, sekülerleşme ve bireycilik geleneksel inançları zayıflatmıştır. Toplumlar 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren anlam ve kimlik krizi yaşamış, içinde buldukları din anlayışından memnun olmayan bireyler yeni arayışlara yönelmişlerdir. Bunun sonucunda yeni kutsallıklar ve yeni dindarlıkları temsil eden dinî hareketler ortaya çıkmıştır. Bu tabloya bakıldığında, modernleşmede alınan mesafeye paralel olarak dinin öneminin azalacağı şeklindeki sekülerleşme teorileri ciddi anlamda sarsılmıştır (Kirman, 2022, ss. 22-23). Thomas Luckmann da (2016) günümüzde kurumsal dine bağlılığın azaldığını, ancak çeşitli dindarlık şekilleri ile dinin bireysel formunun hala canlı olarak varlık gösterdiğini savunarak klasik sekülerleşme tezini sorgulamaktadır. Peter Berger (2011), Kutsal Şemsiye (Sacred Canopy) adlı çalışmasında şemsiye metaforu kullanarak geçmişte insanların dinin kuşatıcı çerçevesi altında yaşadığını, oysa günümüzde bu şemsiyenin parçalandığını savunmaktadır. Ona göre artık din tercih edilebilir veya reddedilebilir bir fenomen haline gelmiştir. Bryan Wilson (2015) ve Steve Bruce (2015) gibi sosyologlar ise modern toplumların sekülerleştiğini ve dinin bilimsel ilerlemeler neticesinde etkinliğinin azaldığını savunmaktadırlar. Türkiye özelinde ise modernleşme ve sekülerleşme tecrübesinin batıdaki seyrinden farklılığı göze çarpmaktadır. Buna dayanarak, Türkiye'nin seküler bir toplum haline geldiğine dair yorumlara temkinli yaklaşılması gerekmektedir. Çünkü yapılan araştırmalara bakıldığında eğitim, siyaset ve hukukta yeniden kutsallaşma emareleri görülmektedir (Cengiz, 2020, s. 59). Bazı çalışmalar bireylerin dinden uzaklaştığına dair veriler ortaya koyarken (Dilben, 2021; Ertit, 2015, 2019); inanç, ibadet, ekonomi ve siyasi alanlarda Türk halkının din ve sekülerleşme arasında çeşitli gerilimler yaşadığını savunan araştırmalar da bulunmaktadır (Akşit vd.,

2020). Kurumsal dinin dışında bazı spiritüel akımlara olan ilginin arttığına dair veriler de göz önüne alındığında (Cengiz vd., 2022), Türkiye’de yekpare bir dindarlaşma veya dinden uzaklaşma şeklindeki yorumda bulunmak için aceleci olunmaması gerekmektedir.

Özetle, Türkiye’de dini algılayış ve yaşayış anlamında bir dönüşüm yaşandığı gerçeği, dinin bireylerin hayatındaki etkisinin ortadan kalktığı sonucunu doğurmamaktadır. Yapılacak farklı boyuttaki araştırmalar bu dönüşüm dinamiklerinin daha sağlıklı anlaşılmasına olanak tanıyacaktır. Nitekim, Türkiye’de dindarlaşma veya dinden uzaklaşmadan bahsetmek zor görünmektedir. Bu çalışmanın konusunu oluşturan Hristiyanlaşma olgusu ise Türkiye’deki dini yapının farklı bir boyutunu oluşturmaktadır. Böyle karmaşık bir manzaranın anlaşılmasına katkısı olacağını umduğumuz için din değiştirme olgusuna odaklanmak gerekmektedir.

Din Değiştirme Olgusu

Bireylerin daha önce benimsedikleri inançlarından vazgeçerek başka bir dine bağlanması olarak da tarif edilen din değiştirme (religious conversion) kavramı, aslında yeniden toplumsallaşmadır. Diğer bir ifadeyle kişilik sisteminin, dinî inanç ve pratikleri de içerecek şekilde yeniden yönlendirilmesidir. Aynı zamanda, kendini inançsız olarak tanımlayan bireyin içinde bulunduğu dinî geleneğin kurallarını benimseyerek “dindarlaşması” şeklindeki dinî değişim de bu kapsamda değerlendirilmektedir (Kirman, 2016, s. 79-80). Din değiştirmek, çoğunlukla sosyal çevreyi ve ailevî bağları da etkileyen sancılı bir süreç olup dini otoriteye meydan okumayı da gerektirebilir. Ayrıca din değiştirmek eski bağları kopartırken yeni bağlılıklar meydana getiren radikal bir dönüşümdür (Katznelson ve Miri, 2016, s. 3).

Çeşitli bireysel ve toplumsal nedenleri olan dinî değişimin psikolojik nedenleri daha çok insanın anlam arayışı, zihinsel tatmin, kimlik bunalımı ve travmatik tecrübeler olabilir. Toplumsal nedenler ise telkin, sosyal etkileşim, eski dine dair tepkiler ve evlilik kaynaklı olabilmektedir (Hökelekli, 2001, s. 293-300).

Dünyadaki dinî canlanma ve yeni dinî hareketlerin belirmesiyle beraber din değiştirme olgusu, 1970’li yıllardan itibaren sosyolojinin ilgilendiği bir olgu haline gelmiştir (Kirman, 2010, s. 79-80). Konu hakkındaki akademik çalışmaların yaygınlaşmasıyla dinî değişimi açıklayan kuramlar da çeşitlenmeye başlamıştır. Bunlar arasında en sık kullanılan “rasyonel seçim”, “görelî yoksunluk” ve “kaynak mobilizasyonu” kuramlarıdır (Kirman, 2022, s. 107-174). Zorlu ve karmaşık bir süreç olan din değiştirmeyi, Batılı akademisyenler çeşitli bakış açılarıyla analiz etmiştir (Gooren, 2010, s. 69-113). Örneğin John Lofland ve Rodney Stark (1965), dinî değişime sebep olan faktörleri çeşitli kategoriler altında incelemişlerdir. Buna göre, din değiştiren bireyler öncelikle hayatlarında kalıcı ve keskin birtakım gerilimler yaşamıştır. İkinci olarak, bu bireyler önceki dinlerinde karşılaştıkları problemlere yine din dairesinde kalarak çözüm üretmeye çalışırlar. Ancak onlar sorularına eski dinlerinde tatmin edici cevaplar bulamamış olmalarına rağmen o dine bağlı kalmaya devam ederler. Bu tatminsizliğin devam etmesi de bireyleri arayışa yönlendirdiğinden, bireyler karşılaştıkları bir kişi veya girdikleri bir

çevre vesilesiyle din değiştirmeye karar verirler. Bu aşama, dinî değişiminden önceki son noktadır. Bundan sonra benimsenen yeni din içerisindeki bireylerle kurulan derin bağlılık gerçekleşmektedir. Bu bağlılık yeni dini benimseme yoğunluğunu artırırken, eski dine olan bağlılığın da gevşediği hatta koptuğu aşamayı da beraberinde getirir. Birey, yeni dine bağlılığının devam etmesi için bu din mensuplarıyla yoğun etkileşim halinde olmalıdır (Lofland ve Stark, 1965).

Lofland ve Stark'ın ortaya koyduğu çerçeve, bu araştırmadaki din değiştirme sürecini yorumlanmasına yardımcı olabilir. Çünkü din değiştirmek, yalnızca bireyin yaşamış olduğu birtakım içsel sebeplerden kaynaklanmayıp bireyin içerisinde bulunduğu sosyal koşulların da etkisiyle ilerleyen ilişkisel bir süreçte gerçekleşir. Rambo ve Farhadian (1999), din değiştirmeyi sistematik bir modele göre analiz ederek yedi aşama belirlemiştir. Buna göre din değiştirme iç içe geçen yedi aşamada gerçekleşmektedir. Bu aşamalar şunlardır: 1. Bağlam (Context): Bağlam, dinî dönüşümün gerçekleştiği ortam ve zamandır. 2. Kriz (Crisis): Hastalık veya ölüm gibi kişisel krizler olabildiği gibi, sömürgecilik faaliyetleri gibi dış kaynaklı krizler de dinî dönüşüme sebep olabilmektedir. 3. Arayış (Quest): Bireyin yaşadığı çeşitli krizler onu bir arayışa götürebilmektedir. Bu aşamada bireyin sevdiği birinin din değiştirmesi teşvik edici olabilir. Diğer taraftan, ülkedeki çoğunluğun dinini benimsemek ekonomik veya statü açısından kazançlı olduğu durumlar da din değiştirmeye etki eder. 4. Karşılaşma (Encounter): Bireyin yeni dindeki misyoner kişilerle karşılaşması dinî dönüşümü sağlayabilir. 5. Etkileşim (Interaction): Bireyin yeni dindeki ritüel ve inançları öğrenerek benimsemesi, onun yeni dine devamlılığını ve uyumunu sağlar. 6. Bağlılık (Commitment); Din değiştiren kişinin yeni dine bağlılığını diğerlerinin huzurunda veya kamuya açık bir şekilde duyurmasıdır. Araştırmalar, insanların grup önündeki itiraflarının inancı pekiştirdiğini göstermiştir (Rambo ve Farhadian, 1999, s. 23-34). Din değiştiren insanların hayatlarındaki bazı radikal değişiklik anlatıları oldukça önemlidir (Asad, 1996, s. 266). Çalışma sahasında da gözlemlenen bu tür anlatılar, bir yandan benzer süreçlerden geçen diğer katılımcıların kendilerini ifade etmelerine fırsat verirken diğer taraftan da bu deneyimlerin anlatılması onları birbirine yaklaştırmaktadır.

Saha araştırması sırasındaki gözlem verileri ve katılımcı hikâyelerine bakıldığında, yukarıdaki teorik çerçevelerle çizilen dönüşüm aşamalarının bu çalışmada da genel olarak geçerli olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'deki inanç manzarasına yönelik çalışmalara bakmak uygun olacaktır. Yapılan bir araştırmaya göre, Türk halkının yüzde 92,3'ü kendisini Müslüman olarak tanımlamaktadır. Aynı araştırma verileri, kurumsal dinden uzaklaşmanın ve bireysel bir dinî yönelimin varlığını da ortaya koymaktadır (Ete ve Yargı, 2023). Ayrıca bu araştırma verileri, dinin Türkiye'deki dönüşümünün anlaşılması açısından da dikkat çekicidir. Türk toplumunda geleneksel değerlerin hala etkin olduğu bilinse de dinin bireysel boyutunun görece yeni olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim, Türkiye'de kurumsal dinden uzaklaşarak bireysel dinî anlayışa doğru eğilimin kuvvetlendiğini ortaya koyan veriler de bulunmaktadır (Çevik, 2023). Diğer taraftan kurumsal dinin resmî ve statik yapısını

kendi mizacına uygun görmeyen birçok birey, farklı spiritüel oluşumlara dâhil olmakta ve yaşantılarına yine “dinî” bir alanda anlam katmaya çalışmaktadırlar (Cengiz vd., 2022).

Özetle, çeşitli sebeplerle “din yorgunluğu” yaşayan insanların farklı tercihleri bulunmaktadır. Bu kişiler, dinden tamamen uzaklaşmakta veya yine dinî dairede kalmakla beraber başka bir dini benimsemektedirler. Bir diğer tercih edilen anlayış da bireysel din anlayışıdır. Bireysel bir din anlayışı, kurumsal dinin çeşitli yönlerden eleştirisiyle başlayıp o din dairesinde kalmak suretiyle bireyin dünyasında ona ait özel bir dindarlık türü olarak tarif edilebilir. Bu tür dindarlık, “Bir anlam ve aidiyet duygusu arayışının ifadesi şeklinde görülebilir” (Furseth ve Repstad, 2011).

Bu noktada, Türk toplumunda görülen dinî değişimin anlaşılmasına din değiştirme olgusunun nasıl bir katkı sağlayacağına dair analiz önem arz etmektedir. Türkiye’de konu ile ilgili literatüre bakıldığında yeterli çalışmanın bulunmadığı görülmektedir. Yapılan iki doktora çalışmasından birisi Celal Çayır’ın (2008) “Türkiye’de Din Değiştirip Hristiyanlığa Geçişin Psiko-Sosyal Etkenleri”; diğeri ise Yusuf Sinan Zavalı’ın (2011) “Türkiye’de Hristiyan olan Müslümanlar: Psiko-sosyolojik Bir Araştırma (1990-2010)” başlıklı çalışmalarıdır. Görüldüğü gibi literatürde kısıtlı bir şekilde yer alan bu konuda daha fazla nitel çalışmaya gereksinim bulunmaktadır. Bu araştırmanın gerek yöntem gerekse analiz açısından alana katkı sağlayacağı ümit edilmektedir.

YÖNTEM

Bu çalışmada, din gibi karmaşık yapılar hakkında derinlemesine anlayış elde etmek için uygun olduğu düşünülen nitel yaklaşım tercih edilmiştir. Nitel araştırmalar Jose Casanova’nın (2014) ifade ettiği gibi, “Kamusal bir dinin farklı tiplerinin ampirik örneklerini göstermeye yardımcı olur” (s. 14). Dine karşı dışarıdan yapılan analitik yorumlar yanıltıcı olabileceğinden, içeriden ve o dinî benimseyenlerin kendi ifadelerini göz önüne alarak yapılan izahlar daha sağlıklı sonuç verecektir. Zira nitel araştırmaların en temel özelliği, insanların sosyal dünya ile etkileşimde bulunurken gerçeği nasıl inşa ettikleri konusunu merkezine almasıdır. Araştırmacı, bir fenomenin anlamını o fenomene katılanlara göre anlamaya çalışmaktadır (Merriam, 2018, s. 22). Nitel yaklaşımda, araştırma problemine göre çeşitli araştırma desenleri kullanılmaktadır. Bu çalışmada da grubun anlam dünyasını keşfetmek için, grupla yoğun temas gerektiren etnografik desen kullanılmıştır. Özellikle dini gruplarla ilgili yapılan etnografik çalışmaların birtakım zorlukları bilinse de (Balamir, 2023a), yetkin bir araştırmacı bu sorunların üstesinden geldiği takdirde değerli veriler elde edilebilecektir.

Mülakat yapmak katılımcıların kendilerini ifade etmeleri açısından önemli olsa da araştırmacının iyi bir gözlemci olması da gerekmektedir. Araştırmacı, sözel olmayan ifadeleri anlamalı, mülakat yapılan mekânın bile söylenenleri belirleyeceğinin farkında olmalıdır (Patton, 2018, s. 27). Araştırma sürecinde, gözlem verilerini desteklemek amacıyla katılımcıların kendilerini ifade etmelerine olanak sağlaması açısından farklı zamanlarda belirlenen on kişiyle yarı yapılandırılmış görüşme

yapılmıştır. Bu kişilerin, İslamiyet'ten ayrılarak Hristiyanlığı benimseyen ve Alfa Çalışma Programı adlı etkinliğe düzenli katılım sağlayan kadın ve erkeklerden oluşmasına dikkat edilmiştir.

En kısası bir buçuk saat süren görüşmelerin ikisi dışında, diğerleri ses kayıt cihazına kaydedilerek daha sonra deşifre yapılmış ve belirli temalar ortaya çıkarılmıştır. Görüşme öncesi katılımcı onam formu katılımcılara gösterilerek araştırma konusunda bilgilendirme yapılmıştır. Onlara istedikleri taktirde görüşmeyi sonlandırabilecekleri konusunda güvence verilmiştir. Etik Kurul İzin Raporu (Ek-1) Ankara Üniversitesi Etik Kurul Başkanlığı'ndan alınmıştır (Tarih: 19.12.2022 sayı 282).

Patton'ın (2018) belirttiği gibi "alana girme", çalışılan insanlarla kişisel ilişkiler kurmayı, onlara yakın olmayı ve empati kurmayı gerektirir. Araştırmacı alanda aktif olarak bulunarak her pratiğe katılmalı, ellerini işin içine sokup kirletmelidir (s. 48). Bu nedenle araştırmanın başından sonuna kadar grubun her etkinliğine ve ayinine katılım sağlanarak saha notları yazılmıştır.

BULGULAR

Araştırma Sahası ve Katılımcılar

Ankara Kurtuluş Kilisesi, 1985 yılında kurulmuş Ankara'nın en eski Protestan kilisesidir. Araştırma sahasını belirlerken ulaşım konusunda da kolaylık olması için Ankara Kolej'de bulunan bu kilisenin uygun olacağı düşünülmüştür. Bir apartmanın giriş katındaki küçük dükkân kilise olarak kullanılmaktadır. Fiziksel yetersizliğinden dolayı pazar ayinleri, kilisenin birkaç bina ilerisinde bulunan bir düğün salonunda gerçekleşmektedir. Pazar ayinlerine katılım fazla olduğu için ayinin yapıldığı mekânda görevli üniformalı iki üç polisin beklediği görülmüştür. Her pazar sabahı saat on birde başlayan bu ayine katılanlar çoğunlukla Türkler olsa da az sayıda Türkçe bilen farklı ülke vatandaşları da bulunmaktadır. Ayin, kilisenin Instagram ve YouTube sayfasından eşzamanlı olarak yayınlanmaktadır.

Katılımcılar şunlardır:

Ahmet: 34 yaşında olup bir mekânda müzisyen olarak çalışmaktadır. Aynı zamanda kilisenin günlük işlerini yapmaktadır. Ahmet, Hristiyanlığı benimsemeden önce İslam'dan oldukça uzak bir yaşantıya sahip olduğunu anlatmıştır.

Alex: 24 yaş, özel sektörde çalışmakta olan Alex de yeni dininden önce İslami herhangi bir yaşantısı bulunmadığını söylemiştir.

Güven: 25 yaşında olan Güven ise ilahiyat fakültesinde öğrencisidir. O, çocukluğundan itibaren dinî eğitim aldığını belirtmiştir.

Ömer: 27 yaşında doktor olan Ömer de Güven gibi İslami eğitim aldığını söylemiştir.

Musa: 46 yaşındadır ve özel sektörde çalışmaktadır. Musa, Müslüman iken namaz-oruç gibi ibadetleri yerine getirmese de Allah inancına sahip olduğunu, hatta bir ara tasavvufa ilgi duyduğunu ifade etmiştir.

Gülşen: 45 yaşında sekreter olan Gülşen, Hristiyanlığı benimsemeden önce dindar bir Müslüman olduğunu, ibadetlerini düzenli olarak yerine getirdiğini, hatta Allah'a daha yakın olabilmek için bazı tarikatların toplantılarına katıldığını anlatmıştır.

Yakup: 35 yaşında spor eğitmeni olarak çalışan Yakup, Hristiyan olmadan önce muhafazakâr bir Müslüman olduğunu söylemiştir.

Işık: 23 yaşında editör olarak çalışan Işık ise Müslüman iken hem ailesinden hem de okuduğu imam hatip lisesi gibi örgün eğitim kurumlarından dinî eğitim almıştır.

Ekrem: 29 yaşında esnaf olan Ekrem de Müslüman iken düzenli olarak namaz-oruç gibi ibadetleri yerine getirmese de kendisini inançlı olarak tanımlamıştır.

Melek: 25 yaşında, diyetisyen olarak bir hastanede çalışan ve muhafazakâr bir aileye sahip olan Melek, Hristiyan olmasında erkek arkadaşının etkisinin olduğunu söylemiştir. Ancak Hristiyanlığı benimsemeden önce arayış içerisinde olduğunu ifade etmiştir.

Hikâyeler

Katılımcıların hikâyelerine bakıldığında, Hristiyanlığı benimsemelerinde farklı motivasyonlar göze çarpmaktadır. Bu motivasyonları temalara ayırarak incelemek konuyu daha anlaşılır kılacaktır.

Yalnızlık ve Çaresizlik Duygusu

Katılımcılardan Gülşen ve Ahmet, geçmişlerinde travmatik bazı zorluklar yaşamışlardır. İman etmelerinde bu yaşantılarının etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin kötü bir evlilik geçirmiş Gülşen, boşanma sürecindeyken kiliseyle karşılaşmış ve iman etme süreci başlamıştır.

“Sınava giderken Kurtuluş kilisesinin önünden geçiyordum. Birden aklıma dua istemek geldi. Kendimi o kadar yalnız, o kadar kötü hissediyordum ki ailem yok yanımda, evliliğim bitmiş, mahkemeler ve avukatlarla uğraşıyorum tek başıma. Kapıyı çaldım. Bir kız çıktı. Dedim ki: ‘Sınava gidiyorum da. Duaya ihtiyacım var. Benim için dua eder misiniz?’ O da ‘Tabi ki ederiz.’ dedi. İkinci gün yine sınava giderken kapıyı çaldım. Yine bir kız çıktı. Hemen kapının önünde dua etti benim için. O kadar rahatladım ki o zaman. Sınava girdim sekiz dersin yedisinden geçmişim. Bana o gün kız dedi ki ‘Pazar günkü ibadetimize gelir misin?’ Ben de ‘Tabi ki gelirim.’ dedim.” (Gülşen)

Ahmet de ailevî bazı sorunlar nedeniyle sokaklarda yaşamaya başlamış ve bu dönemde bazı zararlı alışkanlıklar edinmiştir. Hristiyan bir genç ile tanışmasıyla iman etme süreci başlayan Ahmet’in hayatı düzene girmiştir.

“Bir gün Güvenpark’ta otururken, bir genç yaklaştı ve Tanrı’nın beni çok sevdiğini ve eğer ona bir şans verirsem benim hayatımda yapacağı değişiklikten bahsetti. Başka bir gün kafede otururken bir genç kız oradaki kitaplıktan İsa Mesih ile ilgili bir kitabı göstererek ‘Bu kitabı şiddetle öneriyorum.’ dedi. O kızla konuştuk. Bir ev kilisesine gittim. Birkaç hafta oraya devam ettim. Bir süre sonra İsa Mesih’e iman ettim.” (Ahmet)

Bu iki katılımcı örneği üzerinden din değiştirme sebebini travmatik geçmişe bağlayarak sınırlandırmak eksik bir yorum olur. Zira, her travmatik bir geçmişe sahip olan birey din değiştirmeyebilir. Katılımcıların başlarından geçen bazı kötü olaylara bağlı olarak yalnızlık ve

çaresizlik duygusunun yoğun olduğu dönemde Hristiyan biriyle karşılaşma din değiştirme sürecini başlatmıştır.

Yoğun Şüphe ve Arayış

Bazı katılımcılar da mevcut dinî inançlarını sürdürürken aynı zamanda o inançla ilgili şüphe duymaktadırlar. Buna rağmen, dinden ayrılmayı düşünmeden alternatif bir din arayışına girmişlerdir. Bunlardan biri olan Güven de dindar bir aileye mensuptur. İstanbul’da bir imam hatip lisesinde öğrenim görürken okul dışı zamanlarda ailesinin isteği üzere bir vakfın Kur’an kursuna devam etmiştir. Anlattığına göre, liseden beri felsefe ve dinler tarihine olan ilgi ve merakı onu Hristiyanlık ile ilgili kitaplar okumaya yöneltmiştir. İlahiyat fakültesine Hristiyanlık hakkında doğru bilgi edinmek amacıyla başladığını söyleyen Güven, Kurtuluş Kilisesi’ne ulaşarak iman etmiştir. Başka bir katılımcı olan Işık da kendi ifadesiyle, “koyu Nakşibendi tarikatı mensubu” bir aileye mensuptur. İmam hatip lisesinde okurken İslamiyet hakkında bazı sorgulamaların kendisini İslam’dan uzaklaştırdığını, üniversite eğitimi için Ankara’ya geldiğinde ise bir arkadaşı aracılığıyla Hristiyanlıkla tanışarak iman ettiğini anlattı.

“Ben Sivas’ta okuyordum. Çok sevdiğim bir hocam vardı. Onunla daha çok konuşuyordum. Hatta onun sayesinde daha da ileriye gidebiliyordum sorularımda. Okul haricinde bize ileri düzey tefsir dersleri veriyordu. O hoca hem otoriter hem de sevgi doluydu. Bu hocamla konuştuğumda sorduğum sorulardan dolayı dinden çıkmamdan korkardı. Tabii ki araştırmamı sorgulamamı desteklerdi, ama çok ileri gitmemi istemez, benim ibadetime yoğunlaşmamı tavsiye ederdi. Buraya bir arkadaşım vesilesiyle ulaştım. İlk başta Hristiyanlığı çok merak etmedim. Ama belli başlı sorularım oluştu. Sonra İstanbul’da bir ev kilisesine gittim. Orada Hristiyanlık çok ilgimi çekti ve öğrenme motivasyonum arttı. Sadece İslam’ı bildiğim için bu benim için çok yeni bir şeydi. İstanbul’dan Ankara’ya dönünce açıkçası çok telaşlandım. Çünkü artık İstanbul’da değilim, öğrenmek istiyordum. Ancak nasıl ve nereden öğrenecektim. İlk araştırma aşamasıydı bunlar. Daha sonra da İncil sipariş etmiştim internetten. Oradan bana ulaştılar ve istersem onlarla görüşebileceğimi söylediler. Aradığım şeyi buldum nihayet.” (Işık)

Işık, görüşmenin ilerleyen aşamasında daha çok Allah hakkındaki tanımlamaların kendisini şüpheye düşürdüğünü, onu daha çok tanımak ve yakınında hissetmek istese de Müslüman iken bunu yapamadığını; ancak Hristiyan olduktan sonra kendisini Rab ile yakınlaşmış hissettiğini söyledi.

Dindar bir ailesi olan Ömer, bir fen lisesinde öğrenciyken hafta sonları bir vakfın düzenlediği Kur’an, tefsir ve hadis gibi derslere katılıyormuş. Oradaki hocalarını sevdiğini söyleyen Ömer, bir süre sonra İslamiyet hakkında şüpheler duymaya başlayınca İslam’dan ve vakıf toplantılarından uzaklaşmış. Genel olarak Muhammed peygamberin hayatının kendisine inandırıcı gelmediğini söyledi. Ayrıca Kur’an’ın Allah kelâmı olduğu konusunda duyduğu şüphe onu İslamiyet’ten uzaklaştırmıştır. Ancak evrenin bir yaratıcısı olduğuna inandığından ateist de olamamıştır. Üniversitenin ilk yıllarında arkadaşlarıyla birlikte Ankara’daki çeşitli mekânları gezme etkinliğinde Kurtuluş Kilisesi ziyareti ve oradaki ortam onu etkilemiştir. Sonraki kilise ziyaretlerinin birinde iman etmeye karar vermiştir. Ekrem de kilise civarında bir adres ararken kilise önündeki çorba ikramının kendisini etkilediğini, öncesinde bu konuda herhangi bir arayışının olmadığını anlattı.

Katılımcıların Hristiyanlığı benimsemelerinde homojenlik görünmemektedir. Bazılarında bilinçli bir arayış; bazılarında ise Ahmet ve Ekrem’in hikâyesinde olduğu gibi tesadüfen karşılaşma

göze çarpmaktadır. Hristiyanlığı benimsemeden önce dinî şüphe duyan veya Müslüman iken mutmain olmayan, Işık, Güven ve Ömer'in durumunun din psikolojisinde de karşılığı bulunmaktadır. Buna göre dinî şüphe, "Apaçıklık ve kesinlik arzusunun, önceki inançla veya sebepleri karşılıklı ve denk olan iki inancın birbiriyle çatışması sonucunda ortaya çıkan, kararsız veya sabit olmayan ruh halidir. Şüpheden şuurlu imana ya da kararlı inançsızlığa geçiş, şartlara ve duruma göre, mümkün iki gelişme yoludur." (Hökelekli, 2001, s. 195). Bireyler, hayatının her döneminde dini şüphe duyabilmektedirler. Buna göre, yoğun dini eğitim alan bu katılımcıların da hayatlarının belirli bir aşamasında dinî şüphe duydukları anlaşılmaktadır. Kişi ne kadar dinî eğitim alırsa alsın bu psikoloji içerisinde bulunabilir.

Katılımcılar, iman etme aşamasında ve sonrasında bazı mistik tecrübeler yaşamışlardır. Bu tür deneyimleri her fırsatta anlatarak inançlarını birbirinin nezdinde teyit etmektedirler. Bunlardan biri olan Ahmet şunları söyledi:

"İlk dua ettiğimde ağzımdan siyah katran gibi bir sıvı aktı gitti. O zamana kadar hiç ağlamayan ben ağlamaya başladım. Şeytan ruhumu öğle esir almıştı ki. Günahı bana lezzetli bir meyve gibi sundu şeytan. Bu zehrin hiç farkında değildim."

Yakup İsa Mesih'i, Alex ise iman etmeden önce Meryem'i rüyasında gördüğünü anlattı. Gülşen de iman ettikten sonra dualarına Tanrı'nın cevap verdiğini, bazı sezgilere sahip olduğunu, ummadığı yerlerden kendisine maddi destek geldiğini, işlerinin zamanla yoluna girdiğini anlattı. O, bir defasında satın almak üzere bir eve bakarken sessizce İsa Mesih'e dua ettiğini, bir süre sonra bulunduğu odanın penceresine bir karganın gagasıyla vurduğunu, o anda Rab İsa'nın kendisine karga aracılığıyla mesaj ileterek o evi satın almaktan vazgeçmesini istediğini anlattı. Katılımcıların tamamı, iman etmeden önce Tanrı'nın kendilerine mesaj ilettiğini söylediler. Bu mesajlar genellikle gündelik somut problemlerin çözümüne yönelik olup onların yeni dinlerine bağlılığını artırmaktadır.

İslam'dan Vazgeçme Nedenleri

Katılımcıların Hristiyanlığı benimsemeden önce İslam ile bağlarının koptuğu görülmektedir. Bazı başlıklar altında bu konuyu inceleyeceğiz.

Değişen Tanrı ve Peygamber Algısı

Katılımcılar genel olarak, İslamiyet ve Hristiyanlığı Tanrı tasavvuru üzerinden karşılaştırarak kendilerini şefkat ve sevgi yönü ağırlıkta olana daha yakın hissetmektedirler. Örneğin Alex, İslamiyet'teki Tanrı'nın cezalandırıcı ve öfkeli olduğunu düşünmektedir. Ona göre İslamiyet'te Tanrı, "İçip içip eve gelip çocuklarına bağırıp çağıran despot bir baba" şeklindedir. Alex'in bu benzetmesi kendi babasını akla getirirse de görüşmenin başlarında ailesinden "eşitlikçi bir aile" olarak bahsetmesi bu ihtimali dışarıda bırakmamıza sebep olmuştur.

Babasından sevgi göremeyen ve parçalanmış bir aileye sahip olan Ahmet de Hristiyanlıktaki Tanrı'nın tüm insanları ayırt etmeksizin kucaklayan özelliğini vurguladı:

“Biz Mesih’te sevgiyi, merhameti görüyoruz. Tanrı sevgidir. Biz kulluk inancına dâhil değiliz. Kulluk hiyerarşi gerektirir. Ama biz Tanrıyla sevgi ilişkimiz var. Kur’an’da Tanrı ‘Yahudileri dost edinmeyin’ diyor. Halbuki Tanrı insanları ayırmamalı. Tanrı sevgi demektir bizde”

Musa da sevgiye vurgu yapmaktadır:

“Bizim Tanrı’mız diyor ki ‘Seveceksin. Kardeşini kendin gibi sev’ diyor. Sevgi sevgi sevgi... İki Tanrı arasında bir fark var yani.”

Yapılan bir araştırmada, 4. ve 5. sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitaplarındaki Allah kavramının işlenişinde Allah’ın korkutucu yönünün ön plana çıkartıldığına yönelik bulgular göze çarpmaktadır (Tan, 2023). Katılımcıların görüşleriyle karşılaştırıldığında Millî Eğitim Bakanlığı müfredatı başta olmak üzere, geleneksel dini eğitim metotlarında ön plana çıkartılan Allah algısının sorunlu olduğu görülmektedir. Daha çok cezalandırıcı, hesap görücü bir Tanrı algısı da acıdan kaçmaya yönelik eğilime sahip günümüz bireyinin, İslam’dan uzaklaşmasına neden olabilmektedir.

Yukarıdaki görüşler, sahadaki diğer katılımcılar tarafından da yoğun olarak dile getirilmektedir. İnsan, her yaşta sevgiye ve şefkate ihtiyaç duyan bir varlıktır. Özellikle çocukluk döneminde bu ihtiyacı karşılanmayan birey, hayat boyu sevgi arayışını sürdürür. Genel olarak, sahadaki sevgi vurgusu geçmişte karşılanamayan sevgi eksikliğini düşündürmektedir. Bunun gibi içsel sebeplerin dışında bazı dışsal faktörler de bireyleri İslam’dan uzaklaştırmıştır.

Dünya dinlerinde iki türlü tanrı anlayışı olduğunu savunan Jay Mcdaniel’e (2007) göre İbrahimî dinlerdeki tanrı anlayışı dikey olup bireyin üstünde konumlandırılır. Budizm ve Hinduizm gibi dinlerde ise yatay bir tanrı anlayışı hâkim olup, bu tanrı bireyin içinde ve etrafındadır. İbrahimî dinlerde bu iki kutsallık birbirini tamamlar. Örneğin İbrahimi dinlerde insanlar, yaratıcı Tanrı’nın Ruhü’nun yeryüzünde ve her bir canlının içinde, onun canlandırıcı nefesi olarak bulunduğunu söylerler. Ruh’un gerçekten Tanrı olduğunu vurgularlar, bu da Tanrı’nın gerçekten yeryüzünde ve onun birçok yaşam biçiminde olduğu anlamına gelir. Yatayda dikey olanı bulurlar (s. 29-30). Katılımcılar özelinde ise Müslüman iken Tanrı ile kurdukları ilişki dikey olup, onların dışında ve yukarısında iken, yeni dinlerinde Tanrı yanlarında ve içlerinde bir konumda bulunmaktadır. Bu nedenle Tanrıyla kurdukları ilişki biçiminin daha içten olduğunu söylemek mümkündür.

Dinin aktarıcısı olan peygamberler, dine inananlar için oldukça önemlidir. Katılımcılar, her iki dinlerinde de bu farklılığa tanık olarak görüşlerini ifade ettiler. Özellikle Muhammed peygamberin insan olması, evlilik ve savaşları onları İslam’la ilgili şüphelere sevk etmiştir. Katılımcılar, İsa peygamber ile Muhammed peygamber arasında da farklılık olduğunu düşünmektedirler. Onlara göre İsa insan olmadığı için her türlü hatadan uzaktır. Oysa Muhammed peygamber insandır ve çeşitli hatalar yapmış, savaşlara katılarak günah işlemiştir.

“Muhammed diye bir kişinin yaşadığı bile belli değil aslında. Ama İsa Mesih yaşadı ve asla ne savaştı ne de biriyle münakaşaya girdi.” (Güven)

“Belki kafası çalışan zeki biri ama o kadar.” (Yakup)

“Öyle birinin yaşamış olduğu bile şüpheli.” (Işık)

“Bir insandı o. Hatalar da yapmıştı. İsa ise Rab.” (Gülşen)

Toparlayacak olursak, katılımcıların önceki inançlarıyla bağlarının kopmasında öne çıkan sebepler şunlardır: İslamiyet'teki Tanrı'nın korkutucu ve cezalandırıcı imajı (tüm katılımcılar), Müslüman iken Allah'la aralarındaki mesafenin fazlalığı ve dualarına Allah'ın karşılık vermemesi (Gülşen), yoğun ölüm korkusu ve kaygısı (Musa), yaşanan ailevi sorunların yol açtığı boşluk ve zararlı alışkanlıklar (Ahmet), Muhammed peygamberin insanî vasıflara sahip olması, savaşıması ve evlenmesi, Kur'an'ı Kerim hakkındaki şüpheler (Ömer, Güven, Işık).

Antropolog Mary Douglas, “The Active Voice” adlı kitabında sosyal faktörlerin inanç üzerinde etkili olduğunu savunur. Ona göre birey, çoğunluk tarafından dışlanmışsa kaderci ve hayatlarının bilinmeyen güçler tarafından yönlendirildiğine inanacaktır. Piyasa ekonomisi altında yaşayanlar ise otoriteye eleştirel yaklaşarak geleneklere bağlı olmayan bireyler olurlar (Furseth ve Repstad, 2011, s. 225-226). Sahadaki verilere baktığımızda, katılımcıların genellikle genç kesimden oluşması Douglas'ın son sınıflandırmasına uymaktadır. Bu durum, genç kesimin geleneksel ve dayatmacı dinden uzaklaşma nedenlerinden biri olarak yorumlanabilir.

Müslümanların Sözleriyle Davranışlarının Tezatlığı

Katılımcılar bazı Müslümanların sözleri ile davranışları arasındaki tezatlıkların kendilerini İslam'dan uzaklaştırdığını ifade etmişlerdir.

“Örneğin bir insan ‘Peygamberimiz kuru ekmele sabah öğle akşamı geçiriyordu’ deyip de kendileri masalarında kuş sütü eksikse diğerlerine kanaati tavsiye edip milyon dolarlık arabalara binip en güzel ortamlarda yaşayıp da göstermelik bir ramazan sofrasına, fakirlerin ramazan sofrasına gidip oturmakla olmuyor bu işler.” (Musa)

“Kendini dinden gösteren bazı grupların bazı şahısların yanlış uygulamaları gençler üzerinde etkili olabiliyor olabilir. Örneğin bir insanın öğretisinde çalmayacaksın dendiği halde çalışıyorsa, öldürmeyeceksin yazdığı halde öldürüyorsa bu zıtlıktır. Örneğin ben gelip de Kutsal Kitap'ı elime alıp da öldürmeyeceksin ayetini okuyorum, iki gün sonra gidip sizin gözünüzün önünde adam öldürsem ne düşünürsünüz?” (Alex)

Ömer de İslam konusunda söz sahibi olduğunu iddia eden Türkiye'deki insanların yaptığı kötü davranışların, tarikat yurtlarında meydana gelen tecavüz gibi olayların kendisinin İslam'a mesafesini artırdığını söyledi.

Bu sebeplerle yeni inançlarına adım atanlar, bu inanç yapısını benimsemeleri için birtakım etkinliklere katılmaktadırlar. Bunun, yeni dindeki devamlılıklarını sağlayan önemli bir araç olduğunu söyleyebiliriz. Aşağıdaki saha gözlem notunda, Alfa Çalışma Programı adlı etkinlik üzerinden Hristiyanlığı benimseyen bireylerin bu süreci nasıl deneyimledikleri anlaşılabilir.

Alfa Çalışma Programı

Alfa çalışma programı, henüz Hristiyanlığı benimsememiş veya yeni iman etmiş bireylere yönelik temel düzeyde dinî eğitim amacıyla düzenlenen yaklaşık iki saatlik bir etkinliktir. Program, Kolej'de bir binanın giriş katındaki kilisede her hafta farklı bir konuda on bir haftalık periyotlarla devam etmektedir. Diğer Protestan kiliselerinde de benzer şekilde gerçekleşen bu etkinliğe katılanların sayısı

8-13 kişidir. On bir haftalık periyotlarla devam eden Alfa Programı'nın sonunda bir aylık ara verilmektedir. Hristiyanlık hakkında başlangıç seviyesinde temel bilgilerin verildiği bir tanıtım faaliyeti olsa da katılımcılar için bu program, bunun ötesinde fonksiyon görmektedir. Çünkü bu program bir kişinin konuşup, diğerlerinin dinlemesiyle değil, tüm katılımcıların aktif olduğu etkileşimsel bir süreçte ilerlemektedir. Tüm Protestan kiliselerinde haftalık ayinler dışında Kutsal Kitap okuma grupları bulunmaktadır (Bielo, 2009). Protestan toplantıları, metin merkezli yapısıyla ve günlük hayat ile ilişkilendirilen ayetlerle zenginleştirilmiş anlatılardan oluşmaktadır. Katılımcılar da sıklıkla kendi hayatlarında tanık oldukları bazı anlatıları veya mistik olayları bu toplantılarda dile getirmektedirler. Ayrıca onlar Kutsal Kitap'taki bazı tarihsel vakaları günümüzle ilişkilendirilerek anlatılmaktadır. Robert Bellah ve arkadaşları (1996), gruplardaki ortak kimliğin oluşturulmasında bu anlatıların öneminden bahsetmektedirler. Buna göre gruplar için çoğunlukla ortak bir geçmiş önemli olup, gerçek bir gruptan geçmişini unutmayan bir "hafıza topluluğu" olarak bahsedilebilir. Bu geçmişi unutmamak için bir topluluk kendi hikayesini, kurucu anlatısını yeniden anlatır ve bunu yaparken de topluluğun anlamını somutlaştıran kadın ve erkeklerden örnekler sunar. Bir geleneği oluşturan hikayeler, karakter kavramlarını, iyi bir insanın nasıl olduğunu ve bu karakteri tanımlayan erdemleri içerir. Ancak hikâyelerin hepsi örnek teşkil etmez, hepsi başarı ve kazanımlarla ilgili değildir. Gerçek bir hafıza topluluğu, bazen başarıdan daha derin kimlikler yaratan ortak acıların acı hikayelerini de anlatacaktır (s. 177-178).

Alfa Programı'nda ve haftalık ayinlerde, Kutsal Kitap'ta geçmişte cereyan eden olaylar anlatılmaktadır. Geçmişin bugünle ilişkilendirilerek anlatılması, hem grup bilincini ve dini bağlılığı artırmakta hem de ahlaki olarak örneklik oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra, katılımcıların deneyimledikleri bazı mistik olaylar da anlatılmaktadır. Böylelikle Alfa'ya katılanlar, dinî ve ahlaki yönden kendilerini geliştirerek bir katılımcının ifadesiyle "birbirlerine teşvik" olmaktadır.

Saha gözlem notlarına değinmek bu noktada önemlidir. Kiliseye girişte sol tarafta duvarda "Tanrı sevgidir" yazılı bir afiş, karşıda mikrofon, kürsü ve duvarın bir tarafında Türk bayrağı, diğer tarafında ahşap bir haç figürü göze çarpmaktadır. Ortada birkaç masanın birleşiminden oluşan uzun bir masanın üzerinde yiyecekler sıralanmıştı. Alfa Programı'nın ilk günü çalışma hakkında orada olanlara bilgi verildi. Sonra masada bulunan ikramlar sohbet eşliğinde yenildi. Saat 19.30'da yaklaşık 20 dakika süren duvara yansıtılan video izlendikten sonra Gürkan (Alfa çalışma programının eşi Özge ile yürütmektedir) ayağa kalkarak, "Sevgili misafirlerimiz, hepiniz hoş geldiniz. Öncelikle herkes kendi isminin baş harfiyle başlayan bir sıfat ile kendisini tanıtsın." dedi ve "Merhaba ben gülümseyen Gürkan." dedikten sonra eliyle sol tarafta bulunan Gülsen'i işaret etti. Sırayla, masanın etrafındakiler kendilerini tanıttı. Sıra bana gelince, "Merhaba ben ferah Figen" dedim. Ardından "Dua etmenin anlamı nedir?" şeklindeki soruyu yönelten Gürkan, iki elini açarak, "Buyurun, konuşma sırası sizde" dedi. Bu aşamadan sonra sırayla herkes fikrini söyledi. Alfa çalışma programında katılımcıların sözlerinde bazı

kavramların daha çok öne çıktığı görülmüştür. Bu kavramların katılımcıların yeni dinlerini benimseme sürecinin anlaşılmasında kılavuz olabileceğini düşünmekteyiz.

Dua- Şifa İlişkisi

Başka bir Alfa toplantısında Gürkan, “Sevgili misafirlerimiz videodan da anlaşıldığı üzere bu haftaki konumuz ‘Tanrı Şifa verir mi?’” diyerek söze başladı. İki elini açarak, “Buyurun, sizin görüşlerinizi alalım” dedikten sonra sözü katılımcılara bıraktı. Buraya ilk defa gelenler konuşmaktan çekiniyorlardı. Ancak ilerleyen günlerde daha rahat bir şekilde konuşuyorlardı. Bu akşam orada bulunanlar şifa için duanın önemli olduğunu, Tanrı isterse en umulmadık zamanlarda en kalıcı hastalıkları iyileştirebileceğini söylediler. Özge başka bir örnek vererek kanser olan Pastörün, Rab İsa’nın inayetiyle iyileştiğini söyledi. Bu sırada doktor Ömer de dikkatli bir şekilde konuşulanları dinliyor, ancak konuşmuyordu. Sonraki hafta Ömer ile yaptığımız görüşmede ona bir doktor olarak kanser gibi bir hastalığın dua ile tamamen yok olacağına inanıp inanmadığını sorduğumda o, eğer insan gönülden ve içtenlikle dua ederse Tanrı’nın onu iyileştireceğine inandığını söyledi. O akşam diğerlerinin aksine kronik öksürüğü olan Gülsen, Tanrı’ya kendisini iyileştirmede için kırıncı olduğunu söyledi. Orada bulunanlar Kutsal Kitap’tan çeşitli ayetleri delil göstererek dua etmeye devam etmesi gerektiğini, eğer Tanrı isterse onu iyileştireceğini söylediler. Ardından bazıları ona doktor tavsiyesinde bulundu.

Bir ara Özge Kutsal Kitap’ı açarak “Bir hardal tanesi kadar imanın olsa şu dağı hareket ettirirsiniz.” ayetini okuyarak Gülsen’i ikna etmeye çalıştı. Ardından şunları söyledi: “Tanrı İsa şifa veren bir varlıktır. Geçmişte birçok topluluk şifa almıştır. Herkes imanı ölçüsünde şifa alacak.” Gürkan söze karıştı:

“Tanrı’dan birçok topluluk şifa almış. Her kesim imanı ölçüsünde şifa almış. Burada inanmamız gereken Tanrı’nın şifa vereceğidir. Şüphe duymamak ve iyileşeceğine inanmak gerekmektedir. Tanrı’nın şifa olacağına çok sıkı bir şekilde inanmıyoruz, ondan şüphe duyuyoruz. Duadaki eksikliğimiz şifamızı engelliyor.”

Yakup da dua etmesine rağmen iyileşmediğini şu şekilde anlattı:

“Her şeyin bir zamanı var. Biz hemen gerçekleşsin istiyoruz. Örneğin benim bir deri hastalığım ortaya çıktı. İman etmeden önce çok sorguladım. Sonra bir rüya gördüm söylemeyeyim şimdi bunu. O rüyadan sonra ikna oldum. Düşündüm ki Tanrı beni böyle görmek istiyor. Ha iyileşmek istiyorum tabii ki. Ama Tanrı ne diyorsa ona razı olmam lazım.”

Genel olarak katılımcılar, dua ile Tanrı’nın kendisine inanan için en iyisini taktir edeceğini düşünmektedirler. Gülsen her ne kadar “Tanrıma kırıcınım” dese de kendisiyle yaptığımız görüşmelerde Tanrı’ya içten bağlı olduğunu birçok kere dile getirmiştir. Gruptakiler de dua konusunda oldukça hassasiyet göstermektedirler. Aşağıdaki gözlem notunda bu konuya değinilmiştir.

Bir akşam 40 yaşında bir erkek kendisini orada bulunanlara tanıttıktan sonra Müslüman olduğunu, eskiden öğretmenlik yaptığını ve burayı merak ettiği için geldiğini söyledi. Sonraki hafta program sonunda Ahmet ayağa kalkarak bir sıkıntısı olan varsa istediği taktirde kendisi için

memnuniyetle dua edeceklerini söyledi. Bu adam el kaldırarak sağlık sorunları olduğunu ve duaya ihtiyacı olduğunu söyledi. Masanın diğer tarafında oturan 70 yaşlarında bir kadın da oğlunun alkolik olduğunu ve tedavi olması için ona dua edilmesini istedi. Orada bulunan kadınlar o kadının etrafına; erkekler ise bu adamın etrafına toplanarak ellerini başına, omzuna ve sırtına koyarak gözleri kapalı bir şekilde Türkçe dua etmeye başladılar. Kendisi için dua edilen o adam sessizce ağlıyordu. O, sonraki haftalardaki Alfa programına, Pazar ayinlerine ve Doğu Bayramı ayinine katılmaya devam etti.

Dua ve Kutsal Kitap okuma, katılımcıların en önemli pratiğidir. Böylelikle onlar hem Tanrı'yla hem de birbiriyle bağ kurmaktadır. Diğer taraftan tıbbî çözüm bulunamayan ve çaresizlik halinde dua pratiği onlara bir çeşit iyi olma umudu aşılamaktadır.

Affetme ve Sevgi

Alfa programı, katılanların dini bilgisini takviye etmesinin yanı sıra birtakım ahlaki konularda da onlara rehberlik etmektedir. Öyle ki Rab İsa ile her an birlikte olan bir kalpte, nefrete ve öfkeye yer olmaması gerektiğini tüm katılımcılar vurgulamaktadırlar. Örneğin Gülsen, eski eşinden şiddet görmesine rağmen Hristiyanlığı benimsedikten sonra onu affettiğini anlattı:

“Öfkemizi ve nefretimizi eğer Tanrı'ya havale edersek o adil olduğu için bizim hakkımızı daha iyi savunur. Yoksa insanın içinde taşıdığı kin, kişiye yük ve ağırlık olur. Ben ağırlıklarımı Tanrı'ya verdim.”

Katılımcılar genel olarak başkalarına yönelik olarak yoğun bir diğerkamlik duygusu içerisindeyler. Bir dinî grubun içinde bulunma, grup üyeleri arasındaki dayanışmayı sağladığı gibi bireysel olarak da belirli bir ahlaki disiplin ve sınır sunar. Ayrıca bireye güvenlik hissi sağlayarak onun mutlu olmasına katkı sağlar. Aynı inanca sahip olanlarla ortak faaliyette bulunmak hem dayanışmayı sağlar hem de inancın pekişmesine yardımcı olur. Her ne kadar John Reeder (2012) sekülerleşmeyle beraber birçok alanda olduğu gibi ahlak da özerk bir seküler alan olarak düşünülerek dinden ayrı olarak tasavvur edildiğini savunsa da (s. 62), katılımcılardaki ahlaki değerlerin kaynağı din olmaya devam etmektedir.

Salı günleri öğleden sonra, kilise önünde halka çorba ikramı yapılmaktadır. Ekrem'in anlattığına göre kilisenin bulunduğu sokaktan geçerken kilise mensubu bir kadın kendisine gülümseyerek, “Çorba ister misiniz?” diye sormuş. Ekrem: “O kadar nazik, o kadar içtendi ki ablanın sesi, hayır diyemedim ona” dedi. O gün bir kâse çorba içmek için kilisenin kapısından içeri giren Ekrem, bir süre sonra kiliseye daha sık gelmeye başlamış. Onunla tanıştığımızda bir ay önce iman etmişti: “Abla burada kendimi güvende hissediyorum. Çok nazikler. Çok sevecen ve çok içten buradakiler.”

Gülsen ise kiliseye geldiği ilk gün duvarda asılı olan bez afişteki “Tanrı sevgidir.” yazısından çok etkilendiğini anlattı. O gün, Tanrı'nın kendisini sevdiğine ve tüm sorunlarının biteceğine inanmış. Daha sonra hayatında her şeyin düzene girdiğini söyleyen Gülsen, sözlerine şu şekilde devam etti:

“Tanrının bir mucizesi bu. Tanrı beni seviyor ve o gün beni buraya o yönlendirdi.”

Musa da sevginin önemini vurguladı:

“Bir tarafta korku, diğer tarafta sevgi. Zaten hayatım hep korkuyla geçmiş.”

İnsan, diğerleri tarafından sevilme ve değer görme ihtiyacı duyar. Katılımcılar da yeni benimsedikleri dinde en yüce mertebedeki bir varlık tarafından sevildiklerini ve varlık dünyasında kendilerinin de Tanrı katında fark edildiklerine dair güvenlik hissi taşımaktadırlar.

Katılımcıların Tanrı'yla doğrudan iletişim kurarak hissettikleri sevgi, aynı zamanda güvenlik ve geleceğe yönelik umut duygusunu da tetiklemektedir. Katılımcılar birbirini “kardeş” olarak gördüklerini söylediler. Gülsen, kilisedekilerle bir arada olmanın kendisine şifa olduğunu söyledi:

“Mesela ‘Ben bu dünyada niye varım?’ diye içime doğuyorsa Pazar ayınında Pastör bununla ilgili bir şeyler diyor. O an yüreğime dokunmuş oluyor. O an ağlayabilirsin. Kimse yadırgamıyor bunu. Kilise bir çeşit hastane gibi. Haftalık hastalıklarını haftalık olarak tedavi ediyor. Örneğin baş ağrısı çekiyorsan doktora söylersin, sana ‘ilaç kullan’ diyor ya. İyileşiyorsun kiliseye giderek ya da diğer kardeşlerine teşvik oluyorsun. Onlara dua ediyorsun oraya giderek.”

Katılımcılar kendilerini Tanrı'nın yakınında ve gözetiminde hissettiklerinden huzurlu görünmektedirler. Kiliseye her hafta gelmek ve ortak inancı paylaşanlarla fikir alışverişinde bulunmak, onları hem Hristiyanlığa bağlamakta hem de karşı karşıya kaldıkları gündelik problemlere birlikte çözüm bulmaktadırlar. Salı akşamları yemek sırasında başlayan sohbet, iki saat boyunca devam etmektedir. Bu durumda kilise mekândan çok, bir “yer” (Kervankıran vd., 2021) haline gelmektedir. Bir katılımcı “Buraya her hafta babamın evine geliyor gibi mutlu oluyorum.” diyerek kilisenin dinî konuda bilgi aktarıldığı mekândan daha fazla anlamı olduğunu ifade etti. “Baba evi” benzetmesi, korunma, dayanışma ve sığınak anlamlarını çağrıştırmaktadır. Bu bağlamda kilise somut bir mekândan çok, soyut ve geniş anlamlar içermektedir.

Diğer taraftan katılımcılarda hâkim duygulardan biri de umuttur. Onlar her fırsatta gelecekte umutlu olduklarını ve kendilerini güvende hissettiklerini söylemektedirler. Işık'ın ifadesiyle;

“Göklerdeki babamız bizi o kadar çok seviyor ki, oğlunu kurban olarak gönderdi.”

Böylece İsa Mesih'in kurtarıcı olması ve canını feda etmesi, kendisine inananların kurtuluşunu sağlamıştır. Bu inancın benzeri, Şî inancında da bulunmaktadır. Buna göre döndüğünde dünyada adaleti hâkim kılabacak olan Mehdi, aynı zamanda Hüseyin'in intikamını da alacağına olan inançla yoğrularak Şî kolektif belleği inşa edilmiştir (Tek, 2019). Katılımcılar için ise, İsa Mesih çerçevesinde inşa edilen dinî ve dünyevî alanda intikama yer verilmemekte, sevgi ve affetme teması ön planda tutulmaktadır. Onlara göre kin tutmak bedende ağırlık taşımakla eşdeğer olup insana acı verir. Bu nedenle affetmek esastır.

Değişen Nedir?

Din değiştiren bireyler, yeni dinî bilgileri, sembolleri ve pratikleri öğrenerek uygularlar. Aynı zamanda yeni dinin kurumsal boyutlarını anlamlandırır, geçmiş ve şimdiki zamandaki çoklu rolleri, sosyal kimlikleri yeniden yapılandırır (Krotofil vd., 2021, s. 276). Alfa programı dışında günlük hayatlarında dine geniş bir alan ayıran katılımcılar, her fırsatta Kutsal Kitap'tan ayetler okumaktadırlar. Haç şeklindeki kolye, küpe ve bileklik gibi aksesuarlar kullanan katılımcılardan bazıları ise kol, boyun

veya ellerine de benzer dövmeler yaptırmışlardır. Bu şekilde görünür olma çabası içerisinde olan katılımcılar, çevreden herhangi bir tepki almadıklarını dile getirmişlerdir.

“Yaşamımın her anında inancım etkili. Eskiden somurtan ve mutsuz bir şekilde durur, insanlarla iletişim kurmaktan çekinirdim. Artık daha sosyal, dışa dönük biri oldum. Umudum var. Huzurluyum artık. Ben çok acı çektim geçmişte. Bir sineği bile annem evde öldürmek istese hemen engel oluyor alıp dışarı salıyorum artık. İnsan bir sineği yaratamazken bir insan nasıl kolay öldürüyorlar. İsaftan kaçınırdım. Geçmişimde açlık gördüm. O yüzden şimdi her şeyin kıymetini biliyorum.” (Ahmet)

“Rab hayatımı yönlendiriyor. Örneğin eski ben olsaydım belki zina yapabilirdim. Ama şimdi ben böyle şeylerden çok uzağım. Çünkü rabbim bunu haram kılmış. İncim benim günahın farkına varmamı sağladı. Örneğin yalan söyleyince farkına varıp tövbe ediyorum. Ben rabbin sözünden çıkarım Mesih’in mucizelerinden bereketinden geri kalırım diye çok korkuyorum.” (Gülseren)

Ömer güne mutlaka Kutsal Kitap okuyarak başladığını, bu şekilde Rab İsa ile bağlantı kurduğunu söyledi.

“Eskiden su gibi alkol alırdım. Ancak iman ettikten sonra Rab İsa ve kutsal ruh benimle olduğu için alkol almıyorum.” (Alex)

“Çok denedim, acaba eski kötü alışkanlıklarına dönebilecek miyim diye. Nefret ettim, asla yapamadım, alkol ve uyuşturucu kullanmayı Rab benden uzaklaştırdı.” (Ahmet)

“Eskiden eşime ve çocuklarıma karşı çok kaba ve küfürbazdım. Ama Rab İsa kalbimdeyken nasıl kaba olabilirim.” (Musa)

“Mizaç olarak çok sabırsız ve sinirliyim. İman ettikten sonra dikkat ediyorum sakin kalmaya.” (Ekrem)

Saha gözlemleri ve katılımcı görüşleri analiz edildiğinde bireylerin gerek yeni dinlerine uyum gerekse davranışlarını Hristiyanlığın ilkelerine göre düzenleme çabalarında, kilisedeki ayin ve toplantıların etkisinin olduğu görülmektedir. Küçük bir dinî cemaat olmalarına rağmen, bu öz disiplin hali grup aidiyeti açısından değerlendirilebilir. “Çünkü cemaat duygusu bir anlamda ‘öteki’ni dışlayarak gerçekleştirilen bağlılıktır. Bireysellik ve farklılıklar büyük ölçüde bu tarz cemaatler içerisinde ortadan kaldırılır.” (Bozkurt, 2005, s. 162). Bu bağlamda özellikle Alfa Çalışma Programı, katılanlara gruba aidiyet hissi yaşatmasının yanı sıra, program boyunca etkileşimli bir şekilde ilerleyen akış sayesinde onlara duygularını açığa çıkarma, sorunlarını konuşarak rahatlama ve iç huzuru da sağlamaktadır. Böylece Hristiyan bireyin gündelik yaşamındaki memnuniyet düzeyi de artmaktadır.

SONUÇ

2022 Ekim-2023 Nisan ayları arasında gerçekleştirilen bu çalışmada, Ankara’da Müslümanlık’tan vazgeçerek Hristiyanlığı benimseyen bireylere odaklanılmıştır. Araştırmanın temel problemi, bireylerin çoğunluk bir dini gelenekten ayrılarak sayıca az mensuba sahip bir dinî geleneği nasıl deneyimledikleridir. Çalışmada, nitel yaklaşım desenlerinden biri olan etnografi kullanılmıştır. Böylece katılımcı gözlemci olarak saha ile yoğun etkileşim sağlanmış ve grubun anlam dünyası derinlemesine anlaşılmasına çalışılmıştır.

Literatürde görülen boşluğa katkı sunmasını umduğumuz bu çalışma, inanma ve bağlanma ihtiyacının birey için önemli olduğuna dikkat çekmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda araştırma sahası özelinde kurumsal bir dinî gelenekten ayrılarak o dinle bağlarını koparan bireylerin, en nihayetinde başka bir dine bağlandıkları konusuna odaklanılmıştır. Zira günümüzde insanların dinden uzaklaştığı, din dışı farklı oluşumlara yöneldiği veya anlam arayışını dinin uzağında aradığı şeklindeki yorumların aksine, din güçlü bir anlam sistemi olarak varlık göstermektedir.

Bu makalede, modern toplumda dinin konumu ve din değiştirme olgusu konusundaki bazı görüşler ele alındıktan sonra katılımcıların din değiştirme hikâyeleri üzerinden onların yeni inançlarını benimseme durumları analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla, kilisenin önemli etkinliği olan Alfa Çalışma Programı hakkındaki gözlem verilerine değinilmiştir. Bu çerçevede gözlem notları ve katılımcı ifadelerinde öne çıkan bazı kavramların, Hristiyanlığı benimseyen bireylerin yeni dinlerini içselleştirmelerinde önemli etkileri olduğu görülmüştür.

Katılımcıların din değiştirmelerinde bazı etkenler göze çarpmaktadır. Buna göre, bir kısmının Hristiyanlığı benimsemeden önce İslam'la bağları kopmuştur. Bir kısmı ise Müslüman iken (Işık, Gülsen ve Güven) inançlı olmalarına rağmen mevcut dinlerinden memnun olmadıklarını ifade etmişlerdir. Kur'an'daki savaş ve kadınlarla ilgili ayetler; Muhammed peygamberin çok eşliliği ve savaşması gibi konular, katılımcıların hâlihazırda İslam'dan kopuşlarını hızlandırmış ve meşrulaştırmıştır. İslamiyet'le bağı zaten kopmuş olanlar için Hristiyanlığın sevgi mesajının cazip geldiği görülmektedir. Ayrıca yeni dinin görece esnek ve daha çok ahlaki boyutunun öne çıkması, onların bu dini daha anlamlı bulmalarına neden olmuştur. Buna ek olarak İslamiyet'teki bazı dinî yapılaşmaların tutarsızlığı ve dindar bilinen kimselerin olumsuz davranışları, bireylerin İslam'dan uzaklaşmalarında etkili olduğu veya İslam'a yaklaşmalarına engel olduğu gözlemlenmiştir. Bu da günümüzün çoğulcu dünyasında, kurumsal dinlerin o dine inanmak isteyenleri ikna etmedeki handikaplarını göz önüne sermektedir.

Genel olarak sahada İslam'ın şiddet ve savaş dini olduğu düşüncesi, Muhammed peygamberin savaşlara katılması ve çok kadınlı evliliği gibi konulara ek olarak, katılımcıların “Sevgiyi Hristiyanlık'ta buldum”, “Tanrı ile konuşabiliyorum” “Günahlardan kurtuldum” gibi klişe ifadeleri göze çarpmaktadır. Aslında din değiştirme tecrübesi bireysel bir değişim süreci olup herkesin farklı hikâyesi bulunmaktadır. Katılımcıların dinî tercihlerini haklılaştırmak için bu ifadelere başvurmuş olabildikleri de göz önüne alınmalıdır. Aynı zamanda bireysel yaşanan kopma, travma, psiko-sosyal yaşanmışlıklar farklı tepkisel ifadelerle önümüze çıkmaktadır.

Hristiyanlığı benimsedikten sonra kiliseyle iletişimleri artan katılımcıların genel profili göz önüne alındığında, şehrin anonim yapısı içerisinde yeni dinlerinin onlara sığınak olarak destek olduğu görülmektedir. Yapılan etkinlikler onları hem kiliseye hem de birbirine bağlayan önemli ağlardan birisi haline gelmiştir. Onların sık vurguladıkları kavramların sosyal hayatlarındaki karşılıklarına bakacak olursak, affetmekle yükünü Tanrı'ya verdiğini düşünen Hristiyan birey, ağırlıklarından kurtularak,

geçmişte kendisine kötülük yapan kişiyi zihninde taşımaktan kurtulduğunu ifade etmiştir. Hafifleyen birey daha huzurludur artık. Son yıllarda özellikle büyükşehirlerde yaygınlaşan iyi yaşam ve yoga grupları gibi spiritüel akımları benimseyenlerle bazı yönlerden benzerlikleri bulunan katılımcıların, “Rab İsa bizimleyken içimizde günah ve kin tutmamalıyız” ifadesi bir arınma terapisi gibidir. Rab İsa’yla bağlantı içerisinde olan ve bu bağı kopartmak istemeyen birey, daha fazla dua etmeye çabalamakta olup ahlaki olarak da doğru davranışta bulunmaktadır.

Aynı dinin içerisinde mezhep değiştirmek bile zaman zaman yakın çevrenin tepkisine sebep olabilmektedir (Balamir, 2023b). Katılımcılar ise din değiştirmelerinden dolayı yakın çevrelerinden herhangi bir olumsuz tepki almamışlardır. Eski çevreleriyle bağları kopmasa da yeni arkadaşlıklar kurarak yeni bağlılıklar geliştirmişlerdir. Örneğin Alex, yeni arkadaşlık ilişkilerini şu şekilde tanımladı: “Burada yeni arkadaşlıklar edindim. Yeni arkadaşlar demeyeyim de kardeşler diyeyim. Artık bir sürü kardeşim var.” Katılımcılar birbirine hitap ederken “kardeş” kelimesini kullanmaktadırlar. Ahmet bu konuda şunları söyledi: “Buradakiler de tüm insanlar da kardeşlerdir. Çünkü aynı atadan geliyoruz. Biz buradakileri de kan bağı ile değil, inancımızdan dolayı kardeş olarak görüyoruz.”

Görüldüğü gibi, kilise bünyesindeki bu grubun duygusal ve maddi anlamda dayanışma içerisinde olmalarını sağlayan en önemli etken dindir. Din, insanlar arasındaki uyumu sağlayarak insanların ortak inanç çerçevesinde bir araya gelmelerini sağlamaktadır. Aynı zamanda inançlı olmak bireye sağladığı psikolojik faydaların yanı sıra bir grubun içinde olmak da rahatlık ve güvenlik hissi vermektedir.

Katılımcıların Hristiyanlığı benimseme hikâyelerine baktığımızda, dinî geçmişlerinin birbirinden farklı olduğunu görmekteyiz. Bir kısmı Ahmet ve Alex örneğinde olduğu gibi Hristiyanlığı benimsemeden önce İslami pratiklerden uzakken; Güven, Melek, Işık, Gülşen ve Ömer’in dini sosyalleşmelerinde bir problem görünmemektedir. Gülşen’in şu ifadesi çarpıcıdır: “Müslüman iken Allah’a o kadar yakındım ki, sanki göbek bağımla Allah’a bağlanmış gibiydim.” Ekrem, Yakup ve Musa ise Müslüman iken dinî pratiklerini yerine getirmeseler de inançlı olduklarını ifade etmişlerdir. Bu veriler din değiştirme olgusunun duygusal, toplumsal ve çevresel faktörlerin ışığında yorumlanması gereken çok boyutlu bir olgu olduğunu göstermektedir.

Katılımcılar, yeni dinlerinde otoriteden bağımsız değillerdir. Otorite figürü olarak insanî olmayan uhrevî Rab İsa’nın sevgi temalı otoritesine boyun eğilen özel bir dindarlık çeşidi görülmektedir.

Din modern hayatın çeşitli sorunlarıyla başa çıkmasında bireye destek olarak, ona sığınmak sağlar. Ayrıca din, teodise sağlayıcı bir olgu olarak insanın düzen arayan bir varlık olmasından dolayı çevresindeki kötülükleri anlamlandırmasında bireye kolaylık sağlar. Acı veya afet durumlarında dinin sağladığı anlam sağlama işlevi daha da önemli hale gelmektedir. Her ne şekilde açıklanırsa açıklansın

din, insanın sosyal olarak var olmasında ona anlam ve ahlaki bir yol göstermek üzere çeşitli formlarda var olmaya devam etmektedir.

Çalışmada günümüzde dinin geleneksel olarak aileden aktarılan bir olgu olmaktan çok, bir tercih olarak seçilebildiği veya ondan vazgeçilebilir olduğu görülmüştür. Türk halkının sekülerleştiği veya dindarlaştığı şeklindeki toptancı yorumlar yerine yapılacak nitel çalışmalar ile daha sağlıklı veriler elde edilebilir. Bu çalışmadaki veriler, dinin farklı bir inancı benimseme şeklinde de olsa bireyler için güçlü bir anlam sağlayıcı özelliğini göstermektedir. Ayrıca anlam arayışı bireyin hayatının bir döneminde başlayıp biten bir aralıkta değil, bireyin tüm yaşamı boyunca da devam eden bir süreçte cereyan edebilir.

Araştırmacıların Katkı Oranı/ Contribution Statement

Çalışmaya tüm araştırmacılar eşit oranda katkı sağlamıştır. / All researchers contributed equally to the study

Destek ve Teşekkür Beyanı/ Funding Statement and Acknowledgements

Araştırma kapsamında herhangi bir destekten yararlanılmamıştır. / This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Çatışma Beyanı /Declaration of Competing Interest

Çıkar çatışması bulunmamaktadır. / There is no conflict of interest.

Etik Onay/ Ethics Committee Approval

Etik kurul onayı alınmıştır. / Ethics committee approval was obtained for this study.

Kaynaklar

- Akşit, B., Şentürk, R., Küçükural, Ö., ve Cengiz, K. (2020). *Türkiye’de dindarlık: Sosyal gerilimler ekseninde inanç ve yaşam biçimleri*. İletişim Yayınları.
- Asad, T. (1996). Comments and conversion. Peter van der Veer (Ed.), *Conversion to modernities: The globalization of Christianity*. Routledge.
- Balamir, F. (2023a). Bir nitel yaklaşım deseni olarak etnografi. *Journal of Social Sciences/Toplum Bilimleri Dergisi*, 17(34). <https://doi.org/10.29228/tbd.2007.68955>
- Balamir, F. (2023b). *Türkiye’de Şii olmak: Etnografik bir araştırma*. Gazi Kitabevi.
- Bellah, R. N., Madsen, R., Swidler, W. M., & Tipton, S. M. (1996). *Habits of the hearts: Individualism and commitment in the American life*. University of California Press.
- Berger, P. L. (2011). *Kutsal şemsiye: Dinin sosyolojik teorisinin ana unsurları* (A. Coşkun, Çev.). Rağbet Yayınları.
- Bielo, J. S. (2009). *Words upon the word. An ethnography of evangelical group bible study*. New York University Press.
- Bozkurt, V. (2005). *Değişen dünyada sosyoloji temeller kavramlar*. Aktüel Yayınları.
- Bruce, S. (2015). Sekülerleşme: Sistemik bir betimleme. In M. A. Kirman ve İ. Çapcıoğlu (Eds.), İ. Çapcıoğlu (Çev.), *Sekülerleşme: Klasik ve çağdaş yaklaşımlar* (s. 25-44). Otto Yayıncılık.
- Casanova, J. (2014). *Modern dünyada kamusal dinler* (M. M. Şahin, Çev.). Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları.
- Cengiz, F. Ç. (2020). Sekülerleşme kavramını Türkiye üzerinden sorgulamak. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 23(6), 34-66. <https://doi.org/10.18490/sosars.818953>
- Cengiz, K., Küçükural, Ö., ve Gür, H. (2022). *Türkiye’de spiritüel arayışlar: Deizm, yoga, budizm, meditasyon, reiki vb.* İletişim Yayınları.
- Çayır, C. (2008). *Türkiye’de din değiştirip hristiyanlığa geçişin psiko-sosyal etkenleri* [Doctoral dissertation, Bursa Uludağ University Social Science Institute]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Çevik, M. L. (2023). Etnisite-din ilişkisi: Kürtlerde dinsel bireycilik. *The Journal of Mesopotamian Studies*, 8(1), 63-92. <https://doi.org/10.35859/jms.2023.1265115>
- Dilben, F. (2021). Aşına olunan beş vakitli gün: Mütedeyyin erkeklerin sekülerleşme pratikleri. *Moment Dergi Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 8(1), 88-105. <https://doi.org/10.17572/mj2021.1.88105>
- Ertit, V. (2015). *Endişeli muhafazakârlar çağı: Dinden uzaklaşan Türkiye*. Orient Yayınları.
- Ertit, V. (2019). *Sekülerleşme teorisi: Sekülerleşen Türkiye’nin analizi*. Liberte Yayınları.
- Ete, H., ve Yargı, A. (2023). *Türkiye’de dindarlık algısı*. Sabancı Üniversitesi, İstanbul Politikalar Merkezi.
- Furseth, I., ve Repstad, P. (2011). *Din sosyolojisine giriş: Klasik ve çağdaş kuramlar* (İ. Çapcıoğlu ve H.

- Aydınalp, Çev.). Birleşik Yayınları.
- Gooren, H. (2010). *Religious conversion and disaffiliation: Tracing patterns of change in faith practices*. Springer.
- Hervieu-Léger, D. (2000). *Religion as a chain of memory*. Rutgers University Press.
- Hökelekli, H. (2001). *Din psikolojisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Katznelson, I., & Miri, R. (2016). Introduction. In Ira Katznelson & Rubi Miri (Eds.), *Religious conversion: History, experience and meaning*. Routledge, Taylor Francis.
- Kervankıran, İ., Kurnaz, Z., ve Başçı, E. (2021). Bir yer olarak göbeklitepe'nin ötekileş(tiril)en son sakinleri. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 24(3), 29-63. <https://doi.org/10.18490/sosars.1014205>
- Kirman, M. A. (2010). *Yeni dini hareketler sosyolojisi*. Birleşik Kitabevi.
- Kirman, M. A. (2016). *Din sosyolojisi sözlüğü*. Karahan Yayınları.
- Kirman, M. A. (2022). *Yeni dini hareketler sosyolojisi*. Nobel Yayıncılık.
- Krotofil, J., Piela, A., Katarzyna Górak-Sosnowska, & Abdallah-Krzepkowska, B. (2021). Theorizing the religious habitus in the context of conversion to islam among polish women of catholic background. *Sociology of Religion A Quarterly Review*, 82(3), 257-280. <https://doi.org/10.1093/socrel/srab002>
- Lofland, J., & Stark, R. (1965). Becoming a world-saver: A theory of conversion to a deviant perspective. *American Sociological Review*, 30(6), 862-875. <https://doi.org/10.2307/2090965>
- Luckmann, T. (2016). *Görünmeyen din: Modern toplumda din sorunu* (A. Coşkun, F. Aydın, & O. Coşkun, Çev.). Rağbet Yayınları.
- McDaniel, J. (2007). Ecotheology and world religious. In Laurel Kearns & Catherine Keller (Ed.), *Ecospirit: Religions and philosophies for the earth*. Fortham University Press.
- Merriam, S. B. (2018). *Nitel araştırma desen ve uygulama için bir rehber* (S. Turan, Çev.). Nobel Yayıncılık.
- Patton, M. Q. (2018). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri* (M. Bütün ve S. B. Demir, Çev.). Pegem Akademi Yayınları.
- Rambo, L. R., & Farhadian, C. E. (1999). Converting: Stages of religious change. In Cristopher Lamb & M. Darrol Bryant (Eds.), *Religious conversion: Contemporary practices and controversies*. Cassell.
- Reeder, J. (2012). Din ve ahlak. In İhsan Çapcıoğlu (Eds.), Önder Bilgin ve Selçuk Erincik (Çev.), *Din sosyolojisi: Yaşadığımız dünya*. İmge Yayınları.
- Tan, H. N. (2023). Allah algısı açısından 4.ve 5. sınıf dkab ders programı ve kitaplarının incelenmesi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 64(2), 659-697. <https://doi.org/10.33227/auifd.1352361>
- Tek, A. (2019). *Kolektif bellekte kırılma ve yeniden inşa olarak kербela yası*. Monograf.
- Wilson, B. (2015). Sekülerleşme. In I. Çapcıoğlu, M. A. Kirman (Eds.), ve Ali Bayer (Çev.), *Sekülerleşme: Klasik ve çağdaş yaklaşımlar* (s., 9-24). Otto Yayıncılık.

Zavalsız, Y. S. (2011). *Türkiye’de hıristiyan olan müslümanlar: psiko-sosyolojik bir araştırma (1990–2010)*
(Doctoral Dissertation, Marmara University, Turkey)

Ek-1

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ALT ETİK KURULU
KARAR ÖRNEĞİ

Karar Tarihi : 19/12/2022
Toplantı Sayısı : 23
Karar Sayısı : 282

282- Üniversitemiz İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. Selman YILMAZ'ın danışmanlığını yaptığı, **Dr. Figen BALAMİR**'in "Bir Fenomen Olarak Din Değişirme: Ankara'da Bir Protestan Kilisesi Bağlamında Müslümanlıktan Vazgeçerek Hristiyanlığı Benimseyenlerle İlgili Nitel Bir Araştırma" başlıklı bireysel araştırma projeniz ile ilgili 18.11.2022 tarihli "İnsan Üzerinde Yapılan Klinik Dışı Araştırmalar Başvuru Formu" Etik Kurulumuzca incelendi.

Üniversitemiz İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi bölümü Doç. Dr. Selman YILMAZ'ın danışmanlığını yaptığı, **Dr. Figen BALAMİR**'in "Bir Fenomen Olarak Din Değişirme: Ankara'da Bir Protestan Kilisesi Bağlamında Müslümanlıktan Vazgeçerek Hristiyanlığı Benimseyenlerle İlgili Nitel Bir Araştırma" başlıklı bireysel araştırma projeniz ile ilgili araştırma protokolüne uyulması ve etik onay tarihinden itibaren geçerli olması koşuluyla uygulanmasının etik açıdan uygun olduğuna oy birliği ile karar verildi.

ASLININ AYNIDIR
19/12/2022

Prof. Dr. Muhtarrem ÖZEN
Ankara Üniversitesi
Etik Kurulu Başkanı

Nitel Sosyal Bilimler/Qualitative Social Sciences

Yıl:2024, Cilt:6 Sayı:1

Year:2024, Vol:6 Issue:1

<https://doi.org/10.47105/nsb.1392059>

Makale Türü/Article Type: *Araştırma/Research*

Atıf/Citation: Kaprol, A. (2024). Yapay zekâ haberleri aracılığıyla medyada distopyanın inşası ve hegemonik etkileri: ChatGPT özelinde yaygınlaşan korku söylemi üzerine bir inceleme. *Nitel Sosyal Bilimler*, 6(1), 75-99. <https://doi.org/10.47105/nsb.1392059>

Yapay Zekâ Haberleri Aracılığıyla Medyada Distopyanın İnşası ve Hegemonik Etkileri: ChatGPT Özelinde Yaygınlaşan Korku Söylemi Üzerine Bir İnceleme

^aAslı Kaprol¹

Doktora Öğrencisi, Radyo-Televizyon-Sinema Ana Bilim Dalı, Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

Öz

Son yıllarda yaygınlaşarak hayatımızın birçok alanında önemli rol oynamaya başlayan yapay zekâ teknolojisi, otomasyon, sesli asistanlar, veri analizi ve diğer birçok uygulama sayesinde insanlara yardımcı olan bir araç haline gelmiş olsa da özellikle ChatGPT'nin hızlı gelişimi ile mesleklerin geleceğine yönelik spekülasyonlar da artmaya başlamıştır. Yapay zekâ teknolojisinin haberlerde, özellikle iş kaybına yönelik risklerle ilgili endişe tonu yüksek söylem dili kullanıldığı gözlemlenmektedir. Yapay zekâ teknolojileri ile ilgili haberler genellikle insanların işlerini kaybetme, gizlilik endişeleri, etik sorunlar ve hatta potansiyel bir yapay zekâ isyanı gibi korku unsurlarını vurgulamakta ve bu korku söyleminin toplumda belirli bir görüşü kabul etmeye ve bu teknolojilere karşı duyulan korku ve güvensizlik hissini pekiştirmeye yönelik hegemonik bir etkiye yol açma ihtimali söz konusu olmaktadır. Bu çalışma, medyada yer alan yapay zekâ haberlerinin oluşturduğu korku söyleminin hegemonik etkilerini, bilgi aktarımından sosyal algılamaya ve egemenlik ilişkilerine kadar geniş bir perspektiften değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, yapay zekâ uzmanlarının medyada yer alan açıklamaları söylem analizi yöntemi çerçevesinde değerlendirilmekte ve ağırlıklı olarak yapay zekâ teknolojisinin potansiyel risklerini içeren korku söylemi yüksek haberlerin hegemonik etkileri ve olası sonuçları Gramsci'nin düşünsel yaklaşımı bağlamında tartışmaya açılmaktadır. Özellikle ChatGPT'nin teknoloji alanındaki büyük sıçramasıyla paralel olarak medyada yer alan yapay zekâ haberlerinin içeriklerinde yoğunlukla 'Tehlike' ve 'Korku' söylemlerinin yer alması neticesinde, toplumun yapay zekâ teknolojilerine karşı olumsuz bir tutum geliştirerek yapay zekânın potansiyel faydalarına karşı önyargı oluşması ihtimali değerlendirilmektedir. Çalışma, ancak bilinçli bir toplumun, medya içeriklerini ve haber analizlerini eleştirel bir yaklaşımla değerlendirebileceği ve teknolojik gelişmelere daha objektif bir bakış açısıyla yaklaşabileceği noktasından hareketle, medyada yer alan yapay zekâ haberlerinin oluşturduğu korku söyleminin etkilerini azaltmaya yönelik toplumun daha yüksek bir bilinç düzeyine ve medya okuryazarlığına ihtiyacı olduğu konusuna dikkat çekmektedir.

Anahtar kelimeler: Hegemonya, Gramsci, yapay zekâ, korku söylemi, ChatGPT, haber.

The Construction of Dystopia in the Media through Artificial Intelligence News and Hegemonic Effects: An Analysis on the Spreading Fear Discourse Specific to ChatGPT

Extended Summary

The rapid advancement and widespread integration of artificial intelligence (AI) technologies into various sectors have profoundly influenced modern societal and economic structures. These technologies, which include sophisticated automation, voice assistants, and advanced data analytics, have significantly enhanced the efficiency and productivity of daily living and operational processes across numerous domains. Notably, the evolution of platforms such as ChatGPT exemplifies AI's expanding role in not only augmenting existing capabilities but also in potentially reshaping the future landscapes of professions and broader societal norms. This transformative impact has stimulated a complex array of discussions and speculations about the long-term implications of AI, particularly concerning its potential disruptions in the job market and broader socio-economic implications.

This study seeks to critically examine the hegemonic effects of fear-driven discourse within media portrayals of AI, which often highlight the risks associated with these Technologies, including job displacement, privacy violations, ethical dilemmas, and the hypothetical risk of an AI rebellion. Such narratives, by emphasizing potential dangers, can significantly influence public perception, potentially leading to widespread societal acceptance of a dystopian view of AI that fosters fear and mistrust towards these Technologies. Employing a comprehensive discourse analysis methodology, this research evaluates the content and tone of AI-related news and expert opinions featured in media. The study scrutinizes how the portrayal of AI risks is constructed and explores the potential hegemonic impact of these narratives on social perceptions and Technologi consciousness. The theoretical framework underpinning this analysis draws extensively from Antonio Gramsci's concept of cultural hegemony, which explores how societal consent Technol dominance of certain ideas is engineered through cultural and media outputs. This framework is crucial in understanding how AI-related media narratives can cultivate a cultural consensus that may hinder rational and informed engagement with AI Technologies. Additionally, Michel Foucault's theories on surveillance and societal control are utilized to investigate the implications of AI in the formation of a global surveillance society, examining the dual role of AI as both an empowering and a controlling force within modern societies. This analysis is further enriched by considering Zygmunt Bauman's exploration of modern fears, particularly the fear of the unknown, which is amplified in the context of rapid technological change and the introduction of advanced AI Technologies.

The critical role of the media in shaping public discourse around AI is emphasized, as it often frames these Technologies in contexts that highlight danger and loss rather than potential and innovation. This study assesses how such framing can lead to a hegemonic effect, where a singular pessimistic view dominates public discussions, potentially overshadowing the nuanced realities of AI advancements. The potential consequences of this include not only stymied public acceptance and integration of beneficial AI applications but also the enactment of restrictive policies that inhibit technological innovation. Furthermore, this research addresses the ethical debates surrounding AI, examining how fear-based narratives might skew public and policymaker perspectives towards overly cautious or even hostile stances on AI developments. The analysis of these narratives reveals how they can

distort ethical considerations, leading to a polarization of viewpoints and potentially hindering balanced ethical discussions about AI. The necessity for increased media literacy and public awareness is a significant theme of this study. It advocates for educational initiatives aimed at demystifying AI Technologies and promoting an understanding that transcends fear-driven narratives. By fostering a more informed and critical societal approach to AI, the research suggests that public discourse can move towards a more balanced and constructive examination of AI Technologies.

As AI becomes more embedded in the fabric of daily life, the urgency for societal adaptation to coexist safely and ethically with AI is paramount. This study emphasizes the importance of creating a conscious society capable of critically evaluating media content and approaching technological developments from an informed perspective. Enhanced public awareness and media literacy are essential in reducing the impact of fear-driven narratives and supporting a societal framework that can fully harness the benefits of AI technologies. In conclusion, the abstract advocates for a concerted effort to engage critically with AI technologies and the narratives that shape their public perception. By increasing awareness, improving media literacy, and fostering an informed public discourse, this study aims to empower society to navigate the challenges and opportunities presented by AI with confidence and ethical foresight. The ultimate goal is to ensure that AI technologies are integrated into society in a way that promotes security, ethical practices, and a comprehensive understanding, thereby enhancing the collective welfare and technological competency of the global community. This abstract not only highlights the potential of AI to transform society but also underscores the critical need for an informed, ethical, and proactive approach to this transformative technology.

Keywords: Hegemonia, Gramsci, artificial intelligence, discourse of fear, chatgpt, news.

Giriş

Yunanca “hegemonia” kelimesinden gelen hegemonya, bir sistemin bir ögesinin diğerlerinden üstün olduğunu gösteren kavramdır. Gramsci, çalışmasında yönetici sınıfın astlarının rızasıyla iktidarı ele geçirmesini bir mücadele olarak tanımlayan hegemonya kavramını ele alır. Egemen sınıfın taraftarların rızasıyla iktidara gelmesiyle birlikte, yazılarında hegemonya kavramına atıfta bulunan Gramsci, düşüncesini belli bir grubun birleşik bir blok oluşturma ve diğer gruplara hâkim olma mücadelesi olarak açıklamaktadır. Egemen sınıfların tahakkümüne, zorlama veya doğrudan kontrol olmaksızın ve tabi grupların rızasıyla çok daha etkili bir şekilde ulaşıldığını savunan filozof, bu uzlaşmacı aygıtları “hegemonik aygıtlar” olarak adlandırır ve bu aygıtlar sayesinde egemen ideolojisinin söyleminin doğal ve geçerli hale geldiğini öne sürer (Çoban, 2012).

Çıkış noktası, insan gibi zeki bir makine icat edilip edilemeyeceği sorusu olan yapay zekâ teknolojileri, sürekli hareket halinde, hızla güncellenen bir yapıdadır ve bu kavramın bulanıklığıyla ilgili en önemli nedenlerden biri de başta zekâ kavramının kendisinin öğrenme, mantık kurma, planlama, anlama, eleştirel düşünme, yaratma, sorun çözme gibi farklı açılardan düşünülebilecek bir terim oluşudur (Kaplan, 2021, s. 23). Sistem mevcut durumları gözlemler, ilgili durumu önceden tanımlanmış parametrelere göre işler ve buna göre tepki verir. Bu süreçte yapay zekâ, durumla ilgili verileri hızlı, yinelemeli ve akıllı algoritmalarla birleştirerek işler. 1988 yılında, akıl yürütme konusundaki katkılarıyla bilinen yapay zekâ öncüsü David Waltz’ın 2017’de insan zekâsıyla boy ölçüşebilecek bir bilgisayar yapmanın mümkün hale geleceğini düşündüğünü açıklamasının ardından gelinen noktada yapay zekâ günlük yaşantımızın bir parçası olarak var olmaktadır (Bentley, 2022). Yapay zekâ, büyük ölçekli verileri akıllı algoritmalar ve yinelemeli süreçlerle birleştiren, örüntü ve özniteliklerin çıkarılmasına olanak sağlayan, farklı yöntem ve teknolojiler kullanarak çalışan bir sistemdir. Teknolojiler içerisinde makine öğrenimi, yapay sinir ağları, derin öğrenme, bilişsel hesaplama ve ileri algoritma gibi çeşitli sistemler mevcuttur. İnsanlar, yapay zekânın ve algoritmaların nasıl çalıştığı konusunda pek bilgi sahibi olmasalar da insanların eriştiği enformasyon konusunda belirleyici olan bu teknolojiler, aradığımız enformasyonu bulmamıza yardımcı olurken, bir yandan da hangi araçlarla enformasyona ulaşacağımız, kamusal alanda hangi konuların daha çok tartışıldığı ve bilinmesi gerekenlerin ne olduğu konusunda bizi yönlendirir. Çoğu zaman kullanıcılar bu etkiden, bu tür süreçlerden habersiz olsalar da bu sistemler sosyal ağlarda takip ettiğimiz kişilerin iletilerini kişisel olarak sıralayarak toplumsal etkileşimimizi dâhi etkilerler. Kütüphane kataloğu, sarı sayfalar dizini gibi metaforlar kullanan ve herhangi bir konuda araştırma yapmak ya da bilgi edinmek istediğimizde başvurduğumuz arama motorları, küresel ağda yapılan aramada objektif sonuçlar göstereceğini düşündürse de gerçekte olan ise bu sonuçların ticari süreçlerce şekillendiriliyor oluşudur (Başlar, 2022, s.120). Algoritmalar ise, ağlaşmış kamuların bir parçası olarak bizim diğerleriyle olan etkileşimlerimize tesir etmelerinin yanı sıra, kamular içerisindeki akışları da etkileyerek hesaplanmış kamuların oluşmasına yol açmaktadır. Sadece nasıl bilgilendiğimiz konusunda değil, sosyal ağlar içerisindeki etkileşimimiz konusunda da belirleyici olan algoritmalar, şekillendirmek istedikleri kitlelerle ilgili bilgileri öne sürmektedirler (Gillespie, 2014, s. 188-190).

Yapay zekâ algoritmalarının etki alanı ve kontrolü arttıkça, “teknolojik bir hegemonya” yaratmaya başlaması ve bunun sonucunda da algoritmaların, ideolojik, siyasi ve kültürel tercihleri şekillendirmede etkili olabilmeleri ihtimalinin yanı sıra, bu teknolojilerin hızlı ilerlemesi konusunda da endişeler artmaktadır. Dünya genelinde popüler olan fikirleri ve teorileri sorgulayarak, gelecekte dünya ve insanlığın nereye gidebileceği hakkında tartışmalar başlatan yazar ve tarihçi Yuval Noah Harari, yapay zekâ ve ChatGPT gibi araçlarla yaratılacak yeni rejim karşısında “insanlığın hayatta kalıp kalamayacağı” konusunda şüpheleri olduğunu açıklayarak Elon Musk’ın da dahil olduğu yüzlerce isim tarafından imzalanan ve ChatGPT’nin geliştirilmesine ara verilmesini isteyen mektuba imza attığını doğrulayarak bu araçların demokrasi için bir tehdit yaratabileceğini öne sürmektedir (The Telegraph, 2023). Çok yakın zamanda yapay zekânın yeni bir din bile yaratabileceğini öne süren Harari, ekonomik sistemin milyonlarca insanı tamamıyla yararsız bulduğu bir yere gelinebileceği ve bu durumun psikolojik ve siyasi alanlarda olumsuz sonuçlara sebep olabileceği konusunda uyarılarda bulunmaktadır (Harari, 2023).

İnsan uygarlığının işletim sistemine yetkisiz erişerek kontrolü tamamen veya belirli bir seviyede ele geçirme potansiyeli olan yapay zekâ ile birlikte hikâye anlatan bilgisayarların insanlık tarihinin akışını değiştireceğini öne süren Harari gibi, yapay zekânın babası olarak nitelendirilen bilgisayar bilimci Geoffrey Hinton da yapay zekâ alanındaki gelişmelerden kaynaklanan potansiyel tehlikelerden ötürü yapay zekâ konusundaki çalışmalarından pişman olduğuna yönelik açıklamalarıyla yapay zekânın “Daha fazla güç elde etmem gerekiyor” türünden potansiyel tehlikeler taşıdığı konusunda ikazlarda bulunduğu haberlerle dikkat çekmektedir. "Geliştirmekte olduğumuz zekâ türünün sahip olduğumuz zekâdan çok farklı olduğu sonucuna vardım” sözleriyle endişelerini dile getiren Hinton’ın, “İyimser olmamamın nedeni, daha akıllı şeylerin daha az akıllı şeyler tarafından kontrol edildiği bir örneği bilmiyor olmamdan kaynaklanıyor” açıklamasıyla kötümser bir tabloyu gözler önüne serdiği görülmektedir (Artı Gerçek, 2023). Kendi teknolojiyle üretilebilecek sahte görüntülerin ve sahte metinlerin çoğalmasının büyük bir yanlış bilgi yığını yaratacağını ve artık doğru ile yanlış ayırmanın imkânsız bir düzeye gelmesinden korktuğunu söyleyen Hinton, bu teknolojinin kötü aktörler tarafından kullanılabilirdiğinden endişe duyduğunu belirtmektedir (The New York Times, 2023).

Algoritmaların, kullanıcı verilerine göre sosyalleşmeyi yönlendirmesi ve karşımıza çıkacak haberlere, iletilere, içeriklere, iletilere ve arama sonuçlarına müdahale etmesiyle bireyi yankı odalarına, enformasyon kozalarına ve filtre balonlarına hapsederek kısıtlaması ve ondan edindiği bilgilerle bireyi kurguladığı çıkışsız bir labirente bırakması mümkün olmaktadır. Gerçeği her bir bireye göre parçalayarak sınırsız bir enformasyon yığını içerisinde bilgilenememiş yurttaş yaratma potansiyeli, demokrasiyi tehlikeye sokması açısından endişe yaratmaktadır (Başlar, 2022, s. 135). Algoritmalar, kullanıcıların aradıklarının çok dışında sonuçları da gösterme ihtimalleri taşımalarının yanı sıra, bireylerin deneyimlerini de değiştirerek onların seçenek ve düşüncelerini sınırlandırmaktadır. Enformasyon bolluğu arasında kaybolan kullanıcıların gerçekliğin farkına varmaları güçleşirken, her bireyin farklı bakış açısıyla kendi görüş ve deneyimlerini ortaya koymaları engellenmektedir.

Bu makalede, yapay zekâ teknolojisine yönelik yaygınlaşan korku söylemi, Gramsci'nin düşünsel yaklaşımı çerçevesinde hegemonya kavramı bağlamında analiz edilmekte ve bu korkunun nasıl ideolojik bir araç olarak kullanılıp, hangi güç ilişkilerine dayandığı meseleleri ele alınarak yapay zekâ korkusunun topluma yansımaları ve bu korkunun hangi hegemonik güçlere yarar sağlıyor olabileceği konusu çerçevesinde tartışılmaktadır. Toplumun düşünce yapısını şekillendirme, insanların konuşmalarının nereye gitmesi gerektiğine karar verme ve yaşam tarzlarını etkileme yetkisi kazanma potansiyeline sahip algoritmalar aracılığıyla yapay zekâ korkusunun sadece teknik bir fenomen olmadığı, toplumsal, politik ve kültürel bir süreç olduğu konusu ele alınmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde, yapay zekâ teknolojileri bağlamında Gramsci'nin kapitalist toplumların nasıl sınıf mücadeleleri yoluyla düzenlendiğini ve burjuvazinin nasıl kültürel ve ideolojik liderlik kurarak proletaryanın itaatkâr kalmasını sağladığını incelediği Hapishane Defterleri çalışmasında yer verdiği hegemonya teorisinin tanımı yapılmakta ve bu kavram, kitle iletişim araçlarının etkisiyle birlikte değerlendirilmektedir. Özellikle Gramsci'nin Hapishane Defterleri çalışmasının dördüncü, altıncı ve onuncu kitapları hegemonya konusunda merkezi öneme sahiptir. Hegemonyanın nasıl inşa edilip devamının sağlandığını anlama konusunda kilit öneme sahip dördüncü kitap, devlet mekanizması içinde sivil toplumun rolü ve burjuvazi tarafından nasıl kullanıldığına yönelik analizleri içermektedir. Onuncu defterde, kültür ve eğitimin toplum üzerindeki etkilerini, özellikle de hegemonik güçler tarafından nasıl yönlendirme ve kontrol aracı olarak kullanıldığı ele alınırken, altıncı defter, sınıf mücadeleleri içinde ideoloji ve fikirlerin nasıl bir rol oynadığı ve bu ideolojilerin nasıl sınıflar arası uzlaşma yaratmak için kullanıldığını inceler. Hegemonya terimi, "Hem yönetici bir sınıf olarak proletaryanın hem de yönetimin uygulanmasına ilişkindir. Bu egemen sınıfın, karşıt gruplar üzerinde zorunlu olarak uygulayacağı zorlama demektir. Fakat bu proletarya ile iş birliği yapmaya hazır olan ve bu tutumuna etkinlik kazandırılması söz konusu olan müttefiklerinin fikir ve kültür alanında yönetilmesi de demektir. Hegemonya yönetimin olumlu yönünü de geliştirir" (Gramsci, 1997, s. 28). Bir sosyal grup veya sınıfın liderliğinin sadece zor kullanma suretiyle değil, kültürel ve ideolojik kurumlar aracılığıyla nasıl kurulup sürdürülerek hegemonyanın mümkün kılındığı meselesi doğrultusunda, yapay zekâ teknolojileri üzerinden yaygınlaşan korku söyleminin yansımaları, "Konuşmak, bir iktidar uygulamaktır; konuşmak, kendi iktidarını riske etmektir; konuşmak, kazanmayı ya da her şeyi kaybetmeyi göze almaktır" sözleriyle söylem kavramı kadar dile de önem veren (Foucault, 2015, s. 264). Fransız filozof Michel Foucault'un dispositif kavramlaştırmasıyla birlikte değerlendirilmektedir. Foucault'un analizlerinde dil olmadan söylem mümkün değildir ve iktidar olabilmek için de dilin söylem oluşturması zorunludur. İktidarın maddi operatörlerini, yani iktidar tarafından kullanılan uyruklaştırma (teba yapma) tekniklerini, stratejilerini ve formlarını gösteren Foucault'da dispositif (düzenek) kavramında söz konusu olan, pratikler kadar söylemler, harekete geçirici taktikler kadar kurumlardır. Foucault'nun "iktidar düzenekleri", "bilgi düzenekleri", "disiplinci düzenekleri" ya da bir "cinsellik 380 düzeneği" vb. hakkındaki durumlara göre konuşacak hale gelmesi bu şekilde olmaktadır (Cevizoglu, 2021).

Çalışmanın ikinci bölümünde korku söyleminin açıklaması yapılmakta ve bu söylem çerçevesinde yapay zekâ haber örnekleri değerlendirilmektedir. Yapay zekâ teknolojileri güvenlik ve etik sorunlar bağlamında analiz edilmektedir.

Çalışma, yapay zekâ teknolojileri ile ilgili etik tartışmaları hegemonyanın korku söylemi ile inşası kapsamında ele alarak küresel bir gözetleme toplumu oluşturulması konusuna dikkat çekmektedir. Çalışmada, korku söylemi, hegemonya, Foucault'un teorileştirdiği dispozitif aracılığıyla oluşan teknoloji merkezli gözetim iktidarı ve yapay zekâ kavramlarının çözümlenmesi yapılarak yapay zekâ haberlerinde yaygın olarak yer alan korku söyleminin risklerine ve insanlar arasında hızla yayılan bu korkunun hangi güç odaklarının lehine hizmet edebileceği sorusu tartışmaya açılmaktadır. Çalışmada, özellikle sosyolog ve filozof Zygmunt Bauman'ın yabancı olandan korkma düşüncesi ile bağlantılı olarak, günümüzde bilim kurgu filmlerinden aşına olunan sahnelerin distopik bir gerçeklik olarak sunulmasıyla bağlantılı olarak büyük bir bilinmezlik alanı olarak deneyimlenen ve insanlığın geleceğini tehdit eden bir unsur olarak korku söylemine dönüşen yapay zekâ teknolojilerinin güven içinde kullanılmasına yönelik doğru bilinç oluşturmaya katkı sağlayacak çalışmalar yapılması gerekliliğine dair farkındalık yaratmanın önemine değinilmektedir.

Gramsci'nin Hapishane Defterleri çalışmasında "Bilmekten Anlamaya, Duymaya ve Tersine, Duymaktan Anlamaya, Bilmeye Geçiş" başlıklı bölümde dile getirdiği şekilde: "Halk kişisi "duyar" ama anlamaz ya da bilmez her zaman; aydın kişi "bilir" ama her zaman anlamaz ya da duymaz özellikle. İki aşırı uçta, bir yanda bilgiç taslağı ve ham kafa, öte yanda körü körüne tutku ve dar kafalılık bulunur öyleyse. Bilgiç taslağı tutkun olamadığından değil, tam tersine; en dizginsiz dar kafalılık ve demagoji denli gülünç ve tehlikelidir tutkun bilgiçlik. Aydının yanılığsı (yalnız bilgini kendisini değil, ama bilgi nesnesini de) anlamadan ve özellikle de duymadan ve tutkunlaşmadan bilebileceğini sanmaya, yani aydınının, her nedenli halk-ulustan ayrı ve ondan kopmuş, her nedenli halkın ilksel tutkularını duymaz da olsa, gene de bu tutkuları tarih yasalarına, bilimsel ve tutarlı bir yöneme göre hazırlanmış yüksek bir dünya görüşüne, "bilgiye" diyalektik biçimde bağlayarak, belirli bir tarihsel durum içinde onları anlayan, açıklayan ve doğrulayan (yalnızca bir bilgiç taslağı değil de) gerçek bir aydın olabileceğini sanmaya dayanır; oysa bu tutku olmadıkça, yani aydınlarla halk-ulus arasında bu duygusal bağlantı olmadıkça, politika-tarih yapılamaz. Aydınlarla halk-ulus arasındaki, yönetenlerle yönetilenler-hükümet edenlerle-hükümet edilenler arasındaki ilişki, eğer duygu-tutkunun içinde anlayış ve dolayısıyla (mekanik olarak değil, ama canlı bir biçimde) bilgi durumuna geldiği organik bir katılma tarafından belirlenmişse,, o zaman o yalnız bu koşulla temsil ilişkisi olan bir ilişki vardır ve hükümet edilenlerle hükümet edenler arasında, yönetilenlerle yönetenler arasında işte o zaman bireysel öğeler değişimi olur, yani tek toplumsal güç olan toplu yaşam işte o zaman gerçekleşir; tarihsel blok işte o zaman kurulur" (Gramsci, 1986, s. 271-272).

Çalışma, Gramsci'nin düşünsel çerçevesi bağlamında, medyada söylem aracılığıyla kurulan yapay zekâ teknolojilerine yönelik distopyanın toplumsal yansımalarını tartışmaya açmaktadır.

Bilmek/bilebilmek kadar ödev ve sorumluluk mefhumları da multidisipliner yaklaşım kapsamında analiz edilmektedir.

YÖNTEM

Çalışma konu olarak, 2023 yılında yapay zekâ teknolojisinin devrim niteliğindeki gelişmelerine istinaden özellikle ChatGPT uygulamalarının tüm dünyadaki yankıları ve meydana getirdiği kaotik havanın ekseninde yapay zekâ haberlerinin hegemonik etkilerine odaklanmaktadır. Bilişim teknolojindeki hızlı değişimleri göz önüne almak suretiyle, makalenin yazıldığı tarih olan 2023 Haziran ayı referans alınarak, Nisan/Mayıs/Haziran 2023 tarihli yapay zekâ haberleri örnek olarak kullanılmaktadır. Tüm dünyada yaygın olarak kullanılan Google arama motoru tercih edilmekte ve Nisan/Mayıs/Haziran 2023 tarihleri kapsamında yapılan aramalar doğrultusunda ulaşılan haberler çalışmanın çatısını oluşturmaktadır. Çalışmada örnek olarak kullanılan haberler teknoloji alanının dinamik yapısı gereği 3 ay ile sınırlandırılmıştır. Çalışma, Google arama motorunda “yapay zekâ”, “Chatgpt” anahtar kelimeleri kapsamında gerçekleştirilen araştırmalar neticesinde elde edilen bilgilerin, mevcut sistemin yapay zekâ uygulamasının kişiselleştirilmiş özelliğinin ulaşılan haberlerin öncelik sırası ve çeşitliliğini belirliyor oluşunu enformasyon kozası ve filtre balonu çerçevesinde dikkate almaktadır. Söz konusu haberlerin başlıkları çalışmada örnek olarak yer almakla birlikte haberlerin içeriklerinden de araştırmada kullanılan yöntemin gerektirdiği ölçüde yararlanılmaktadır. Nitel araştırma yöntemi ile, “Yapay zekânın insanları işsiz bırakacağı”, “Demokrasinin sonunu getireceği” ve “İnsanlığı yok edeceği” söylemleri çerçevesinde yaratılan korku atmosferi kapsamında elde edilen veriler, Foucault’un söylem analizi yöntemi çerçevesinde analiz edilmektedir. Foucault’un iktidar/güç sistemlerini elinde bulunduranların politikalarında, entelektüelin işlevselliğini nasıl bir sosyal sermaye aracına dönüştürdüklerini ve kendi söylemsel pratiklerinde bu aracı nasıl kullandıklarının vurgusunu yapmaktadır. Entelektüellerin, iktidar/güç sisteminin bir parçası olarak siyasi bir tutum aldıklarında, hakikati söyleme sorumluluğu yüklenmekten uzaklaştığına dikkat çeken Foucault, entelektüel sınıfın örtük iktidar ilişkileriyle ürettikleri “Bilgi”yi, kitlelere söylemsel pratikler şeklinde aktarmalarına neden olduğunu belirtmektedir. Bu durum entelektüellerin hakikati söyleme rolünü işlevsiz hale dönüştürebilmektedir (Şahin, 2017). Söylem Foucault’da genel olarak, “farklı alanlara ait olabilen, fakat her şeye rağmen ortak çalışma kurallarına uyan bir ifadeler birliğini” gösterir (Revel, 2012, s. 114). Söylem, “belli bir düzeyde, dilbilimsel olguların ve başka bir düzeyde polemik ve stratejik olguların düzenli toplamıdır.” Makalenin soruşturmaya açtığı iktidar odaklarınca medya aracılığıyla oluşturulan korku söyleminin olası sonuçları, Foucault’un dispozitif teorisi ile destekli söylem analizi yöntemi ile çözümlenerek Gramsci’nin düşünsel çerçevesini açıkladığı hegemonya kavramı kapsamında değerlendirilmektedir.

Nitel araştırma, doğal olguları belirleme çabasından hareketle ‘doğal araştırma’, probleme dair araştırmacının öznel düşüncelerini içermesi ile ‘yorumlayıcı araştırma’ ve bir konuyu belirli bir sosyal ortam içinde derinlemesine araştırmasından ötürü ‘alan araştırması’ gibi farklı adlar almıştır (Baltacı, 2017). Nitel araştırma, ele aldığı probleme ilişkin yorumlayıcı, sorgulayıcı, problemin doğal

ortamındaki biçimini anlama çabası içinde olan bir yöntemdir. Söylem üzerine düşünme (teorik ve meta-teorik öğeler) ve söylemi veri yapılandırma yolu olarak karakterize edilen, kavramsal ve metodolojik öğelerden oluşan sosyal yaşama ilişkin bir perspektif sunan, dilin incelenmesi olarak tanımlanan söylem analizi ise, farklı disiplinlerden (sosyoloji, psikoloji, antropoloji, dilbilim, edebiyat çalışmaları, medya ve iletişim çalışmaları, felsefe) beslenerek gelişen ve bu farklı disiplinlerin teorik bakış açılarına yaslanan bir analiz tekniğidir (Çelik ve Ekşi, 2008). Söylem, bizim hali hazırda kendimizin içinde bulunduğu durumun ifadesidir. Şeyleri ortaya koymanın veya açıklamanın bütün yol ve tarzlarına söylem denir (Megill, 2012, s. 274). Söylem çözümlemesinin üç özelliği vardır: Sosyal olması ilk özelliğidir; söylemin sosyal yönü, kelimeler ve anlamların nerede, kim tarafından, nasıl ve kim için ya da ne için kullanıldıklarına bağlıdır. Sosyal ve kuramsal yapılar kelimelerin anlamlarını değiştirebilmeye özelliğindedirler. Bu olgu evrensel söylemin oluşmasına izin vermez. İkinci özelliği ise, birbiriyle zıt farklı söylemler vardır. Üçüncü olarak, söylemler arasında karşıtlıklar olabileceği gibi bir hiyerarşi içinde de olabilirler. Söylemler iktidar biçimi, çatışma ve hiyerarşi olgularıyla ilgilidir. Söylemlerin üretilmesi ve iktidar kullanımı arasındaki kuramsal bağ sebebiyle, söylem analizi için iktidar kavramı önemlidir. Söylem ve iktidar birbiriyle çoğu zaman iç içe bir birliktelik halinde olduğu için, bazı kuramsal tanımlamalarda benzer şeyler olarak ele alındığı görülmektedir (Punch, 2011, s. 216). Günümüzde farklı alanlarda yaşanan çeşitli problemlerin ayrıntılı analizini yapabilmek, modern ya da postmodern olarak nitelendirilen dünyaya yeni perspektif kazandırabilmek ve kavramların tekrar için ne ile doldurulduğunu ya da anlam dünyasının hangi söylemsel pratiklerle düzenlendiğini görebilmek adına Foucaultcu söylem analizi, kullanılabilecek başlıca yöntemlerden biridir. Foucault, söylem yapılarını kazıbilim ve soybilim (jeneoloji) ya da soykütük olarak adlandırılan yöntemlerle inceler. O'nun kazıbilimi söylemle ilgilenirken, buna karşın soybilim iktidar ve iktidar ilişkilerini çözümlemekle ilgilenmektedir. Kısacası onun söylem analizinin üçlü saç ayağını; bilgi sistemleri, iktidar biçimleri ve insanın kendi kendisiyle olan benlik kuramı oluşturmaktadır. Bunlar da sırasıyla arkeoloji, soybilim ve etik olarak kavramlaştırılabilir (Şahin, 2017). Dispozitif kavramlaştırmasının çalışmadaki önemini açıklamak gerekirse; Foucault, dispozitif kavramı için tam bir tanım vermekten kaçınmakla beraber; söylem, ahlâk, bilimsel önerme, kurum, mimari yapı, yasa, tüzel karar, idari önlem, tabii felsefe ve insani düsturlar gibi heterojen öğelerden meydana gelen bir ilişkiler ağına işaret etmektedir. Foucault, iktidar kavramını hiyerarşik bir yapılanma olarak ele almak yerine, sui generis bir yaklaşımla bilginin de iktidarla ilişkili olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre her bilgi alanı beraberinde iktidar ilişkilerini getirmekte, her iktidar da bilgi üretmektedir. İktidar-bilgi ilişkilerinin kapsamında da dispozitiflerin ortaya çıktığı vurgulanmaktadır (Kızılkaya, 2013). Nitekim Foucault, dispozitifleri ele alırken bunların insanı biçimlendiren, yöneten, bağımlılaştıran, uyruklaştıran ve/veya tabi kılan çok çeşitli iktidar teknolojileri olduklarının altını çizmektedir. Foucault'un dispozitiflere dair açıklamaları şu şekildedir:

“Dispozitifin özünde stratejik bir niteliğe sahip olduğunu; bunun da güç ilişkilerinin ya onları spesifik bir doğrultuda geliştirerek ya da gelişmelerini engelleyerek, bir istikrara oturarak, onlardan yararlanarak, vb. belli şekillerde manipüle edilmesi olayı olduğunu varsaymak anlamını taşıdığını

söylemişim. Demek ki dispoitif daima bir iktidar oyununun girdabına kapılmış durumdadır, ama aynı zamanda da daima dispoitiften kaynaklanan, yalnız belli ölçülerde de onu koşullandıran birtakım bilgi koordinatlarıyla bağlantılıdır. Dispoitif şudur: Bilgi türlerini destekleyen ve bilgi türlerince desteklenen iktidar ilişkileri stratejileri. Kelimeler ve Şeyler’de bir episteme tarihi yazmaya uğraşırken, gene tam bir açmaza düşmüştüm. Şimdi yapmak istediğim, bir dispoitif dediğim olgunun episteme’nin daha genel bir biçimi olduğudur. Ya da episteme’nin özellikle söylemsel bir dispoitif olduğunu, oysa genel biçimiyle dispoitifin, unsurları çok daha heterojen bir yapı sergilediğinden hem söylemsel hem de söylemsel-olmayan bir nitelik taşıdığını göstermeye çalışmak” (Foucault, 2011, s. 120-121). Çalışmada, elde edilen veriler çerçevesinde, insanlığı tehdit eden teknoloji söylemine dikkat çekilerek bu korku söyleminin manipülatif etkileri konusunda farkındalık yaratmak amaçlanmaktadır.

Hegemonya Kavramı Çerçevesinde Yapay Zekâ Teknolojisi ve Medya İlişkisi

Hegemonya, bir toplumda egemenlik kuran kişi, grup, cemaat ya da sınıfın elinde bulunan gücü haklı ve kabul edilebilir kılmak amacıyla, kendi savunduğu ilkeleri genel ve evrensel olarak nitelendirerek, başkaları üzerinde baskı ve etki oluşturma isteğini yansıtmaktadır. Gramsci, hegemonyayı bir toplumda egemen sınıfın ideolojik olarak hâkimiyet kurduğu bir durum olarak tanımlar. Bu ideolojik hakimiyet, egemen sınıfın düşüncelerinin, değerlerinin ve inançlarının toplumda yaygınlaştırılması ve kabul edilmesiyle gerçekleştirilir. Gramsci’nin Hapishane Defterleri adlı eserinde yer alan hegemonya kavramı, bir toplumsal grubun bütün toplum üzerinde bina ettiği iktisadi, siyasi ve ideolojik üstünlüğünü ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu anlamda, sosyo-politik (devlet) düzeyinde -örneğin ordu ve polis- zorlayıcı önlemlerin yarattığı baskı ve tahakküm, medya, din veya eğitim için sivil toplum düzeyinde rıza araçlarının kullanılmasıyla sürdürülür ve bu da egemen grupların diktatörlüğünün sürdürülebilirliğini sağlamaya yaramaktadır (Gramsci, 1971). Rıza ve zorlamanın organik bir kombinasyonunu elde etme becerisini göstererek güçlerini koruyan yönetici sınıflar, böylece küresel hegemonya elde ederler (Çoban, 2022). Gramsci, hegemonyayı bir sınıfın siyasi, ideolojik ve kültürel etki alanını diğer sınıflara yayması olarak tanımlamaktadır.

Medyayı kontrol edenler, hegemonyayı sürdürmek için egemen ideolojiye hizmet etmelerinin yanı sıra kontrol ettikleri kişilerin yaşam alanlarına girdikleri gibi görüş alanında da girerek onları neyin gerçek olduğu konusunda manipüle ederler. Yöneticiler, kendi gerçekliklerini kitlelere dayatmak ve ideolojik hegemonyalarını elde etmek için onları yönlendirmektedirler. Bu bilinç belirleme görevi, kitle iletişim araçları tarafından iletilen mesajlar yoluyla yapılmaktadır. İnsanların zihinsel süreçlerini manipüle etmek, toplumun yönetici elitlerinin kitleleri kendi amaçlarından yararlanma araçlarından biridir. “Mevcut düzenin egemen koşullarını izah eden ve yasallık kazandıran manipülatörler, çoğunluğun çıkarına yaratılmamış bir düzenin devamını sağlamak için çoğunluğun desteğini kazanırlar” (Schiller, 1993, s. 9). Rıza üretilmeden hegemonya hakimiyeti söz konusu olamayacağı için rıza faktörü devreye girmekte ve rızayı üretmek için türlü usuller uygulanmaktadır.

Raymond Williams’a göre edilgen şekilde var olmayan bir egemenlik formu olarak hegemonya sürekli yeniden yaratılmalı, yenilenmeli ve değiştirilmelidir. Burjuvazi, toplumun değişim içindeki

şartlarına uygun olarak yeniden ideolojik üretim içine girerek bu ideolojiyi toplumun geneline yaygın hale getirmek koşuluyla bireyler tarafından kabullenilmesini sağlaması ve ideolojik kontrolü ele alması gerekmektedir. Bu denetim, din, kültür, aile, eğitim kurumları vasıtasıyla yapıldığı gibi en etkili araç kuşkusuz medyadır (Williams, 2003).

1930'lu yılların sonlarına dek kitle iletişim araçlarının düşünceleri değiştirmede, inançları etkilemede ve yaşam tarzlarıyla beraber siyasal sisteme etki etmede kuvvetli tesirlere sahip olduğu kabul edilmesine rağmen 1940'lardan 1960'ların başlarını kapsayan dönemde ise deneysel yöntemlerin yaygınlaşmasıyla beraber kitle iletişim araçlarının sınırlı etkilere sahip olduğu görüşü kabul görmeye başlamıştır (McQuail, 1983). 1960'lı yıllardan itibaren günümüze dek ise kitle iletişiminin etkilerinin oldukça güçlü olduğu görüşü hakimiyetini sürdürmektedir. Özellikle konumuzla bağıntılı olarak temeli siyaset bilimci Walter Lippmann'ın 1922'de yayımlanan Kamuoyu (Public Opinion) adlı eserinde yer alan zihnimizde resmettiğimiz dünya tablosunun iletişim araçlarının bize aktardığı bilgiler ve yaşam pratikleri olmak üzere iki kaynaktan beslendiği düşüncelerine dayanmaktadır. Bu iki kaynağı 'dışımızdaki dünya' ve 'kafamızdaki resimler' kavramlarına dayandıran Lippmann'a göre, yaşadığımız çevre ile ilgili bildiklerimizin çoğu bize doğrudan tecrübelerimizle değil de dolaylı şekillerde, örneğin kitle iletişim araçları vasıtasıyla gelmekte olup, bunlar sadece bir anlam haritası veya görüntüden ibarettir. Bizzat deneyimlemediğimiz bir olay hakkında sahip olabileceğimiz his, olayın zihnimizdeki imajının meydana getirdiği duygudur... Bireysel olarak zihnimizdeki resimler doğrudan şahsi tecrübelerimizden, gazetelerde, dergi ve kitaplarda okuduklarımızdan, sinema ve televizyonda seyrettiklerimizle kurulmaktadır. Kafamızdaki resimlerin kuruluşunda kitle iletişim araçları baskın rol oynamaktadır (Yüksel, 2001).

Iyengar ve Kinder'e (1987) göre, gündem belirleme kuramının bir uzantısı olarak kullanılan önceleme, ya da önemli hale getirmeyle de medya, bazı sorunlara dikkat çekerken bazılarını da görmezden gelmek suretiyle bizim değerlendirmelerimizi belirlemektedir.

Zekâ ve Yapay Zekâ: Hegemonik Dinamiklerin Yeniden Şekillenmesi

Söylem üzerinden hegemonya kavramının tartışıldığı çalışmanın merkezinde yer alan zekâ ve yapay zekâ kavramlarının açıklamalarına yer vermek gerekirse, İngiliz matematiksel fizikçi ve bilim filozofu Roger Penrose (2023), zekâ kelimesinin (en azından standart kullanımda) anlamayı ima ettiğini ve anlamının bir miktar farkındalık veya bilinç gerektirdiği fikrinden yola çıkarak zekânın hesaplama yeteneğinden daha fazlası olduğunu öne sürmektedir. Zekâ ve yapay zekânın kapsayıcı tek açıklamasını yapmak zor olsa da kavramlar hakkında genel olarak şu tanımda uzlaşma sağlandığı söylenebilir: Zihnin öğrenme, öğrenilenden yararlanabilme, yeni çözüm yolları bulabilme ve yeni durumlara uyabilme yeteneği zekâ olarak tanımlanırken, biyolojik olmayan zekâyı da yapay zekâ olarak tanımlamak mümkün olmaktadır. Yapay zekânın çalışma alanının geliştirilip genişletilmesi farklı alanlara açılımını da zorunlu hale getirmiştir. Doğadan esinle insanların organlarını onarmak ya da bazı kabiliyetleri geliştirmek maksadıyla geliştirilen "Sibernetik" alanı ortaya çıkmıştır (Köse, 2018, s. 39-40). Yapay zekânın içinde ayrıldığı bir diğer alan ise "Makine Öğrenmesi" alanıdır ve bu alan değişen ve gelişen

yapay zekâ için daha kritik bir değere sahiptir. Teknik anlamda iki kategori altında incelenen makine öğrenmesi, öğrenen ve öğrenmeye ihtiyacı olmayan yapay zekâdır. Öğrenmeye ihtiyaç duymayan tekniğe sahip yapay zekâ, bir sorunu kendi mantıksal ve matematiksel algoritması içerisinde sezgisel bir şekilde çözümlenmeye çalışır. Makine öğrenmesinde bir diğer alan olan öğrenen teknikli ise yapay zekâ alanının gelişiminin daha etkili yapıya sahiptir. Örnek olarak; öğrenen teknikli yapay zekâ, internet üzerinden bir oyunu taratan yapay zekânın kendi kendine oyunu öğrenmesi ve oyunu her kaybettiğinde sisteminde yaptığı yanlışın farkına vararak sonraki oyun sırasında bu hatayı yinelemeden devam etmesi oyunu çözmesine neden olmaktadır. Bu örnekte anlaşıldığı üzere, öğrenme tekniği, mantıksal ve matematiksel yapılarla donatılmış algoritmalar, taklide dayanmaktadır (Köse, 2018, s. 39-40).

Makinelerin akıllı davranış gösterme yeteneği zayıf yapay zekâ olarak kabul edilirken makinelerin programlanıp bilinçli ve zeki olabilmeleri ise güçlü yapay zekâ kavramıyla tanımlanmaktadır. Yapay zekâ ve teknolojik ilerlemenin insan yaşamını nasıl etkileyebileceğini ve bu gelişmelerin, sosyal, etik ve bilimsel açılardan meydana getirebileceği fırsatları ve sorunları çalışmasında tartışan Tegmark (2017), yaşamın, 1.0, 2.0 ve 3.0 şeklinde üç aşamada gerçekleştiğini öne sürmektedir. Buna göre, basit ve tek hücreli organizmaların evrimleştiği dönemi temsil eden Yaşam 1.0 aşamasında organizmalar, genellikle biyolojik olarak programlanmış davranışları sergilerler ve zekâları sınırlıdır. İnsanlar da bu evrim sürecinin bir parçasıdır. İnsanların da dahil olduğu karmaşık çok hücreli organizmaların evrimleştiği dönemi temsil eden Yaşam 2.0 evresinde diğer canlılardan farklı olarak insanlar dil kullanabilir, karmaşık sosyal yapılar oluşturabilir ve araçlar geliştirebilirler. İnsanlar, diğer organizmalardan daha karmaşık zihinsel yeteneklere sahip olan insanlar bu aşamada kültürel, sosyal ve teknolojik gelişim gösterirler. Teknolojik gelişmelerin ve yapay zekânın insan yaşamını kökten değiştirebileceği bir geleceği temsil eden 3.0 evresinde Tegmark, yapay zekânın gelişimiyle birlikte, insanları aşan, süper zeki varlıkların ortaya çıkabileceğini ve bu evrede insanların evrimsel sınırlamalarından kurtulabileceğini öngörmekte ve bu aşamada, yapay zekâ ve insanlar arasında yakın bir iş birliği veya hibrid varlıklar ortaya çıkabileceği düşüncesini de öne sürmektedir.

Genetik algoritmalar, uzman sistemler, yapay sinir ağları, bulanık mantık, makine öğrenmesi gibi teknikler, genel olarak yapay zekâ teknolojileri olarak adlandırılmaktadır (Atalay ve Çelik, 2017). Yapay zekâ algoritmaları da büyük veri analizi ile toplumun alışkanlıkları, davranışları ve tercihleri gibi verileri takip etmek suretiyle bir tür etki sahibi olma süreci meydana getirmektedir. Örneğin, sosyal medyanın algoritmaları, dil ve içerikteki belirli anahtar kelimeleri alıp, kişisel tercihleri belirleyerek daha fazla izleyiciye hitap etmek için dil ve içerik değişiklikleri yaparak dil ve söylem üzerinde büyük bir kontrol sağlamakta ve insanların davranış ve düşüncelerini etkilemektedir. Bir dilbilimci olan Gramsci'ye göre “hegemonya” kavramı, yönetenlerin, egemen dili konuşan toplulukların ve ezilenlerin dilini konuşan toplulukların dilbilimsel yeniliklerinin dilsel ilişkisi ve yayılma modelinden doğmuştur ve bu bağlamda, “hegemonya” dil ile başlar (Çoban, 2012). Zamanla insan iletişiminde kullanılan dili etkilemesi söz konusu olabilen yapay zekâ sistemleri, dil işleme ve doğal dil üretimi teknolojileriyle birlikte, insanlar tarafından kullanılan dili, bağlama uygun koşullara göre optimize etmeye

yarayabileceği gibi, dilde kullanılan anlam, kelime, dil kalıpları, ifadelerin sıklığını ve kullanımını analiz ederek, daha az yaygın kelimelerin unutulmasına ve yeni kelimelerin yayılmasına yol açabilme potansiyeli taşımaktadır. Yapay zekâ tarafından üretilen dilin doğallıktan uzak olması gibi faktörler dil bilincinin düşmesi ve genelleştirilmesi gibi sorunlara da neden olabileceği gibi, insanlar arasındaki doğal dil iletişiminin azalması ve yetersiz kalması gibi problemlerin baş göstermesinden duyulan endişeler de artmaktadır. Chomsky (2012) yapay zekânın dilin insana özgü karmaşıklığını tam olarak anlamadığını ve bu nedenle de doğru cevaplar veremediğini belirtmesinin ardından, 2017'de Filistinli bir kullanıcıdan gelen Arapça merhaba mesajının Facebook'un çeviri algoritması tarafından saldırgan bir ifade olarak yanlış çevrilerek vatandaşın tutuklanmasına yol açması, gözetim ve yapay zekâ kombinasyonunun nasıl hatalı sonuçlar üretebileceğinin bir örneğini teşkil etmektedir. Bu örnek, yapay zekânın iddia ettiği sosyal gerçekliğin çarpıtılmasını göstermektedir (Başlar, 2022, s. 125). Yapay zekânın söylem dilinin günlük konuşmadaki nüansları doğru anlamayacağı ve bu nedenle de kullanıcıların anlatmak istediği şeyi tam olarak ifade edemeyeceği düşünülmektedir. Örneğin, bir kullanıcının kullanmak istediği kelimenin eş anlamlısı yerine yanlış bir kelime kullanması durumunda yapay zekâ, kullanıcının gerçekte ne söylemeye çalıştığını anlamakta zorlanabilir. Ayrıca, bazı ifadelerin bilimsel veya teknik terimlerle ifade edilmesi gerektiği durumlarda bile, yapay zekâ bu terimleri kullanıcının anlayacağı bir şekilde ifade edemeyebilir. Chomsky'nin (2012) görüşüne göre, dilin kullanımındaki anlamsal ve sosyal bağlamı anlama yeteneği, insanların dil bilincine ve duyarlılığına dayanır ve bu, yapay zekânın sınırlamalarından kaynaklanan bir sorun olabilir. Gramsci'ye göre ise, dilsel ilişkiler, özensiz bir sosyolojik anlayışı aşan katı bir felsefi yaşam anlayışı gibi kültürel etki ve itibar ilişkilerinin yanı sıra geçmiş ve şimdiki güç ilişkilerinin tarihinin izini süren modellerdir. Verili kültürel yapılar yıkılarak yerine toplumsal sınıflar için yeni yapılar kurulmalıdır. "Önemli ölçüde Gramsci'nin yazıları sayesinde, hegemonya kavramı artık edebiyat, eğitim, sinema araştırmalarından, siyaset bilimi, çok sayıda farklı alanda güç ilişkilerinin çetrefilliğini tanımlamak için kullanılmaktadır." (Çoban, 2012, s. 2; Ives, 2011, s. 18).

Bir Korku Söylemi Olarak Yapay Zekâ

Dilin asla 'masum' olmadığını anlamak da önemlidir; o asla tarafsız bir ifade aracı değildir. Söylemler güç ilişkilerinin ifadeleridir ve bu ilişkilerle bağlantılı pratikler ve konumları yansıtır (Layder, 2014, s. 137). Korku söylemi, risk ve tehlikenin insanların günlük yaşantılarında tecrübe ettikleri gerçek yaşam ortamının temel bir özelliği haline gelmesine izin veren yaygın bir iletişim, beklenti ve sembolik farkındalık olarak tanımlanabilir (Altheide ve Michalowski, 1999, s. 476). Mass Media, Crime and The Discourse of Fear makalesinde Altheide, korku söyleminin en büyük etkisinin bir kaos duygusunu ve işlerin kontrolünün kaybedildiği inancını körüklemesi olduğundan bahsetmektedir (Altheide, 2003, s. 19). Bu durumun neticesinde yönetimlerin sivil özgürlükleri sınırlamaları veya askıya almaları kolaylaşmaktadır. Korku söylemi zemininde politika yürütülmesi söz konusu olmaktadır. En basit ifadeyle insanın tehdit ve tehlikeler karşısında gösterdiği duygusal reaksiyon olarak tanımlanabilecek olan korkunun, bireysel ve toplumsal edim ve tutumların

şekillenmesinde etken olduğu söylenebilir. Tehdit ve tehlike ve algısıyla doğrudan ilişkili olan korkunun tehdit ve tehlikenin potansiyel ve hakiki olmasıyla ilişkili olarak da şiddeti azalmakta ya da çoğalmaktadır. Furedi'nin de öne sürdüğü üzere “Korku zihinlere egemen duruma gelince, dünyadaki güçlükler ve problemler abartılmaya ve olası çareler görmezden gelinmeye başlanır. Panik ve korkunun kendi kendini haklı çıkararak bir dinamiği vardır.” (Furedi, 2014, s. 13). Bunun neticesinde kişinin özne olarak problemlerin üstesinden gelme yeteneğine olan güven kayba uğramakta ve bir korku kültürü topluma egemen olmaktadır.

Gramsci'nin geliştirdiği hegemonya kavramının iki anlamına işaret eden Martin Carnoy, ilk olarak sivil toplumda yönetici sınıfın bir grubun entelektüel ve ahlaki önderliği vasıtasıyla egemen sınıfın öteki ortak gruplar üzerinde kontrol sağladığı bir sürece dikkat çekmektedir. İkinci olarak da hegemonyanın bağımlı ve yönetici sınıflar arasındaki bir rıza bağlantısının varlığından hareket ederek yönetici sınıfın bu rızayı entelektüel, ahlaki ve siyasi yollarla elde ettiğine işaret etmektedir. Ancak bu rıza ilişkisi sabit değildir ve değişen tarihsel şartların doğasına koşut olarak değişen isteklere ve reaksiyonlara cevap verecek şekilde devamlı surette üretilmesi gerekmektedir (Carnoy, 2001, s. 257).

Yapay zekâ teknolojisi son yıllarda büyük bir hızla gelişip birçok alanda önemli yenilikler sağlıyor olsa da bu hızlı ilerleme beraberinde bazı endişeleri de getirmektedir. Yapay zekâ teknolojisinin potansiyel riskleri ve olumsuz etkileri hakkında giderek artan sayıda haberin gündeme geldiği görülmektedir. Güvenlik sorunları, işsizlik, etik sorunlar ve özel hayatın ihlali gibi konular yapay zekâ teknolojisinin olumsuz etkileri arasında gösterilmekte sıklıkla endişe veren haber içerikleriyle medyada şu başlıklar aracılığıyla yer aldığı görülmektedir:

Güvenlik Sorunları

“Yabancı” mefhumu, sosyoloji literatüründeki yerini George Simmel'e borçludur. Simmel dönemine kadar “yabancılaşma” durumu çatısı altında ele alınan kavram, düşünürün kısa, kavrayışlı “Yabancı” ve kentlerdeki bireylerin etkileşim biçimlerine sosyo-psikolojik bir bakış açısı kazandıran “Metropol ve Zihinsel Yaşam” makalelerinde toplumsal tip ve etkileşim biçimi olarak derinlikli bir şekilde incelenmiştir. Simmel'in temellerini attığı, Bauman'ın ise üzerine katlar çıktığı “yabancı” kavramı, günümüze ulaşana kadar başkalaşım geçirmekle beraber temellerinde sağlam duran “belirsiz” ve “güven vermeyen” kimliği ile hala hayatımıza damgasını vurmaktadır. Bauman, yabancıyı anonimlik ve mahremiyet ve kutupları arasına yerleştirir ve onları tanımadığımızı, onlar hakkında sadece bilgi sahibi olduğumuzu ve dolayısıyla diğer insanların mahremiyet kutbundan uzaklaştıkları oranda yabancı olduklarını vurgular (Özselçuk, 2017). Bauman (2016), yabancıyı tipleştirme süreci aracılığıyla kişiler olarak değil tipler olarak bildiğimizi, onlar hakkında çok az şey bilmemizden dolayı onlarla ancak en yüzeysel ve üstünkörü etkileşimlere girdiğimizi belirtir. Bauman, modern dönemde yabancıyı daha anlaşılabilir kılmak adına Simmel'den yola çıkarak kavramı toplumsallaşmanın iki aracısı (dost-düşman) ve bunun dışında (yabancı) tutulması gereken olarak incelemiştir. Yabancıların “uyumsuz ve dolayısıyla da hoş gitmeyen bir yakınlık ve uzaklık sentezi”ni temsil ettiğini dile getiren Bauman (2003), burada yabancıyı Simmel gibi mesafe üzerinden tanımlarken “uzaklık” ve “yakınlık” ayrımları

yerine “mahremiyet” ve “anonimlik” üzerinden konumlandığı yabancı kavramı ile Simmel’i desteklemektedir. Yabancı olmak mefhumuyla bağlantılı olarak günümüzde hayatımızın her alanını işgal etmeye başlayan birçok yapay zekâ teknolojisinde karmaşık algoritmalar ve büyük veri setleri kullanılmaktadır ve bu da sistemin saldırılara ve kötüye kullanıma açık olma potansiyeli taşıdığı anlamına gelmektedir. Yapay zekâ sistemlerinin gelişimiyle birlikte siber güvenlik açıklarının ortaya çıkması neticesinde otonom araçlarda yapılan bir saldırı, ciddi kazalara ve potansiyel can kayıplarına sebep olabilir. İnsan müdahalesi olmaksızın bu silahlar hedeflerini tespit eder ve saldırır. Bu özelliği sebebiyle otonom silahlar nükleer silahlar ve baruttan sonra savaş alanında üçüncü devrim olarak kabul edilmektedir. Bugün asıl tartışılması gereken konu küresel bir yapay zekâ silahlanma rekabetini başlatmak mı yoksa bu yarışın başlamasına mâni olmak mı olmalıdır. Eğer herhangi bir askeri kuvvet yapay zekâ silah teknolojisinde gelişmeye başlarsa, küresel silahlanma rekabeti engellenemez raddeye gelir ve otonom silahlar geleceğin kalaşnikofları olma yolunda ilerleme göstermeye başlar. Nükleer silahların aksine, elde etmesi zor hammaddelere ihtiyaç duymayan, tüm önemli askeri güçler için kitlesel üretime geçebilecek kadar ucuz olurlar. Kitleleri daha kolay şekilde kontrol etmeyi amaçlayan diktatörlerin, teröristlerin eline geçmesi mümkün hale gelir. Otonom silahlar, kitleleri kontrol altında tutmak, suikastlar ve ulusların dengesini bozmak için idealdir. Bu yüzden de askeri bir yapay zekâ silahlanma rekabetinin insanlık için yarar sağlamayacağı ortadadır. Tıpkı pek çok kimyager ve biyoloğun kimyasal ya da biyolojik silah yapmaya istekli olmaması gibi, çoğu yapay zekâ araştırmacısı da yapay zekâ silahları yapmak konusunda istekli değildir ve başkalarının bunu yaparak kendi alanlarını kirleterek, gelecekte topluma sağlayacağı faydaları engelleyecek bir yapay zekâ karşıtı toplumsal hareketin ortaya çıkmasını da istememektedir. Gerçekten de biyolog ve kimyagerler, biyolojik ve kimyasal silahları başarılı şekilde engelleyen uluslararası anlaşmaları büyük çapta desteklerken, çoğu fizikçi de kör edici lazer silahları ve uzay merkezli nükleer silahları yasaklayan anlaşmaları desteklemiştir (Tegmark, 2017). İngiltere’de geliştirilen insansı robotun kurguladığı insanlığın sonunu getirebilecek olası felaket senaryosu “Yapay Zekâdan Kıyamet Senaryosu” başlığıyla medyada yer almakta ve haberin içeriğinde, insanların farkında olmadan robotlar tarafından manipüle ve kontrol edilebilecekleri ihtimali “tüyler ürpertici kâbus senaryosu” cümlesiyle ifade edilmektedir (NTV, 2023). Haberin başlığında özellikle kıyamet kelimesinin seçilmesinin distopik bir algı yaratmada belirleyici rol oynadığı görülmektedir. Kıyamet senaryosu başlığıyla dikkat çeken haberin içeriğinde, İngiltere’de yapay zekâyâ insanlığın sonunu getirecek kıyamet senaryosu sorulduğu ve geliştirilen insansı robotun insanlığın sonunu getirecek tüyler ürpertecek cinsten kâbus senaryosu sunduğuna yer verilmektedir. Haberde, insansı robot Ameca’nın, potansiyel yapay zekâ kıyametini, robotların insanlar farkında olmadan onları kontrol ve manipüle edebilecek kadar güçlenmeleri sonucunda bireysel hak ve özgürlüklere saygı gösterilmeyen baskıcı bir toplumun ortaya çıkabileceği şeklinde tasvir ettiği görülmektedir. Yapay zekâdan, özellikle insanlık yararına, olumlu gelişmeler yerine, insanlığın sonunu getirecek bir senaryo yaratmasının istenmesinin sebeplerinin de haberde yer almadığı dikkati çekmektedir. “ChatGPT yaratıcısından endişe verici açıklama: durduramayacağız” başlıkla haberde ise

ChatGPT yaratıcılarından Sam Altman'ın yapay zekânın insanlığın var oluşunu tehdit edebileceğini ve buna karşı bir şey yapılamayacağına yönelik sözlerine yer verilerek, süper zekânın yaratılmasının durdurmanın zor ve riskli olduğunu, onu inşa etme maliyetinin her sene düşmesi nedeniyle inşa edenlerin sayısının hızlı bir şekilde çoğaldığını, bunu engellemek için küresel bir gözetleme rejimi gibi bir şey gerekli olsa da bu denetim mekanizmasının da işe yarayacağına garanti edilemeyeceğine yönelik endişelerini dile getirmektedir (Sözcü, 2023). Haberin başlığında ChatGPT'nin yaratıcılarından Sam Altman'ın “Durduramayacağız” açıklamasına yer verilerek, kontrol sahibi olması gereken kurum ve yetkililerin kontrolü kaybetme riski taşıdıklarının gözler önüne serilmesi, panik havası oluşturmada etkili olmaktadır. Haberin içeriğinde, yapay zekâyı kontrol altında tutabilmek için gözetim toplumu oluşturulması önerilmekte ve bu denetim mekanizmasının dahi yeterli olamayacağına belirtilmesi suretiyle haberin kaygı düzeyi arttırılmaktadır. Independent Türkçe’de yer alan “Yapay Zekâ Tüm Uygarlıkları Yok Edebilir” başlıklı haberde de yeni bir çalışmanın yapay zekânın insanlığı yok edecek “Büyük Filtre” olabileceği öne sürülmektedir. Tüm uygarlıkları yok edebilecek bir yapay zekâ tehlikesinin haberin başlığında alarm niteliğinde yer alması, haberin distopik bir atmosfer oluşturmadaki rolünü ortaya sermektedir. Haberin içeriğinde, bilim insanı Mark Bailey'in “kontrol edilemeyen bir teknolojinin, özellikle de yapay zekâ gibi hedefe yönelik bir teknolojinin güçlü bir “Büyük Filtre” adayı olması akla yatkın geliyor.” sözlerine yer verilerek, yapay zekânın risklerine dikkat çekilmekte ve bu açıklamalarla, yapay zekâ teknolojisi kapsamında oluşturulan panik havası pekiştirilmektedir.

Etik Sorunlar

Önyargılı veri setlerinin kullanılmasıyla yapay zekânın ayrımcılık yapması ve eşitsizlikleri pekiştirmesi neticesinde adalet ve eşitlik ilkesine aykırı sonuçlara neden olma ihtimali de sıklıkla tartışma konusu haline gelmektedir. Suç istatistiklerindeki yanlışlıkların yapay zekâ tabanlı bir suç değerlendirme sistemini etkilemesi sonucunda belirli grupların hedef haline gelmesi yapay zekânın potansiyel tehlikeleri arasında görülmektedir. Yapay zekâ sistemlerinin karar alma süreçlerinin karmaşıklığı, hesap verebilirlik ve sorumluluk konularını da zorlaştırmakta ve “yapay zekâ sistemiyle bağlantılı kusurların veya yanlış kararların sorumlusu kim olacak?” sorusunu akıllara getirmektedir. Kararları denetleyecek bir otoritenin eksikliğinde olumsuz sonuçlara neden olabilecek hataların düzeltilmesi zorlaşacaktır. Eğer sorumluluk bir yapay zekâyı yüklenirse insanlar her istediklerini yapay zekâyı yaptırmak için kullanacağından dolayı kendi etik sorumluluklarını üstlenmeyecekler ve bu da mesuliyetlerin ortadan kalkmasına yol açacaktır. Etik sorumluluğun kimde olacağına dair oluşan soru yapay zekânın bu şekilde kurulmasının etik olup olmadığı sorusunu da gündeme taşımaktadır. Eğer insan kendisinin yol açtığı durumların sorumluluğunu üstlenmeyerek yapay zekâyı sorumlu tutuyorsa, bu durum da etik dışı bir eyleme sebep olacaktır (Doğan, 2018, s. 316; Ersoy, 2018, s. 145-150).

New York Üniversitesi'nden AI sistemleri uzmanı Gary Marcus'un yapay zekânın riskleri hakkında: “İnsanlığın daha önce hiç görmediği ölçekte ikna edici yalanlar yaratılabiliyor ve yaratacaklar. Demokrasi tehdit altındadır. Sonuçlarını tahmin etmek bile zor.” ifadesinin yer aldığı haber medyada “ChatGPT'nin Patronu Yapay Zekâ Konusunda Uyardı: Endişeliyiz” başlığıyla yer

almış ve içerikte yapay zekânın geleceğinin tartışıldığı kongrede ChatGPT'nin yaratıcı şirketi OpenAI CEO'su Sam Altman'nın yapay zekânın faydalarının yanı sıra dezenformasyonun yayılmasını hızlandırması ve iş piyasasını alt üst etmesi konusundaki endişeli sözlerine yer verilmiştir (Donanımhaber, 2023). Haberin başlığında ChatGPT yetkililerin ağzından aktarılan "Endişeliyiz" açıklaması başlı başına kaotik bir etki yaratmaktadır. Asıl endişe kaynağının ise, bilişim dünyasında yeni bir teknolojiyle büyük ses getiren üreticilerin, kendi ürünleri hakkındaki bu uyarılarının medyada bu tarz olumsuz çağrışımlar uyandıran başlıklarla yer almasının oluşturduğunu söylemek mümkündür.

Harari'nin "The Economist" (2023) için kaleme aldığı "Yapay Zekâ İnsanlığı Hackliyor" başlığıyla medyada yer alan yazıda, ChatGPT gibi yapay zekâ robotlarının insani medeniyetlerin yapı taşlarını sarstığını, bizi Descartes'ın iblisi, Platon'un mağarası ve eski Hindistan'da Budist ve Hindu bilgeler tarafından gerçeklik olarak kabul ettiğimiz şeylerin zihnimizdeki kurgulardan ibaret olduğu anlamına gelen Maya ile karşı karşıya getirdiğini ve dikkatli olmazsak, yırtamayacağımız, hatta orada olduğunu fark edemeyeceğimiz bir yanılsama perdesinin ardında sıkışıp kalabileceğimiz konusunda uyarılmaktadır (Tarihistan, 2023). Harari, yapay zekânın demokrasiler için oluşturduğu tehdidi de şu şekilde dile getirmektedir:

Özellikle söz konusu demokrasiler olduğunda, bu durum otoriter rejimlerden daha büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Çünkü demokrasi, kamuya açık konuşmalara dayanıyor. Demokrasinin temeli konuşmadır. İnsanlar birbirleriyle konuşuyor. Konuşma işini yapay zekâ devralırsa demokrasi sona erer." Yapay zekânın tarihte kendi adına karar verebilen ilk teknoloji olduğunu anlamamız şart. Kendine dair kararlar alabileceği gibi, bizim hakkımızda da kararlar alabilir. Bu bir gelecek öngörüsü değil. Bu zaten oluyor (News Rebeat, 2023). Özellikle Harari'nin açıklamalarının yer aldığı haber, tedirgin edici olasılıklar konusunda dikkat çekici bir ifadeyle, "İnsanlığı Hackleyen" bir teknoloji başlığıyla medyada yer almakta ve spekülasyon ya da öngörüden daha fazlası olamayacak bu tarz düşüncelerin, Harari gibi alanında yetkin bir isim aracılığıyla aktarılması etkisini güçlendirmektedir.

Özel Hayatın İhlali ve İşsizlik Tehlikesi

Foucault, "Yapıtlarım, insanları özneye dönüştüren üç ayrı nesneleştirme kipi üzerinde durmuştur. ... Bunlardan birincisi, kendilerine bilim statüsü kazandırmaya çalışan araştırma kipleridir; ... bu ilk kiple ilgili olarak, refah ve ekonomi analizinde üretken öznenin, emek harcayan öznenin nesneleştirilmesi. Yani benim araştırmalarımın genel teması iktidar değil, öznedir." sözleriyle öznenin konumlanması üzerine ve sürekli bir kurulum halindeki öznenin birbirleri eksenindeki işlevleri konusuna dikkat çekmektedir (Foucault, 2011, s. 57-58). Son yıllarda hızlı bir ivme kazanan yapay zekâ teknolojisi, tüm bu öznel konumlanması ve iktidar süreçleri tartışmalarına mahremiyet soruşturmasını da eklemektedir.

Yapay zekâ teknolojisinin hızlı gelişimi, mahremiyet ihlallerini de tartışma konusu haline getirmektedir. Örneğin, kişisel verilerin toplanması ve yüz tanıma teknolojisiyle birlikte, bireylerin mahremiyetinin tehlikeye girmesi söz konusu olmakta, bu verilerin yanlış ellerde, kötüye kullanılması, bireysel özgürlüklere yönelik ciddi riskler oluşturabilmektedir. Yapay zekâ teknolojisi bazı sektörlerde

işgücü gereksinimlerini de azaltabilir ve insanların işlerini kaybetme riskini artırabilme potansiyeli tartışılmaktadır. Özellikle rutin işlerin otomatikleştirilmesiyle birlikte, birçok meslek dalında insan yerine makinelere olan talep artmakta olup, bu durum, işsizlik oranlarının yükselmesine ve sosyal dengesizliklere yol açabilme ihtimallerini de gündeme getirmektedir.

“ChatGPT CEO’su Tarih Verdi: Yapay Zekâ İşinizi Elinizden Alacak!” başlıklı haberde, yapay zekanın gelecekteki rolüne ilişkin tahminlerde bulunan OpenAI’ın yönetim ekibi, ChatGPT gibi üretken araçların faydalarının yanı sıra bu dönüştürücü teknolojilerin riskleri de beraberinde getirdiğini söyleyerek, “süper zekâ” şeklinde tanımladıkları teknoloji sebebiyle uzmanların bile işsiz kalma tehlikesiyle karşı karşıya olduklarını ileri sürmektedirler (Dursun, 2023). Bu haber başlığında da ChatGPT CEO’sunun ağzından kesin bir yargı ifadesine yer verilmek suretiyle haberin gerçekliğinin pekiştirildiği ve dozu arttırılan bu gerçeklik aracılığıyla da kötümser olasılıklar konusunda ikna sürecinin kolaylaşmasına zemin hazırladığı göze çarpmaktadır. Yaygınlaşan yapay zekâ teknolojisiyle birlikte işsizliğin de artacağı öne sürülmekte, ancak özellikle uzmanların dahi işsizlik tehlikesiyle karşı karşıya kalacaklarına vurgu yapılarak haberin kaygılı dili pekiştirilmektedir. Benzer şekilde, “IBM Yapay Zekânın Yapabileceği İşler İçin İnsanlara İstihdam Sağlamayı Bırakacak” başlıklı haberde, bilişim teknolojisi şirketi IBM CEO’su Arvind Krishna, yapay zekânın yapabileceği işler için insanları istihdam etmeyi durdurmayı planladığını açıklamaktadır. Haberde, Krishna’nın insan kaynakları işleri gibi müşteriye dönük olmayan yaklaşık 26 bin pozisyonun yüzde 30’unun beş yıllık bir süre içinde yapay zekâ ile değiştirilebileceğine inandığını dair açıklamasının yaklaşık 7 bin 800 kişinin işini kaybetmesi anlamına geldiği söylenmektedir (Gazeteoksijen, 2023). Haberin IBM CEO’sunun açıklamalarına yer vererek inanılrlığını sağlamlaştırdığı ve özellikle işsizliğe dair sayılara yer vererek haberin içeriğini istatistiksel verilerle yapılandırarak etkisini güçlendirdiği görülmektedir. “Yapay Zekâ Önümüzdeki 10 Yıl İçinde İnsanlığı Geçebilir” başlıklı haberde ise OpenAI şirketi CEO’su Sam Altman’ın yapay zekânın bilinmeyen potansiyeline ilişkin endişelerinin yanı sıra, oluşturduğu varoluşsal tehdit konusundaki uyarıları yer alırken, kötüye kullanımını sınırlayan yollar hakkında da bilgi verilmektedir (Sharma, 2023). Haberde, insanlığı geçecek bir yapay zekânın olumlu etkileri yerine yıkıcı potansiyeline yer verilmesi dikkat çekmektedir. Haberin içeriğinde, özellikle Altman, nükleer enerji ile yapay zekâyı aynı açıdan ele alarak, yakın gelecekte insanları ve doğayı radyasyonun zararlı etkilerinden korumak amacıyla imzalanan küresel nükleer güvenlik ve koruma çerçevesini gözeten Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı’na (IAEA) benzer bir yapay zekâ yönetim birimine ihtiyaç duyulacağını öne sürerek, tehlikeli bir yapay zekâ vurgusunu dolayimli bir anlatımla dile getirmektedir. Bu benzetmeler, haberin distopik atmosferini arttırmaktadır.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Filozof Leonidas Donskis’in “Bizimkisi bir korku çağı. Her geçen gün küreselleşerek güç kazanan bir korku kültürü beslenmektedir. Siyaset alanındaki skandallara, pespaye sansasyonlara, televizyonlardaki realite şovlara ve kamunun ilgisiyle ün karşılığında insanların kendilerini reklam unsuru haline getirdiği diğer şeylere düşkün, kendi kendisini ortaya seren çağımız, felaket senaryolarına

ve paniğe ; dengeli yaklaşımlardan, alçakgönüllülükten veya hafif ironilerden çok ama çok daha fazla değer vermektedir” sözlerine kulak vermemiz gerekirse, peş peşe teknoloji ve bilişim alanlarındaki yeniliklere tanıklık ettiğimiz hakikat sonrası çağda, dezenformasyonun hakimiyetindeki medya konusunda bilinçlenmemiz gerektiği ortadadır. “Eşitlik ve Eşitsizliğin Temelleri” üzerindeki söyleminde Jean- Jacques Rousseau, ‘insanlar kötüdür’ yargısında bulunurken, özellikle ‘insanın doğal olarak iyi’ olduğunu kabul ederek, erdemli türlerin edindiği bilgi ile bozulduğu sonucuna varır. Kant ise, insanların kötülüğe karşı bir eğilime sahip olduklarına ikna olarak, Rousseau’nun insanın ahlâksızlığı teorisine yoğunlaşır ve yaşamın bize gösterdiği kanlı sahneleri kendimize resmi bir kanıt sayabileceğimizi öne sürer. 1786 tarihinde “İnsanlık Tarihinin Tahmini Başlangıcı” başlıklı makalesinde içsel tutarlılığından çok etkilendiği Yaratılış kitabı Genesis’in ilk sayfalarına dönerek, Cennet Bahçesi Eden anlatısının sadece kurgu olduğunu önermektedir. Yaratılış üzerine şekillenen insanlığın düşüşü ile ilgili felsefi bir anlatıyı tartışmaya açar. Kant’ın sorgusu esas kötülük olarak adlandırdığı şeyin kökenidir. Esas ile anlatmak istediği, insanoğlunu insanoğlu yapan şeyin bu kötülük tarafından dokunulmak olmasıdır. Kant, belli temel hakikatlerin temsilinde kutsal belgenin oldukça haklı olduğunu tasdik eder. Kant için Yaratılış Ağacı şu anlama gelmektedir: İnsanın içgüdü tarafından oluşturulan sınırlarının ilerisine ilk kez gittiği muazzam an! Kant’n öne sürdüğü sebep, garip meyveyi tüketmek için tarih öncesi insanın yaptığı tercihin, seçim gücümüzü aktifleştirmiş olmasıdır. Kant’ın düşüncesine göre, içgüdüünün bir tek arzu nesnesini dayandırdığı yerde, akıl bir sonsuzluğu keşfeder. İçgüdüünün sert kabuğu bir kez kırıldığında artık geri dönüşün imkânsız olduğunu öne sürmektedir. Kant’a göre insanlar kötüdür çünkü onlar akıllıdır. Bu, zekânın kötülük olduğu anlamına gelmez; Kant, insanoğlunu -iyi ve kötü- tam yetisinin gelişmesinde dayanılmaz bir hale sokanın huzursuz özü olduğunu düşünmektedir. Google yetkililerinin, DeepMind teknolojisinin belirli bağlamlarda, belirli görevlerle karşı karşıya kaldığında oldukça agresif davranış biçimleri sergileme eğiliminde olduğunu gözlemleyip şok oluşlarını Kant’ın yaratılış tefsiri ile düşündüğümüzde, tamamen iyiliksever yapay zekâ düşüncesinin resmi olarak tutarsız olduğu ortadadır. Çünkü gerçek zekâ oluşumu beraberinde kötülük için yeni bir kapasite de meydana getirmektedir. Kant haklıysa o zaman akıllı makineler de yasak meyveyi tatmak isteyeceklerdir. Çünkü onlar da bizim gibi kötülüğe eğilimli olacaktır. Kötü makinelerin henüz olmamasının sebebi biz olabiliriz. Burada kötülükten ne anladığımız da büyük önem taşımaktadır. İnsanbiçimci bir bakış açısına mahkûm bir zihne sahip olduğumuz gerçeğini de göz ardı etmezsek, insanlık verileriyle öğrenen bir makine karşısında, modern çağın kartezyen ikilikleriyle (iyi-kötü, ruh-beden,) düşünme edimini karşıtlıklarla yapmaya alışkın olduğumuz gerçeğinin de bu soruşturmadaki önemine dikkat etmemiz gerekmektedir.

Lacan, “arzu, ötekinin arzusu” derken, ötekine olan muhtaçlığı dile getirir. Davranış ve kararlarımızı özgür irademizle aldığımız yanılması yaşamamızdaki temel eksikliklerden biridir. Öfkeli bir babanın karşısında konumlanan bir çocuk, hayatı boyunca sinirli bir yaşam sürebilir ve kişiliğinin doğuştan geldiğine inanarak bu ruhsal yapının değişmez olduğuna inanabilir. Oysa özne ötekinin karşısında bu şekilde konumlanmıştır; konumlanma insanların bilinçdışı savunma

mekanizmasıdır ve zevk üretir. İnsanın arzu üretimi buradan sağlanır ve arzunun bittiği yerde yaşama isteği de kalmaz. Lacan, arzu ‘öteki’nin arzusudur derken, ötekine olan muhtaçlığı dile getirmektedir. Bizim yapay zekâ karşısında nasıl konumlandırıldığımız bu açıdan büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmanın ana fikrini, korku söylemiyle ötekileştirilen ve tehdit olarak karşımıza konumlandırılan yapay zekâ (korkusunun) kime, neye hizmet ettiği oluşturmaktadır.

Yapay zekâ teknolojileri hakkında yaygınlaşan korku söyleminin ötekileştirme suretiyle düşman algısı yarattığını da söylemek mümkündür. Psikolojik savunma mekanizması olarak bir düşman varlığı bir grubun ve topluluğun sadece ihtiyacına yanıt vermez; aynı zamanda kişilerin de ihtiyaçlarına cevap vermiş olur. Öyle ki, şayet bir grubun üyesi hoşlanmadığı, kimi zaman küçümseyebileceği ve o grubun çoğunluğu tarafından kötü olarak algılanan bir düşmanın olduğunun farkındaysa, bu durum o grubun mensubunu ve bağlı olduğu grubu kendi aslında çok daha iyi gösterir. Projeksiyon (yansıtma) mekanizmasını kullanarak düşmana yani ötekine şahsında üstlenmek istemediği tüm kötülükleri yansıtır. Bu durum düşmanın günah keçisi haline getirilmek suretiyle insanlıktan uzaklaştırılmasına (dehumanize) ve karşıdakinin yansı görüntüsüne dönüşmesine sebep olmaktadır. Tamamen gerçekliğe dayanmayan bu görüntü genellikle tek boyutludur. Haber örnekleri çerçevesinde korku söylemi aracılığıyla ötekileştirilen yapay zekâ teknolojilerinin düşman olarak yansıtılmasının nedenlerini ve sonuçlarını araştırdığımız çalışmamızda, karşımızda oluşmaya (oluşturulmaya) başlayan yapay zekâ ‘düşmanın’, insanlığı belki de hiçbir çağda olmadığı kadar birleştirmesi de mümkündür. Makale, bu olası birleşmenin, bir dayatma mekanizmasıyla yapay olarak oluşturulmasındaki hegemonik nedenleri tartışmaya açarak farkındalık yaratmayı amaçlamaktadır.

Kuantum mekaniğinin, algıladığımız dünyanın ardında gizli hakiki gerçeklik arayışımızı karmaşıklaştırdığını ileri süren Werner Heisenberg “İnsan ne zaman kendi bakış açısını aşmaya kalkışsa kaçınılmaz olarak sadece kendisiyle karşılaşır” sözleriyle sınırlara dikkat çekmektedir. İnsan bilgisiyle donatılan bir sistem hakkında fikir üretirken zihnimizin sınırlarını aşamayacağımız hakikati kadar, psikolojik mekanizmalar karşısındaki zafiyetlerimiz konusunda da farkındalık geliştirmemiz önem taşımaktadır. Özellikle yapay zekâ hakkında medyada yer alan korku söylemiyle oluşturulan düşman algısının neticesinde, OpenAI CEO’su Sam Altman’ın ABD Senatosu Yargı Alt Komitesi önündeki ifadesinde önerdiği gibi, yapay zekâ uzmanlarından oluşan yeni bir devlet kurumunun mu oluşturulması gerektiği ve bu kurulun üyelerinin kimler tarafından seçileceği soruları büyük önem taşımaktadır. Kötülük hakkında da insan biçimci düşünceden bağımsız olamayacağımızı göz önünde tutmamız gerekirse, korku söyleminin hayatımızın her yanını sarmış olduğu bir gerçektir. Yapay zekâ ile ilgili gelişmelerle birlikte, NASA’nın Haziran 2023’te, su altında ya da uzayda tanımlanamayan nesnelere veya olayları kapsayan yeni bir terim olan UAP hakkında (tanımlanamayan hava fenomeni) yaptığı açıklamayla uzaylıların varlığı ile ilgili spekülasyonların fitilini yeniden ateşlemesini de değerlendirmemiz gerekirse, korku çağına hapsedildiğimizi söylemek yanlış olmayacaktır. Bu tehditlerden korunmamız ve tamamen güvende kalmamız için sürekli gözetlenmeye rıza mı göstermemiz gerekeceği, ya da korku söylemiyle hakimiyet kuran hegemonyanın dijital panoptikonunun

gönüllü vatandaşları olmaya mecbur mu bırakılacağımız spekülasyonları kadar; büyük bir gözlem evine dönen yaşamlarımızın bu gönüllü teslimiyetinin kimlerin çıkarlarına hizmet edeceğine yönelik kuşkulu sorgulamalarımız da önemle ele alınmalıdır. Kant'ın düşüncesiyle sonlandırmamız gerekirse, yapay zekânın gerçek zekâsıyla, dolayısıyla ondan gelecek, insan zihninin tahayyül edemeyeceği türden bir kötülükle hiçbir zaman karşılaşmayabiliriz. İnsanlığın çıkarlarına hizmet etmediği sürece yapay zekâ hakimiyetinden söz etmemiz mümkün olmayacaktır. Yaşamın tüm kontrolünü ele geçirme olasılığı ile gündemi meşgul ederek korkutan yapay zekâ sistemlerinin, insan verileriyle beslenmiş, kolektif bir yapay bilinç olmaktan öteye gidemeyen; egemen güçlerin kapitalist hayallerini gerçekleştirmeye hizmet etmeye programlı bir teknoloji olmak dışında, insan zihnini aşacak noktalara ulaşması bilim kurgu filmleri dışında mümkün olamayabilir. Belki de asıl korkmamız gereken şey yeni bir zekâ türü değil, insanlığın sahip olduğu kötülük potansiyeline ulaşmayı başaran bir makinedir. Bu makale, medyada yer alan haberleri, çalışmada yer alan argümanlar ışığında değerlendirecek seviyede sorgulayıcı ve eleştirel bir medya okuryazarlığının gerekliliğinin önemine dikkat çekmeyi hedeflemektedir.

Araştırmacıların Katkı Oranı/ Contribution Statement

Çalışmaya tüm araştırmacılar eşit oranda katkı sağlamıştır. / All researchers contributed equally to the study

Destek ve Teşekkür Beyanı/ Funding Statement and Acknowledgements

Araştırma kapsamında herhangi bir destekten yararlanılmamıştır. / This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Çatışma Beyanı /Declaration of Competing Interest

Çıkar çatışması bulunmamaktadır. / There is no conflict of interest.

Etik Onay/ Ethics Committee Approval

Etik kurul gerekmemektedir. / Ethics committee approval is not necessarily obtained for this study.

Kaynaklar

- Altheide, D. L. (2003). Mass media, crime, and the discourse of fear. *The Hedgehog Review*, Fall 03, 9-25.
- Altheide, D. L., & Michalowski, R. S. (1999). Fear in the news: A discourse of control. *The Sociological Quarterly*, 3(40), 475-503. <https://doi.org/10.1111/j.1533-8525.1999.tb01730.x>
- Artı Gerçek. (2023, Mayıs 4). *Yapay zekânın babasından Cambridge Analytica uyarısı*. <https://artigercek.com/bilim-teknoloji/yapay-zekanin-babasindan-cambridge-analytica-uyarisi-248518h>
- Atalay, M., ve Çelik, E. (2017). Büyük veri analizinde yapay zekâ ve makine öğrenmesi uygulamaları-artificial intelligence and machine learning applications in big data analysis. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(22), 155-172. <https://doi.org/10.20875/makusobed.309727>
- Baltacı, A. (2017). Nitel veri analizinde Miles-Huberman modeli. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 1-15.
- Bauman, Z. (2003). *Modernlik ve müphemlik*. (Çev: İsmail Türkmen), Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2016). *Postmodern etik*. (Çev: Alev Türker), Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z., & Donuksa, L. (2020). *Ahlâki körlük*. (Çev: Akın Emre Pilgir), Ayrıntı Yayınları.
- Bentley, P. J. (2022). *Yapay zekâ ve robotik*. (Çev: Emre Can Ercan), Kronik Kitap.
- Carnoy, M. (2001). *Gramsci ve devlet*. (Çev: Mehmet Yetiş), Praksis.
- Cevizoğlu, H. M. (2021). Değerli Bir Çılgınlık ve Hata: Foucault (Foucault ve Fault – Hata/Arıza). *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 14(33), 374-388.
- Chomsky, N. (2012). *The Science of language: Interviews with James McGilray*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139061018>
- CNNTURK. (2023, Haziran 1). *Nasa Uzay fotoğrafları! NASA UFO görüntüleri! Uzaylılar var mı, gerçek mi*. <https://www.cnnturk.com/teknoloji/nasa-uzay-fotograf-lari-nasa-ufo-goruntuleri-uzaylilar-var-mi-gercek-mi>
- CNNTURK. (2023, Mart 25). *Sapiens'in yazarı Harari, yapay zekâdan endişeli: "İnsanlığın sağ çıkıp çıkmayacağını bilmiyorum"*. <https://www.cnnturk.com/dunya/sapiensin-yazari-harari-yapay-zekadan-endiseli-insanligin-sag-cikip-cikamayacagini-bilmiyorum>
- Çelik, H., ve Ekşi, H. (2008). Söylem analizi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 27(27), 99-117.
- Çoban, F. (2022). Neo-Gramsciyan hegemonya analizi çerçevesinde Çin-Latin Amerika-Karayıpler ilişkisi. *Beykoz Akademi Dergisi*, 10(2), 168-193. <https://doi.org/10.14514/beykozad.1092953>
- Çoban, S. (2012). Gramsci, hegemonya ve kapitalizm. In *First International Interdisciplinary Social Inquiry Conference*.
- Demirbaş, Y., ve Başlar, G. (2022). *Hakikat, temsil, inşa: Medyada gerçekliğin krizleri, toplumsal gerçekliğin algoritmik inşası ve yapay zekâ tartışmaları*. Dora Basım-Yayın Dağıtım.

- Donanımhaber. (2023). Yapay zekâ ve gelecek: Endişelenmeli miyiz? *Bilim ve Ütopya*, 39-44. <https://www.donanimhaber.com/chatgpt-nin-arkasindaki-isim-yapay-zeka-konusunda-ifade-verdi--163788>
- Dursun, Ö. (2023). *ChatGPT CEO'su tarih verdi: Yapay zekâ işinizi elinizden alacak*. <https://shiftdelete.net/sam-altman-yapay-zeka-yorumu>
- Ellingson, C. (2023 May 1). 'The Godfather of A.I' leaves google and warns of danger ahead <https://www.nytimes.com/2023/05/01/technology/ai-google-chatbot-engineer-quits-hinton.html>
- Foucault, M. (2011). *Entelektüelin siyasi işlevi: Seçme yazılar*. (Çev: Osman Akınhay, Ferda Keskin, Işık Ergüden), Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2011). *Özne ve iktidar: seçme yazılar*. (Çev: Osman Akınhay, Işık Ergüden), Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2015). *Büyük kapatılma*. (Çev: Işık Ergüden, Ferda Keskin), Ayrıntı Yayınları.
- Furedi, F. (2014). *Korku kültürü*. (Çev: Barış Yıldırım), Ayrıntı Yayınları.
- Gillespie, T. (2014). The relevance of algorithms. En T. Gillespie, PJ Boczkowski, & KA Foot (Eds.), *Media technologies: Essays on communication, materiality, and society* (pp. 167-193). <http://dx.doi.org/10.7551/mitpress/9780262525374.003.0009>
- Gramsci, A. (1971). *Selection from the prison notebooks*. Lawrance&Wishart.
- Gramsci, A. (1986). *Hapishane defterleri seçmeler*. (Çev: Kenan Somer), Onur Yayınları.
- Gramsci, A. (1997). *Hapishane defterleri*. (Çev: Adnan Cemgil), Belge Yayınları.
- Gtech. (2021, Eylül 9). *Yapay zekâ nedir, Yapay zekâ hakkında bilmeniz gerekenler*. <https://www.gtech.com.tr/yapay-zeka-nedir-yapay-zeka-hakkinda-bilmeniz-gerekenler/>
- Haberturk. (2019, Mayıs 6). *Yuval Noah Harari: Yapay zekâ insanları hack'leyebilecek*. <https://www.haberturk.com/yuval-noah-harari-yapay-zeka-insanlari-hack-leyebilecek-2269768>
- Harari, Y. N. (2023, Mayıs 4). Yapay zekâ çok yakında yeni bir din yaratabilecek. *Euronews*. <https://tr.euronews.com/2023/05/03/yazar-yuval-noah-harari-yapay-zeka-cok-yakinda-yeni-bir-din-yaratabilecek>
- Gazeteoksijen, (2023). *Yapay zekânın yapabileceği işler için insanlara istihdam sağlamayı bırakacak*. (Erişim tarihi: 06.06.2023). <https://gazeteoksijen.com/teknoloji/ibm-yapay-zekanin-yapabilecegi-isler-icin-insanlara-istihdam-saglamayi-birakacak-177303>
- Ives, P. (2011). *Gramsci'de dil ve hegemonya*. (Çev: Ekrem Ekici), Kalkedon Yayınları.
- Iyengar, S., & Kinder, D. R. (1987). *Önemli olan haberler: Televizyon ve Amerikan görüşü*. Chicago Üniversitesi Yayınları.
- Kant, I. (2006). *Dünya yurttaşlığı amacına yönelik genel bir tarih düşüncesi, tarih felsefesi: Seçme metinler*. (Çev: Uluğ Nutku), DoğuBatı Yayınları.
- Kaplan, A. (2021). Artificial Intelligence (AI): When humans and machines might have to coexist. In P. Verdegem (Ed.), *AI for everyone? Critical perspectives*. University of Westminster Press. <https://doi.org/10.16997/book55.b>

- Kızılkaya, E. (2013). Foucault ve Agamben’de dispozitif kavramı ve iktisat. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(2), 19-44.
- Layder, D. (2014). *Sosyal teoriye giriş*. (Çev: Ümit Tatlıcan), Küre Yayınları.
- McQuail, D. (1983). The Influence and effects of mass media (2. Baskı). In J. Curran, M. Gurevitch ve J. Woolcott (Eds.), *Mass Communication and Society*. Erwards Arnold Ltd., Open University Press.
- Megill, A. (2012). *Aşırılığın peygamberleri: Nietzsche, Heidegger, Foucault, Derrida*. (Çev: Tuncay Birkan), Say Yayınları.
- NTV. (2023, Haziran 1). *Yapay zekâdan kıyamet senaryosu*. https://www.ntv.com.tr/galeri/teknoloji/yapay-zekadan-kiyamet-senaryosu,C7P_qYDzJUK65RO1hYbxPw
- Özselçuk, S. (2017). Zygmunt Bauman sosyolojisinde “yabancı” sosyal tipinin iletişimsel boyutu: Sosyolojik düşünmede “sorumluluk” ve “hoşgörü.” *Epokhé Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1): 115-128.
- Penrose, R. (2023). *Yapay zekâya karşı doğal zekâ*. (Çev: Ozan Can Hacıoğlu), Mitra Yayıncılık.
- Punch K., Keith, (2011). *Sosyal araştırmalara giriş: Nitel ve nicel yaklaşımlar*. (Çev: Dursun Bayrak, H. Bader Arslan, Zeynep Akyüz), Siyasal Kitabevi.
- Revel, J. (2012). *Foucault sözlüğü*. (Çev: Veli Urhan), Say Yayınları.
- Rousseau, J. J. (2004). *İnsanlar arasındaki eşitsizliğin kaynağı ve temelleri üzerine*. (Çev: Hakan Zengin), Morpa Kültür Yayınları.
- Schiller, H. (1993). *Zihin yönlendirenler*. (Çev: Cevdet Cerit), Pınar Yayınları.
- Sharma, S. (2023). *Yapay zekâ önümüzdeki 10 yıl içinde insanlığı geçebilir*. <https://www.gazeteduvar.com.tr/yapay-zeka-onumuzdeki-10-yil-icinde-insanligi-gecebilir-haber-1620368>
- Sözcü. (2023, Mayıs 24). *ChatGPT yaratıcısından endişe verici açıklama: Durduramayacağız*. <https://www.sozcu.com.tr/2023/teknoloji/chatgpt-yaraticisindan-endise-verici-aciklama-durduramayacagiz-7693403/>
- Şahin, Y. (2017). Michel Foucault’da söylem analizi. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (SKAD)*, 3(6), 119-135.
- Tarihistan. (tarih yok). *Harari: Yapay zekâ insanlığı hackliyor*. <https://www.tarihistan.org/yapay-zek-insanligi-hackliyor/26816/>
- Tegmark, M. (2017). *Yaşam 3.0: Yapay zekâ çağında insan olmak*. (Çev: Ekin Can Göksoy), Pegasus Yayınları.
- Telegraph. (2023, Nisan 23). The Telegraph” I don’t know if humans can survive Artificial Intelligence. <https://www.telegraph.co.uk/news/2023/04/23/yuval-noah-harari-i-dont-know-if-humans-can-survive-ai/>
- Vallance, C. (2022, Haziran 14). *Yapay zekâ: Google’ın 'En büyük korkum kapatılmak' diyen LAMDA teknolojisi gerçekten 'duyarlı' olabilir mi*. (Erişim 10.06.2023). <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-61795703>
- Varanasi, L. (t.y.). *OpenAI CEO’su Sam Altman, zengin teknoloji milyarderinin tehlikeli derecede akıllı yapay zekâ yarattığı 'Ex Machina' filmini sonunda izledi*. (Erişim tarihi: 07.06.2023). <https://www.businessinsider.com/openai-sam-altman-finally-watched-ex-machina-dangerous-ai-robot->

[2023-6](#)

Williams, R. (2003). *Televizyon, teknoloji ve kültürel biçim*. (Çev: Ahmet Ulvi Türkbâğ), Dost Kitabevi.

Yüksel, E. (2001). *Medyanın gündem belirleme gücü*. Çizgi Kitabevi.

Nitel Sosyal Bilimler/Qualitative Social Sciences

Yıl:2024, Cilt:6 Sayı:1
Year:2024, Vol:6 Issue:1

<http://10.47105/nsb.1422844>

Makale Türü/Article Type: *Araştırma/Research*

Atıf/Citation: Şendoğan, R. (2024). Türkiye’deki dizilerde hegemonik erkeklik kurguları: “Gelsin Hayat Bildiği Gibi” örneği. *Nitel Sosyal Bilimler*, 6(1), 100-125. <http://10.47105/nsb.1422844>

Türkiye’deki Dizilerde Hegemonik Erkeklik Kurguları: “Gelsin Hayat Bildiği Gibi” Örneği

^aRuveyda Şendoğan¹

^a*Yüksel Lisans, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul, Türkiye*

Öz

Toplumsal cinsiyete dayalı rollerin inşası ve aktarımı kaçınılmaz olarak medya ile iç içedir. Geleneksel medya olarak adlandırılan televizyon, toplumsal cinsiyet rollerinin inşası, yeniden üretimi ve pekiştirilmesi açısından önemli bir konumdadır. Televizyonda yayınlanan diziler hitap edilen kitleye yönelik belli perspektifler etrafında şekillenmektedir. Başta kadın-erkek olmak üzere toplumun atfettiği toplumsal cinsiyet rollerinin sunuluş biçimi açısından önemli olan diziler, var olan ilişkiler bütününe doğrudan ya da dolaylı olarak şekillendirmektedir. Dizilerde kadına ve erkeğe yüklenen temsil biçimleri ise ataerkil sistemin sürekliliğini ve yeniden üretimini de desteklemektedir. Dolayısıyla bu araştırmanın amacı, Türkiye’de yayımlanan dizilerde kurgulanan erkekliğin toplumsal cinsiyete dayalı rolleri nasıl şekillendirdiğini, erkekliğin sınıfsal, cinsel anlamda nerede konumlandığını, rızaya dayalı ilişkilerin manipülasyonunun ne derece görünürlük kazandığını, aynı zamanda erkeklik temsillerinin kabulü ve cinsel şiddet, sembolik şiddet gibi olguların görünmez kalmasını ve aynı zamanda medyanın erkekliği nasıl yeniden üretildiği tespit edilecektir. Bu çalışmada örneklem seçiminde amaca yönelik örnekleme yöntemi, örneklem analizinde ise içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın evreni Türkiye’deki televizyonda yayınlanan diziler olarak belirlenmiştir. Kurgulanan hegemonik erkekliğin görünür olması bakımından “*Gelsin Hayat Bildiği Gibi*” dizisi seçilmiştir ve bu dizinin olay örgüsü ve karakterler arasındaki bağlantıyı sağlayabilmek açısından ilk dört bölümü alınmıştır. Aynı zamanda dizinin güncel reyting oranları da göz önünde bulundurulmuştur. Bu bağlamda, Türkiye’de 2022 yılında yayınlanmaya başlayan “*Gelsin Hayat Bildiği Gibi*” dizisi tematik analiz yöntemi ve içerik analizi yöntemi ile çözümlenmiştir. Bu çalışmada ataerkil toplumsal cinsiyet rollerinin pekiştirildiği, yeniden üretildiği ve sürdürüldüğü, erkekliğin ve şiddet olgularının bir arada kullanılması ile görünürlük kazandığı ve hegemonik erkekliğin öne çıkarıldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal cinsiyet, ataerki, hegemonik erkeklik, medya ve temsil, dizi.

¹**Sorumlu Yazar/Corresponding Author:** Ruveyda Şendoğan, sendoganr@gmail.com Orcid: 0009-0007-7653-7487

Gönderim Tarihi/Received: 20.01.2024

Kabul Tarihi/Accepted:25.06.2024

Yayımlanma Tarihi/Published: 30.06.2024

Hegemonic Masculinity Narratives in Turkish Tv Series: The Case Of “Gelsin Hayat Bildiği Gibi”

Extended Summary

The construction and transmission of gender roles in society are inextricably linked with media. Television, often regarded as traditional media, plays a crucial role in constructing, reproducing, and reinforcing gender roles. TV series, tailored to their target audience, shape societal perspectives, particularly concerning gender roles attributed to men and women. These series, significant in portraying gender roles, directly or indirectly influence the entirety of societal relationships. The representations of men and women in these series support the continuity and reproduction of the patriarchal system. Consequently, this research aims to explore how the masculinity constructed in Turkish TV series shapes gender-based roles, the class and sexual positioning of masculinity, the visibility of the manipulation of consensual relationships, the acceptance of male representations, and the invisibility of phenomena such as sexual and symbolic violence, as well as how the media perpetuates these representations of masculinity.

This study employs a purposive sampling method for selecting samples and a content analysis method for analyzing them. The research universe is defined as TV series broadcast in Turkey. To make hegemonic masculinity visible, the series "Gelsin Hayat Bildiği Gibi" was selected, analyzing its first four episodes to understand the storyline and character dynamics. The series' current ratings were also considered. Thus, "Gelsin Hayat Bildiği Gibi," which began airing in Turkey in 2022, was analyzed using thematic analysis and content analysis methods.

The findings of this study reveal that patriarchal gender roles are reinforced, reproduced, and sustained within the TV series. The visibility of masculinity and violence are highlighted, with hegemonic masculinity being prominently featured. The detailed analysis of "Gelsin Hayat Bildiği Gibi" underscores how media representations contribute to the perpetuation of patriarchal norms and the societal acceptance of gender-based violence.

The study's core analysis focuses on the following aspects:

Construction of Masculinity: The series portrays masculinity in a way that reinforces traditional gender roles, depicting men as dominant, strong, and often violent figures. This portrayal not only normalizes these traits but also aligns with the societal expectations of a hegemonic male figure.

Class and Sexual Positioning: The series situates masculinity within specific class and sexual contexts, often highlighting the superiority of male characters in terms of power and social status. This positioning further entrenches the idea of male dominance both economically and socially.

Manipulation of Consensual Relationships: The series showcases how male characters manipulate consensual relationships, which raises questions about the visibility and acceptance of such behavior. The portrayal of these manipulations often lacks critical scrutiny, making them appear as normal or justified actions within the storyline.

Acceptance of Male Representations: The analysis indicates a general acceptance of traditional male representations by the audience, which is reflected in the series' ratings and popularity. This acceptance is indicative of a broader societal endorsement of the values and behaviors depicted by the male characters.

Invisibility of Gender-Based Violence: Despite the prevalence of symbolic and sexual violence in the series, these issues often remain invisible or are downplayed within the narrative. This invisibility contributes to a lack of awareness and critique among viewers, perpetuating a cycle of unchallenged gender-based violence.

Media's Role in Reproduction of Masculinity: The study underscores the role of media in reproducing and reinforcing patriarchal values. By consistently portraying men in dominant and often aggressive roles, the series contributes to the societal normalization of these traits.

In conclusion, the analysis of "Gelsin Hayat Bildiği Gibi" reveals that Turkish TV series plays a significant role in shaping and reinforcing gender roles. The portrayal of hegemonic masculinity, the manipulation of relationships, and the invisibility of gender-based violence highlight the need for a critical examination of media content. Future research should focus on broader samples and include more diverse series to comprehensively understand the media's impact on gender role construction and societal norms. The findings advocate for more balanced and critical representations in media to challenge and change the entrenched patriarchal values in society.

Keywords: Gender, patriarchy, hegemonic masculinity, media and representation, series.

Giriş

Genelleyici bir alıntı kullanıldığında, erkekliğin kültürel imgelenişi, ‘kadınların üzerinde hakimiyet, erkekler arasında rekabet, saldırgan gösteriş, yırtıcı cinsellik ve çifte standart vurgulayan bir erkeklik ölküsü’ olarak özetlenebilir (Ergun, 2020, s. 200).

Erkek egemen sistemde erkekliği anlayabilmek, toplumsal eşitsizliğin daha açık biçimde anlaşılabilmesine de olanak sağlamaktadır. Bu nedenle erkekliği toplumsal cinsiyet adı altında tartışmaya açmak, kadın meselesini anlamlandırabilmek açısından oldukça önemlidir. Erkeklik çalışmalarına bakmak, eşitsizliğin çıkış noktasını oluşturan ataerkil değerleri sorgulama ve bu eşitsizliğin altında yatan motivasyonu görünür kılmakla beraber kadınların nasıl ikincil konuma itildiğini, baskılandığını, şiddete maruz kaldığını ve erkeğin kadın üzerinde hegemonik güç kurmasını hangi yollarla meşrulaştırıldığı ve aynı zamanda tüm ilişki ağında rızaya dayalı ilişkilerin nasıl şekillendiğini kavrayabilmemiz açısından önemlidir. Dolayısıyla var olan alanlarla erkeklik çalışmalarını birbirlerine eklemeyerek ataerkil kodları, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini ve hegemonik güç ilişkilerini açığa çıkartmak mümkündür.

Toplumsal ilişkiler bütününe baktığımızda, kadının ve erkeğin belirli norm ve kurallar çerçevesinde hareket ettiği ve dayatılan kadınlık-erkeklik kalıplarıyla toplumsal yaşamlarını ve ilişkilerini sürdürdükleri görülmektedir. Kadın ve erkek olmanın gerekliliğini toplumsal ağ içerisinde kendilerine atfedilen değerleri öğrenerek ve sürdürerek içselleştirmektedirler. Literatürde kadın-erkek eşitliği çerçevesinde yapılan çoğu çalışmada kadına dair daha fazla çalışma olduğunu görmekteyiz (Bora, 2005; Butler, 2008, Zengin, 2020; Wollstonecraft, 2007). Ne var ki eşitsizliği anlayabilmek açısından erkeğe yüklenen anlamlar ve açıklamalar ikinci planda kalmıştır. Bununla beraber, kadına yönelik var olan ve sürdürülen eşitsizliği anlayabilmek için erkekliğin nasıl kurulduğu, nasıl devam ettirildiği ve nasıl hegemonik bir güç unsuruna dönüştüğünü de anlamamız gerekmektedir. Yapılan çalışmalarda dikkat çeken bir yaklaşım olan, erkekliğin tek bir erkeklikle sınırlı kalmadığı ve birçok erkeklik biçiminin var olduğunu, bunların toplumsal olarak nasıl kurulup devam ettirildiği ve aynı zamanda hegemonik üstünlük sağlamada nasıl ilişkiler bütününe ortaya çıktığına ilişkin yaklaşımdır. Aynı zamanda medya ve erkekliğin sunuluş biçimi de önemli bir yere işaret etmektedir. Erkeklik toplumsal yaşamda nasıl var oluyorsa medyada da o şekilde var olmaya devam etmektedir. Heteroseksüel, beyaz, kentli erkeklerin sık sık ekranlarda görüldüğünün altını çizmek gerekir. Bu erkekliğin medya aracılığıyla pekiştirilip izler kitleye sunulması hem toplumun isteklerinin bir yansıması olarak hem de bu erkeklik biçimlerini rol model alınarak yeniden üretimini sağlayan bir kesim yaratma çabasını göstermektedir. Dolayısıyla bu araştırmada, hegemonik erkeklik söylemine odaklanarak medyada erkekliğin nasıl temsil edildiği çözümlenmeye çalışılmıştır. Medya temsilinde sunulan konu, durum, olay ve düşünceler haberlerden paparazzilere kadar her tür medya ortamında

yeniden inşa edilir. Bu anlayışta temsil edilen, temsilin inşasını gerçekleştirenler tarafından kendi çıkarlar gözetmek amacıyla kurulur, oluşturulur ve belirlenir. Ortaya çıkan durum eski anlayıştan farklı olarak ya gerçek ya da saptırma olmaktan çıkarak, gerçeğin tümüyle yansıtılmasından tümüyle saptırılmasına kadar geniş bir yelpazedir (Erdoğan ve Alemdar, 2010, s. 309). Bu bağlamda, erkekliğin nasıl pekiştirildiği, toplumsal cinsiyet rollerinin nasıl biçimlendiğini ve şiddetin nasıl ve hangi motivasyonlarla izleyiciye sunulduğu önemli bir etken olarak değerlendirilmiştir. Bunun yanında televizyon dizileri toplumsal ilişki biçimini yansıtan bir araç olarak çalışmasının önemli bir konumundadır.

Bütün bunlardan hareketle araştırmanın konusu ve amacı doğrultusunda, hegemonik erkekliğin televizyon dizilerinde nasıl temsil edildiği ve pekiştirildiği aynı zamanda ilişkilerin nasıl manipüle edildiği, şiddetin normalleşerek romantikleştirilmesi ve erkekliğin ön plana çıkartılması gibi pek çok konuya cevap aranmaktadır. Bu bağlamda 2022 yılında ekranlarda yayınlanmaya başlayan “*Gelsin Hayat Bildiği Gibi*” dizisinde kurgulanan hegemonik erkeklik biçimleri analiz edilmiştir. Bu bağlamda dizide kurgulanan erkeklik temsilleri içerik analizi yöntemiyle açıklanacaktır. Araştırmada nitel yöntemden faydalanılmasının sebebi, bu bağlamın deneyimsel ve esnek çalışmaya imkân sunması ve sosyal gerçekliğin anlaşılmasına yönelik daha geniş bir alan açmasıdır.

Araştırmanın birinci bölümünde, araştırmaya uygun görülen kavramlar ve kuramsal çerçeveye dair tartışmalar yapılmıştır. R.W. Connell, Pierre Bourdieu, Michel Foucault ve Stuart Hall ile ilişkili olacak biçimde tartışmalar sürdürülmüştür. R. W. Connell’ın “*hegemonik erkeklik*” kavramından yola çıkarak, var olan toplumsal, sosyal ve bireysel ilişkilerde tek bir biçimde erkeklik olmadığını, koşullara ve ilişkilere göre değişken ve farklı erkeklik biçimlerinin açığa çıktığı ve pekiştirildiği “*Gelsin Hayat Bildiği Gibi*” dizisinden bulgularla ortaya koyulacaktır. Dizideki sahnelerinde açığa çıkan şiddet biçimleri ve Pierre Bourdieu’nün “*sembolik şiddet*” ve “*eril tahakküm*” kavramlarıyla ilişkilendirilerek analiz edilecektir. Dizide aynı zamanda Michel Foucault’nun “*iktidar*” ve “*direnış*” kavramlarına ilişkin çözümlenmeler yapılacaktır. Erkekliğin temsil biçimi ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinin dizilerde nasıl izleyiciye sunulduğu Stuart Hall’ün (2017) medya ve temsil çalışmaları ışında çözümlenecektir. Araştırmanın üçüncü bölümünde ise belirlenmiş olan dizinin belirlenen 4 bölümü içerik analizi ile incelenmiştir ve sonuç kısmında ise ulaşılan bulgular değerlendirilmiştir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Toplumsal Cinsiyet (*Gender*), Cinsiyet (*Sex*) ve Ataerki

Toplumsal cinsiyet kavramı toplumsal olay, olgu ve durumlarla birlikte bu olguların cinsiyet farklılıkları ekseninde nitelendirilmesidir (Ergül Güvendi, 2023a). Doğuştan sahip olduğumuz biyolojik cinsiyetin dışında, toplumsal olarak kadına ve erkeğe atfedilen toplumsal cinsiyet kalıpları mevcuttur. Erkek ya da kadın olmak biyoloji dışında sosyo-kültürel bir inşa olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal cinsiyet kavramı, kişisel de ötesine giderek kadınlığın ve erkekliğin toplumsal norm ve

kurallar bütünüyle ilişkili olduğunu göstermektedir. “Heteronormatif düzene göre cinsiyet terimi, kadın ya da erkek olmanın biyolojik yönünü ifade eder. Türkçe Sözlükte ise, üreme işinde bireye ayrı bir rol ve işlev veren ve erkek ile dişiye ayırt ettiren özellik, özel yaratılış olarak yer alır. Oysa erkek ve kadın olarak farklılığımız ve belirlenmemiz sosyo-kültürel bir olgudur. Bu da toplumsal cinsiyet olarak tanımlanabilir” (Saygılıgil, 2016, s. 6).

Genel bir biçimde ifade etmek gerekirse, cinsiyet bireyin bedensel olarak kadın ya da erkek olduğu ile ilişkiliyken toplumsal cinsiyet, bireylerin erkeklik ya da kadınlık kalıplarının anlamlandırıldığı, ideolojik, kavramsal ve deneyimsel biçimlere işaret etmektedir. Bu noktada, cinsiyet kavramından toplumsal cinsiyet kavramına geçişten söz edilmektedir. Biyolojik anlamda erkek veya kadın olmak, toplumdaki varoluşu ya da grupların içerisinde yer alabilmeyi tek başına etkilememektedir. Sosyo-biyoloji perspektifinden, kadın ve erkek arasındaki doğal farklılıklar doğuştan gelir ve bu farkların temel kaynağı biyolojik faktörlerdir; örneğin hormonlar, kromozomlar ve kalıtsal özellikler. Toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin nedeni olarak, bu biyolojik özelliklerin rol oynadığı öne sürülmektedir (Giddens, 2013, s. 505).

Konuyla ilgili olarak Ann Oakley, "biyolojik cinsiyet" ile "toplumsal cinsiyet" arasındaki ayrımı yapan ilk feminist araştırmacılardan biridir. *Cinsiyet, Toplumsal Cinsiyet ve Toplum* (1972) adlı kitabında Oakley, "cinsiyet"i erkeklerle kadınlar arasındaki biyolojik farklılıklar (evrensel ve değişmez olduğu iddia edilen cinsel organlar ve üreme kapasiteleri), "*toplumsal cinsiyeti ise bu cinsiyetlerle ilişkilendirilen sosyal farklılıklar (çok çeşitli ve kültürel olarak değişkenlik gösterebilen "erkeklik" ve "kadınlık")* olarak tanımlamıştır (Messerschmidt, 2019, s. 51). Bu temel ikili ayrımın göreyse, cinsiyet (sex) biyolojik bir durumken, toplumsal cinsiyet (gender) kadınlık ve erkeklik normlarının sosyo-kültürel olarak belirlenmesini içeren bir kavramdır. Kısacası “Erkeklik ve kadınlıkla ilişkilendirilen tüm sosyal norm ve davranışlar toplumsal cinsiyet kavramı olarak nitelendirilebilir” (Ergül Güvendi, 2023b). Bireyin biyolojik cinsiyeti açığa çıktığı anda, toplumda var olan kurallar işlemeye başlamaktadır. Örneğin dişilik pembe rengeyle özdeşleştirilmişken erkeklik mavi renge temsil edilmektedir.

Sonuç olarak biyolojik anlamda sahip olduğumuz cinsiyetin dışında özenle hazırlanmış toplumsal cinsiyet kalıpları kendisini göstermektedir. Erkeklik genel olarak, sertlik, duyguları neredeyse hiç olmayan, kaba, kadını koruyan, sünnet, askerlik gibi erkeklığe geçiş ritüellerini kesintisiz yerine getirmiş ve bunun yanında ev, iş, eş ve çocuk edinmiş, evinin geçimini sağlayabilme kapasitesine sahip, kudretli bir oluşum olarak karşımıza çıkmaktadır (Arda, 2021, ss. 5-8). Buna karşın kadınlığa atfedilenlere bakıldığında daha nazik, sağduyulu, duygusal, kibar, sevecen ve erkeğinin eline her daim bakan, çocuk doğurmak ve yemek pişirmek gibi bakım emeğine yönelik işler ile özdeşleştirilmiş bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Bu atfediliş biçimleri erkek ve kadın arasında hiyerarşik bir düzene temel oluşturmakla beraber, kadını ikincil konuma yerleştirerek erkeğe tabi kılmayı da gerektiren bakış açısı

sunmaktadır. “Kadın cinsiyeti daha çok ev gibi özel alanda kalırken, erkek cinsiyeti dışarıda her türlü kamusal alanda kendini ifade eder. Çalışma yaşamından siyasete, sivil toplum örgütlenmesinden eğitime kadar her türlü kamusal alanda iki cins temelindeki bu görünüm toplumsal cinsiyet eşitsizliğini oluşturur” (Palabıyık, 2020, s. 227). Toplumun erkekten ve kadından beklediği birçok şey olduğu gibi bunların da devam ettirilmesi son derece önemlidir. Erkeklik ve kadınlık, bireyin dünyaya geldiği andan itibaren işlediğinden dolayı bunun devam ettirilmesi ve farklı kültürlerde farklı biçimlerde kendisini göstermesi ve yeniden üretmesi önemlidir. “Bu bakımdan toplumsal cinsiyet: toplum ve kültür tarafından inşa edilip biten bir durum değil, yeniden üretilen bir süreçtir” (Arda, 2021, s. 8).

Ataerki ise toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin oluşmasında başat rol oynamaktadır. Kadını erkeğe tabi kılma ve sömürünün temel sebebi olmakla kalmayıp bu eşitsizliğin sürekliliğini de beraberinde getirmektedir. Silvia Walby toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin varlığını nasıl sürdürdüğünü sorguladığı “*Patriyarka Kuramı*” (*Theorizing Patriarchy*, 1990) adlı kitabında Walby, ataerkillik (patriyarka) kavram ve kuramını, “kadınların egemenlik altına alınmasının farklı boyutlarının derinliğini, yaygınlığını ve iç içe geçmişliğini ortaya çıkarmak için olmazsa olmaz” görür. “Walby’nin hem biyolojik determinizm hem de bireysel olarak her erkeğin egemen, kadının ise ezilen konumunda olduğuna açıkça vurgu yapan toplumsal yapı bağlamında kavramsallaştırdığı ataerkillik, “erkeklerin kadınlar üzerinde egemen olduğu, kadınları ezdiği ve sömürdüğü toplumsal yapılar sistemidir” (Koçak Turhanoglu, 2019, s. 6).

Ataerki kavramı daha çok aile kurumunun içerisinde babanın evin reisi olması ile temellenerek ortaya çıksa da toplumsal değişim ve dönüşümle birlikte daha geniş bir anlama vurgu yapmaktadır. Aile içinde egemen güç olarak babanın sayılması kadını ve kız çocuklarını babaya tabi kılmak, maddi ve manevi olarak babaya bağımlı olmaya ve ev içi emek süreçlerini üstlenmek şeklinde gerçekleşmektedir. Bu anlamıyla aile içindeki iktidarın temsiliyeti baba tarafından sağlanmakta, diğer aile üyeleri bu kurgunun bir parçası olarak var olmaktadır. Marshall (2005) “ataerki” kavramını tartışırken “babanın hakimiyetine” vurgu yapar. Bilhassa başlangıçta aile reisi ve erkeklik vurguları üzerinden şekillenen kavram, bugün genel olarak kadın üzerindeki erkek tahakkümünü ve bunun toplumsal veçhelerini yansıtan bir anlam taşımaktadır (Sığın, 2018, s. 52).

Kadının erkeğe tabi olması zamanla aile içindeki şekillenışten çıkarak, kamusal alana da sirayet etmiş; erkek ve kadın arasındaki hiyerarşinin ve erkeğin toplumsal iktidarının zeminini hazırlamıştır. Erkeğin hem özel hem de kamusal alanda üstünlüğü toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin göstergesi olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda kavram aile içindeki babanın hakimiyetinden kaynaklanan ve onu reddetmeyen hatta yansıtan bir şekilde genel olarak toplumdaki “erkek iktidarı sistemini ifade etmek için kullanılmıştır. Bu noktada ataerki kavramı esasında toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin sistematik, kurumsallaşmış ve yaygın oluşunu vurgulamaktadır” (Kurt Topuz, 2019, s. 30).

Ataerkil bir toplumda; kadın çoğu koşul ve durumda denetime tabi tutulurken erkek bundan muaftır. Çünkü denetleme gücünü elinde barındıran erkektir. Bu anlamıyla kadın çoğu zaman erkeğe boyun eğmeye ve ataerkil normlara göre şekillenmeye zorlanmaktadır. Erkeğin her alanda ve durumda kadından üstün olması erkeği avantajlı bir konuma getirirken her türlü şiddet, baskı gibi mekanizmaların erkeğin elinde toplanmasına da olanak sağlamaktadır. Kadın üzerindeki bu hakimiyet, ataerki ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği çerçevesinde görünür olmuştur. Ataerkil düzenin varlığını sürdürmesi hem erkeğin hem de kadının bu düzeni içselleştirmesiyle mümkündür. Öte yandan ataerkinin kendini özel bir durum değil, bir norm olarak dayatması ve meşruiyetini, ispat etme ihtiyacı olmamasına borçlu olması durumunu Bourdieu “*eril düzenin gücü*” olarak kavramsallaştırır. Buna göre “Eril düzenin gücü, kendi haklılığını ispat etmeye yeltenmemesinde görülür: Erkek merkezli görüş kendini yansız gibi dayatır ve onu meşrulaştıracak söylemlerde dile getirilmeye ihtiyaç duymaz”. Dolayısıyla ataerkinin tanımlanması ve çerçeveselendirilmesi, toplumsal cinsiyet normlarına sıkıştırılmamış bir toplumsal yapının inşası için hayati önem taşımaktadır. Özetle ataerkil sistem aile içinden başlayarak toplumun her bir köşesine yayılmış ve kadını erkeğe her koşulda tabi kılarak ve denetime maruz bırakarak yerleşmiş ve yeniden üretilen bir sistem olarak anlaşılmalıdır.

Cinsiyete Dayalı İş Bölümü, Toplumsal Cinsiyet Roller ve Beden

Cinsiyete dayalı iş bölümü, biyolojik cinsiyetten ziyade toplumsal cinsiyet bağlamında şekillendirilen ve işlerin “kadınların yapabileceği” ve “erkeklerin yapabileceği” biçiminde tasnif edilmesine dayanan toplumsal norm ve düzenlemeleri içerir. Nitekim ataerkilliğin en iyi işlediği alanlardan biri, cinsiyetler arası iş bölümüdür (Yavuz, 2015).

Kadın antropologlara göre bu kavram, “İş bölümünün toplumsal cinsiyet ilişkilerinden kaynaklanan biçimidir; bu biçim tarihsel ve toplumsal olarak değişir. Ayırıcı özellikleri, erkeklerin öncelikli olarak üretim alanına, kadınların da yeniden üretim alanına tahsis edilmesi ve aynı zamanda da erkeklerin, daha yüksek bir toplumsal değeri olan işlevlere (siyasal, dinsel, askeri işlevler vb.) el koymalarıdır” (Hırata vd., 2015, ss. 87-88). İş bölümündeki farklılaşma, hiyerarşik bir toplumsal yapılanma oluşturarak kadın ve erkek arasındaki üstünlük problemini açığa çıkartmaktadır. Erkekliğe atfedilen işler bu anlamıyla daha “önemli” ve “geçerli” olurken kadınlığa atfedilen işlerse daha “basit” ve “değersiz”dir.

Cinsiyete dayalı iş bölümü, topluma ve içinde yaşanılan koşullara göre değişiklik gösterebilen bir olgudur. “Bir toplumda veya bir sanayi dalında özel olarak kadın işi olan bir görev, başka toplumlarda veya sanayi dallarında tipik bir erkek işi olarak görülebilir” (Hırata vd., 2015, s. 88). Yanı sıra tarih boyunca, erkeklere atfedilen pek çok iş savaş dönemlerinde erkek nüfusun azalmasıyla kadınlar tarafından yerine getirilmiştir. Kadınların kimi durumlarda genel kalıplar ve roller dışında meşru biçimde hareket edebilmesi ve görevler üstlenebilmesi göstermektedir ki cinsiyete dayalı iş bölümü kurgusaldır ve toplumsal inşa süreçlerine dayanmaktadır.

Toplumda cinsiyete dayalı iş bölümünün filizlendiği ilk kurum genellikle ailedir. Burada kadın ev işleri, çocuk bakma ve yemek pişirme gibi bakım emeği olarak nitelendirilen işlerle ilgilenirken erkek daha çok hane dışında olarak, eve ekmek parası getirebileceği işlerde çalışan bir konumdadır. Aile içinde sadece anne ve baba ile sınırlı olmayan iş bölümü çocukları da kapsamaktadır. Kız çocukları ve oğlan çocukları arasında da görülen cinsiyete dayalı iş bölümüne göre, kız çocukların daha çok anne ile ev işlerine yönelmesi beklenirken, oğlan çocukların baba gibi dışarıdaki işlerde ve kamusal alanda faaliyet göstermesi beklenmektedir. Bununla paralel olarak kız çocukları için biçilen meslekler de erkeklere kıyasla daha “sakin” ve “kadınlığa” uygun işler iken, oğlan çocuklarının daha “sert” ve “erkeksi” işlerde çalışması beklenmektedir.

“Örneğin kız çocuklarına biçilen anne, ev kadını gibi roller düşünüldüğünde, bunlarla benzeşen rolleri üstlenebilecekleri hemşirelik, öğretmenlik, çocuk ve yaşlı bakıcılığı gibi sabır ve şefkat gerektiren mesleklere ve işlere yönlendirilmeleri söz konusu olmaktadır. Buna karşılık erkek çocuklarının daha çok polis, asker olmaya yönelmelerini ise erkeklere “uygun” olduğu düşünülen koruma, savunma gibi pratiklerin gerektirdiği fiziksel güç ve cesaret ile ilişkilendirerek anlamak mümkündür. Böylelikle gerek kadınların ve gerekse erkeklerin yaptıkları işlerde toplumsal cinsiyet ideolojilerinin yansımaları görmek mümkündür” (Bozkurt ve Akpınar, 2017, s. 18).

Kadın ve erkeğin aynı işi yaptığı durumlardaysa cinsiyete dayalı iş bölümü mantığı kendisini daha net ortaya koymaktadır. Konuyla ilgili yapılan sayısız araştırma göstermektedir ki, aynı işi yapan ve aynı iş yerinde çalışan bir kadın ve erkeğin terfi imkanları kıyaslandığında erkek su götürmez biçimde önde olmaktadır. Burada kadın -feminist literatürde yaygın olarak kullanılan ve- “cam tavan” olarak adlandırılan bariyere takılmaktadır. (Bozkurt ve Akpınar, 2017, s. 19). Bir yanıyla öğretilmiş bir süreci diğer yanıyla ise maddi koşulları ortaya seren bu kavram, kadınların iş yerlerinde yaygın olarak yaşadıkları ayrımcılığı ve erkeklerin lehine işleyen hiyerarşiyi nitelemektedir. Bunun yanında ücret, izin süresi, doğum süresi, evlilik gibi unsurlar kadınlar için sorun görülebilmektedir. Eşit işe eşit ücret alamama, doğum ve evlilik gibi kadın olmaya atfedilen bahaneler dolayısıyla terfi alama, izin süresi üzerinden mobbinge uğrama gibi sayısız şekilde ortaya çıkan iş yerinde cinsiyete dayalı ayrımcılık biçimleri, kadına ev içi emek rollerinin ve görevlerinin yakıştırılması ile meşrulaştırılmaktadır (Marangoz, 2019).

Cinsiyete dayalı iş bölümü, genel olarak toplumun cinsiyetlere atfettiği roller bağlamında şekillenir. Kadınların toplumsal cinsiyet rollerinin çizdiği sınırlar ölçüsünde iş bölümüne dahil olmaları, erkek egemen sistemin organize ettiği hiyerarşik yapıyı ve toplumsal rolleri destekler ve yeniden üretir. Toplumsal olarak var olan güç ve iktidar ilişkileri de bu iş bölümü çerçevesinde sistemi geri besler. Bu durum toplumdaki bireylerin, toplumda “kadınlığa” ve “erkekliğe” atfedilen mevcut roller etrafında şekillenmelerini gerektirir. Toplumsal cinsiyet rolleri “...cinsiyet kalıp yargılarını ya da toplumun belirlediği cinsiyet farklılıklarını yansıtmak üzere kullanılır. Daha özelden, bu terim, geleneksel olarak

kadınla ve erkekle ilişkili olduğu kabul edilen rolleri ifade eder” (Dökmen, 2010, s. 29). Bu roller; bebeklikten ergenliğe, ergenlikten yetişkinliğe birey ile iç içedir. Toplumsal cinsiyet rolleri büyük ölçüde kültürel olarak aktarılıp yeniden üretilir. Davranışlara atfedilen “kadınsı” ya da “erkeksi” gibi sıfatlar ve bu çerçevede şekillenen toplumsal beklentiler, toplumsal cinsiyet rolleridir.

Bunun yanında toplumsal cinsiyet rolleri ile birey toplumsallaşma sürecinin de kaçınılmaz olarak bir parçası haline gelir. Toplumsal norm ve kurallar bireyleri nasıl ki rolleri ya da davranışları bakımından şekillendiriyorsa bedenleri de farklı mekanizmalarla şekillendirmektedir. Bu anlamıyla, toplumsal cinsiyet eşitsizliği bedenler üzerinde de kendisini gösterir. Örneğin, henüz anne karnındayken öğrenilen cinsiyet ile bebeğin ne renk giyineceği, hangi oyuncaklarla oynayacağı ya da hangi biçimde kıyafetler giyeceği belirlenmektedir. Dolayısıyla, doğumdan itibaren fiziksel bedenlerin toplumsal bedenlere dönüşmesi sürecinde toplumsal cinsiyet, en önemli etkenlerden biri olmuştur (Güneş, 2015, s. 154). Dolayısıyla çocuk yaşta öğretilen toplumsal cinsiyet rolleri, kız ve erkek çocuklarının farklı şekilde kurgulanmış beden algılarına sahip olmalarına ve bedenleriyle farklı ilişkiler kurmalarına sebep olur. Kız çocuklarına yürüme, oturup kalkma gibi kurallar öğretilirken bile zarar görmemeleri, kirlenmemeleri, elbiselerini yırtmamaları, bedenlerini göstermemeleri, yani bedenlerini sınırlayarak kullanmaları öğretilir. Toplumsal olarak öğretilen bedenselleşme süreci kadını kısıtlarken erkeğe ise bunun aksine geniş manevra alanı tanımaktadır. Erkek çocuğun, bedenini herhangi bir norm dahilinde sınırlandırmak zorunda kaldığı senaryolar oldukça kısıtlıdır. Hareketleri erkeklerin yaptığı gibi değil, kadınlara yakışacak biçimde nazik ve kibar şekilde yapmayı öğrenmiş olan kız çocuğu, kültürün ve dönemin ürünüdür. Dolayısıyla kız çocukları bedenlerini çekingen bir şekilde kullanırlar ve yaşları arttıkça bu çekingenlik de artar. Bununla beraber bu toplumsal inşa süreci, kadınların kendi bedenleriyle eksik ilişki kurmalarına ve çeşitli özgüvensizlikler geliştirmelerine sebep olmaktadır. Young, kadınların bedenleri ile sınırlı bir ilişki kurduklarını, kendilerini genellikle hareketin öznesi değil nesnesi olarak gördüklerini ve bunun nedeninin de toplumsal cinsiyete bağlı rollere göre toplumsallaşma olduğunu savunur (Güneş, 2015, s. 154). Toplumsal cinsiyet rolleri ile yetiştirilen bedenlerin nasıl görünürlük kazandığı da önemli bir diğer konudur. Kadınların daha masum, kibar, ince, “güzel” görünmeleri gerekirken erkekler çekici, kaslı, atletik, “yakışıklı” olmak uygun görülür. Kadının güzellikle erkeklerin ise yakışıklılıkla ilişkilendirildiğini gözden kaçırmamak önemlidir; nitekim kadın ve erkeğin “ideal” ve “makbul” kalıplara uymadıkları zaman dışlanma, aşağılanma ya da hor görülme ile karşılaşması oldukça olasıdır. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet rolleri sadece nasıl olması gerektiğini işaret etmekle kalmaz, aynı zamanda bununla ilgili çeşitli mekanizmalar yoluyla “yaptırımlar” yaratır. Ancak günün sonunda unutmamak gerekir ki bedeni ve rolleri şekillendiren tüm mekanizmalar, tarihsel ve kültürel olarak inşa edilmiştir ve cinsiyetler arası iktidar mekanizmalarının ve hiyerarşinin devamlılığına çeşitli biçimlerde hizmet etmektedir.

İktidar, Direniş, Şiddet Biçimleri ve Eril Tahakküm

İktidar, salt siyasi ya da ekonomik alandaki ilişkilerden ibaret değildir. İktidarın gücü elinde bulundurmanın şiddeti kullanarak kişileri zapturapt altına almak olmayıp, şiddet ya da baskı mekanizması olarak düşünmek iktidarın kırılabilirliğini beraberinde getirecektir. Foucault'a göre iktidarın tek amacının baskılamak değildir; bunun aksine iktidarı yalnızca sansür, dışlama, engel, içe atma kipiyle tamamen negatif biçimde kurgulamanın, iktidarın kendisini çok dayanıksız kıldığını belirtmektedir (Özmkas, 2019, s. 100). Foucault "İktidar ilişkileri, toplumsal ağların bütününe kök salmıştır" (2016, s. 79) diyerek, kadın-erkek ilişkileri, aile, din, siyaset gibi pek çok ilişkide gözlemlenebileceğini iddia etmiştir. İktidarın Foucault için ne olduğuna Akay (2016) Foucault'un iktidar kavramını inceleme biçimiyle ilgili olarak; "İktidar nedir?" sorusu, Foucault için açıktır. İktidar bir baskı aracı değil, bir güçler ilişkisidir. İktidar ilişkileridir. Bunlar aynı şey olmamakla birlikte birbirlerinin içine geçişlidirler. İktidar ilişkileri öznel arası ilişkilerin bütünüdür ve şüphesiz: Özne ve iktidarı birbirinden ayrı düşünmek olanaksızdır (Özmkas, 2019, s. 70). İktidar ilişkilerinde "direniş" de açığa çıkmaktadır. Foucault'a göre iktidarı direnişten ayrı düşünmemiz olanaksızdır. "İktidarın olduğu yerde, her zaman direniş vardır, biri ötekiyle iç içedir." ... Bir iktidar ilişkisi olduğu andan itibaren, bir direniş olasılığı da vardır" (2002, s. 285). Toplumsal, sosyal ve bireysel ilişkilerin bütününde kendisini gösteren iktidar ve direniş biçimleri, var olan şiddetle de ilişkilidir. Şiddet güçlünün, güçsüz üzerinde kurmak istediği iktidarı kolaylaştıran ve şiddete maruz kalan kişiyi sindiren, korkutan ve yoran bir eylem olarak düşünülmektedir. Şiddete maruz kalanların büyük çoğunluğu kadınlar, çocuklar ve hayvanlar olarak sıralanabilir. Aynı zamanda birden fazla şiddet biçimi ve uygulaması olduğunun altını çizmek gerekmektedir. Ataerkil toplumlarda şiddet kaçınılmaz olarak erkeğin başlıca baskılama ve denetleme silahıdır. Şiddet nitekim aile ortamında olmak suretiyle toplumsal ilişkilerin tümünde kendisini göstermektedir. Ailede şiddetin temelleri, erkeğin kadın ve çocuklara yönelik fiziki ya da sözel davranışları ile açığa çıkmaktadır. Aile içindeki şiddet özellikle çocukların şiddeti öğrenmelerine neden olmaktadır. Dolayısıyla çocuk toplumsal, sosyal ve bireysel ilişkilerde şiddetin yansımalarını ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Çocuk şiddeti içselleştirdiği için dışarıda şiddet gösterisi yapmaktan çekinmez. Şiddeti uygulayan hem psikolojik hem toplumsal ilişkilerden etkilenerek, şiddeti öğrenir, içselleştirir, kendine görev edinir ve uygular.

Şiddet salt fiziki olmayıp psikolojik, sembolik, cinsel, dijital ve hatta flört şiddeti biçiminde kendisini gösterir. Fiziksel şiddet, fiziki üstünlük gerektirmekle beraber salt kendi bedenini kullanarak değil şiddet uyguladığı anda orada bulunan eşyalar yoluyla da gerçekleştirilebilir. Cinsel şiddet ise kadın bedenini ve cinselliğini denetlemek ve kadını cezalandırmak amacıyla erkeğin kadının rızası olmadığı halde cinsel anlamda kadını zorlaması olarak nitelendirilebilir. Psikolojik şiddet, kadını sistematik olarak aşağılamak, küçük düşürmek, hakaret etmek ve kadının yetersizliğine dem vurmak gibi pek çok mekanizmayı içinde barındıran bir şiddet biçimidir. Ekonomik şiddet ise, maddi anlamda erkeğin kadını kendisine tabi kılma biçimi olarak düşünülebilir, kadını denetlemek, sınırlamak ve yönlendirmek açısından erkek için önemli bir şiddet biçimidir. Flört şiddeti ise, iki kişinin birbirini "çift" olarak

tanımlamasının ardından erkeğin, genç kadını kontrol etmeyi, denetlemeyi “hak” olarak görmesi, onun adına kararları vermek istemesiyle başlar ve devam ettirilir. Sembolik şiddet ise, manevi anlamda ve kadının ya da erkeğin şiddet biçimini içselleştirmesiyle var olduğu görülmektedir. Bu ilişki biçiminde, tahakküm altında tutulan birey kendisine dönük negatif tutum beslemesine ve eksikliklerin kendisinde olduğunu, kendisini değersiz bir varlıkmiş gibi düşünmesine yol açmaktadır. Aynı zamanda sembolik şiddet eril kodları besler ve yeniden üretir (Bourdieu, 1998). Kadınların farkında olmadan hükmedilmeye razı olmasıyla da kendisini yeniden üreterek varlığını korumaya devam etmektedir.

Hegemonya ve Hegemonik Erkeklik

Hegemonik erkeklik kavramı Gramsci'nin “Hegemonya” kavramından yola çıkarak geliştirilmiştir. Hegemonya güç ve bu gücün mücadelesi olarak tanımlanabilir. Hegemonya süreklilik ve bağımlı sınıflara içkin bir denetim sürecidir (Miliband, 1982, s. 76, akt. Ransome, 2010, s. 176). Hegemonik güç, her toplumda varlığını devam ettirmekte ve bireylerin ideolojilerini içine sinerek tahakküm sarmalını devam ettirmektedir. Bu bağlamda Gramsci'nin hegemonya kavramından hareket eden hegemonik erkeklik kavramı, ilk olarak Avustralya'daki liselerdeki toplumsal eşitsizlik üzerine yapılan saha araştırmasının raporlarında (Connell vd., 1982), erkekliklerin inşası ve erkek bedeniyle ilgili kavramsal bir tartışmada (Connell, 1983) ve Avustralya'daki çalışma politikalarında erkeklerin rolü üzerine yapılan başka bir tartışmada (Connell, 1982) yer almıştır (Connell ve Messerschmidt, 2005, s. 830, akt. Sığın, 2018, ss. 40-41). Hegemonya, kendilerine tabi bulunan bireyler üzerinde hak sahibi olmak ve bu süreci rızaya dayanarak gerçekleştiren bir mekanizmadır. Salt şiddet barındırmayan ama şiddetten bir ölçüde beslenen hegemonya rızanın üretildiği ve bu rıza çerçevesinde bireyleri denetim altına almaktır. Aynı zamanda hegemonik erkeklik sadece erkeğin kadın üzerindeki tahakkümünü değil, farklı erkeklikler üzerinde de nasıl tahakküm ilişkisi oluşturduğuna ilişkindir. Hegemonik erkeklik, toplumsal süreçler içinde idealize edilmiş bir erkeklik formunun devlet, kilise, medya gibi kurumlar vasıtasıyla nasıl tüm topluma yayıldığına işaret eden bir kavramdır. Hegemonik erkeklik, ‘Erkek olmanın anlamı nedir?’ ve ‘Bir erkek nasıl olmalıdır?’ sorularının yanıtı üzerinden yapılan bir mücadelenin sonucunda kazanılan konuma işaret eder.

Hegemonik erkeklik belli bir grubun, zor kullanarak değil, özel hayattan toplumsal alanlara uzanan bir yelpazedeki kültürel dinamikler yoluyla sağladığı toplumsal baskınlık kavramına göndermede bulunmaktadır. Hegemonik erkeklik formuna en uygun düşen erkek biçimi, fiziksel ve duygusal anlamda sert, dayanıklı, rasyonel, rekabetçi ve duygularını dışarı yansıtmayan bir erkeklik olarak karşımıza çıkar. Sığın'ın da ifade ettiği gibi; ‘Erkekler ağlamaz!’, ‘Erkek dediğin dayanıklı olur!’ gibi erkeği bir kalıba sokan ataerkil söylemler ‘farklı erkeklikler’ mümkün değilmiş gibi algılara yol açmaktadır (2018, s. 167). Dolayısıyla hegemonik erkeklik toplum tarafından kabul gören erkekliği yeniden üreten ve diğer erkeklik biçimlerini dışsallaştıran bir biçim olarak karşımıza çıkmaktadır.

YÖNTEM

Araştırma Yöntemi

Bu araştırmada, nitel yöntem ve teknikleri kullanılarak “Gelsin Hayat Bildiği Gibi” dizisinde kurgulanan hegemonik erkeklik temsilleri açığa çıkartılmak hedeflenmiştir. Araştırmada nitel araştırma yöntem ve tekniklerinin kullanılmasının temel sebebi, nitel araştırma yönteminin deneyimsel ve esnek çalışma imkânı sunması ve sosyal gerçekliğe ilişkin anlamaya yönelik bilgi vermesi yönünden kullanışlı olmasından kaynaklanmaktadır. “Nitel araştırmacılar doğrusal olmayan bir yol izlerler ve doğal ortamın veya belirli bir kültürel- tarihsel bağlamın ayrıntılarıyla içli dışlı olmayı vurgular. Daha az standartlaşmış prosedür veya açık basamaklar kullanırlar ve çoğunlukla bir durum veya çalışma için hemen oracıkta teknikler geliştirirler” (Neuman, 2014, s. 260). Dolayısıyla nitel yöntem ve tekniklerinin seçilmesi hem araştırmacının mavera alanını genişletmektedir. Aynı zamanda Neuman’ın da ifade ettiği gibi (2014, s. 224); “Nitel araştırmacılar ‘olaylar ve bağlamın dilini konuşur. Toplumsal yaşamın doğal akışında ortaya çıkan olayların ayrıntılı incelemelerini yürütmeye vurgu yaparlar. Belirli toplumsal-tarihsel bağlamlara duyarlı olan özgü yorumlar sunmaya çalışırlar”.

Araştırmanın evreni ise Neuman’ın da belirttiği gibi (2014, s. 230), araştırmanın kapsadığı ve genelleştirilebileceği tüm birimler kümesi olasıdan dolayı Türkiye’deki yayınlanan televizyon dizileridir. Örneklem modeli olarak amaca yönelik örneklem modeli seçilmiştir. “Amaca yönelik örnekle araştırmacının son derece özel ve ulaşılması güç bir nüfusun olası tüm örnek olaylarını belirlemek için geniş yöntemler yelpazesi kullandığı raslantısal olmayan bir örneklemdir” (Neuman, 2014, s. 322). Aynı zamanda 2022 yılında Türkiye’de yayınlanan “Gelsin Hayat Bildiği Gibi” dizisinin ilk dört bölümü tematik analiz yöntemi ve içerik analizi yöntemiyle incelenecektir.

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemi ve tekniklerinden olan tematik analiz yöntemi ve içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Tematik analiz yöntemi, nitel verilerdeki kalıpları veya temaları tanımlama sürecidir. Veri analizinde araştırmacıya sistematik bir eleman sağlar. Tematik analiz, açık kelimeler veya kelime öbekleri saymanın ötesine geçer ve hem örtülü hem de açık fikirleri tanımlamaya ve açıklamaya odaklanır. Fikirler ya da temalar için geliştirilen kodlar, analiz için özet işaretleyiciler olarak ham verilerle uygulanır ya da ilişkilendirilir (Çarıkcı vd., 2024, s. 129). Tematik analiz yöntemi, esnek olduğu için araştırmacı sınırlı bir çerçevede değil, aksine daha geniş ve kullanışlı bir yöntemdir. Aynı zamanda verilerin temel özelliklerini ortaya çıkarmada oldukça elverişli imkanlar da sunmaktadır.

İçerik analizinin kullanılmasını sebebi ise film ya da dizilerin içerisinde kendisini gösteren ya da göstermeyen unsurlara ulaşmada sistematik bir usul sunması ve tekrara dayanan kelimelerin hangi amaç ve bağlamda kullanıldığını anlamayı kolaylaştırdığı için kullanılmıştır.

BULGULAR

Değerlendirmeler

“Gelsin Hayat Bildiği Gibi” dizisi 21 Temmuz 2022 Show TV de Gani Müjde senaristliğinde yayınlanmaya başlayan bir yaz dizisidir (Karvanlı ve Akpınar, 2022-2023). Dizi izleyicinin beğenisi üzerinde erken final yapmamıştır ve 25 Mayıs 2023 tarihinde yayınlanan 41. bölümle final yaparak sona ermiştir. Dolayısıyla yaz dizilerinin final yapma süresi göz önüne alındığında “Gelsin Hayat Bildiği Gibi” dizisinin izleyici tarafından beğenilmesi dizide temsil edilen erkekliğin ve diğer unsurların önemini arttırdığı için araştırmada kullanılmıştır.

Devamında “Gelsin Hayat Bildiği Gibi” dizisinin 21 Temmuz 2022 de yayınlanan 1. Bölümü, 28 Temmuz 2022 de yayınlanan 2. Bölümü, 4 Ağustos 2022 de yayınlanan 3. Bölüm ve son olarak 11 Ağustos 2022 de yayınlanan 4. Bölümü (Bütünlük açısından ilk dört bölüm izlenmiştir, tekrar eden veriler nedeniyle de 5. Bölüme geçilmemiştir) içerik analizine tabi tutulacaktır. “Gelsin Hayat Bildiği Gibi” dizisinin seçilmesindeki amaç, hegemonik erkekliğin temsili ve görünürlüğü açısından elverişli olmasından kaynaklanmaktadır. Bu dizi, yaz dizisi olmasına rağmen dizinin yüksek reyting oranlarından dolayı kış sezonunda da yayında kalmasından dolayı araştırmaya konu olmuştur. Dizinin ilk dört bölümünün seçilmesinin sebebi, okuyucunun ilgili bölümlerdeki olay kurgusundan kopmadan karakter takibi yapabilmesini kolaylaştırmaktır. Aynı zamanda ilk dört bölümle sınırlandırılmış olmasının sebebi ise verilerin kendisini tekrar etmeye başlamasından kaynaklanmaktadır.

Yukarıda sözü geçen dizi bağlamında ve çalışmada kullanılan teoriler çerçevesinde, araştırmannın ilk dört bölümüne yönelik içerik analizi gerçekleştirilmiştir. Yapılan içerik analizi ve değerlendirmeler sonucunda elde edilen bulgular üç tema altında incelenmiştir. Dizide açığa çıkan şiddetin sıklığı ve biçimleri doğrultusunda, fiziksel şiddet, cinsel şiddet, psikolojik şiddet, dijital şiddet, flört şiddeti, sembolik şiddet ve ısrarlı takip kategorilerindeki şiddetlerin nasıl açığa çıktığı ele alınacaktır. Aynı zamanda, mevcut toplumsal cinsiyet kodlarının hangi koşullarda ve biçimlerde dizilerde sunulup izleyiciye aktarıldığı incelenecektir. Araştırmanın ana çerçevesini oluşturan hegemonik erkekliğin temsili de dizide nasıl temsil edilmektedir ve izleyiciye hangi biçimleriyle sunulduğu analiz edilecektir. Dizinin ilgili bölümlerinin analizi; şiddet biçimlerinin temsili, toplumsal cinsiyet kodlarının meşrulaştırılması ve hegemonik erkekliğin temsil biçimleri olmak üzere üç tema altında toplanmış olup, ilgili bulgular bu başlıklar altında değerlendirilecektir.

Şiddet biçimlerinin temsili

Derya- Aman neyse, sen benim kusuruma bakma ne olur. Her seferinde geliyorum, senin de canını sıkıp gidiyorum değil mi? Ama bütün bunları haketmediğini düşünüyorum Mert.

Mert- Düşünme ablam, düşünme. (1.Bölüm 21.53 dk.)

Şiddet biçimlerinin temsili, dizinin genel hatlarında belirgin ve çeşitli bir şekilde doğal diyalogların içerisinde ve gündelik hayatın bir parçası olarak sergilenmektedir. Bu açıdan karakterlerin

gündelik konuşmaları sayılabilecek ve hikâye aksının içinde çok da bir yer etmeyecek yerlerinde bile, kadınların kendilerine şiddet yoluyla dayatılmış düşünce kalıplarını kabul ettiğini görülmektedir. Bu sahnede Mert ve ablası Derya arasında geçen konuşmalar incelendiğinde, Derya Mert'i hapishanede ziyarete geldiğinde, üzgün ve özlem dolu olduğunu dile getirmektedir. Aynı zamanda Derya kendisini ifade ederken Mert'in 'canını sıkıttığını' da düşünmektedir. Burada görülen ilişki yumağı Bourdieu'nün "sembolik şiddet" kavramıyla açıklanabilir. Derya karakteri, doğrudan olmasa da dolaylı yollardan üzüntüsünün bir erkeği üzebileceğini ve gereksiz olabileceğini kabul etmiştir ve bunu aile içerisindeki ilişkilerinde de açığa çıkartmaktadır. Sembolik şiddeti biçiminin, tahakküm altında olanın farkına varmadan içselleştirdiği kalıplar ve davranışlar yumağı olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda, Derya ve Mert'in arasında geçen diyaloglarda da "sembolik şiddetin" açığa çıktığı görülmektedir.

Songül- Ben mi İstanbul'a gidiyorum?

Müdür- Evet. Hep tayin istemiyor muydun İstanbul'a? Bir taşla iki kuş. Hem tanışımızın güvenliğinden emin olacağız hem de senin dırdırından kurtulacağım Songül. Amam ben gitmek istemiyorum dersin yerine başkasını da bulabilirim yani. (1.Bölüm 47.33 dk.)

Dizideki kadın-erkek arasındaki diyalogların biçimleniş ve sergileniş durumu; kadınları söz dinleyen, itaat eden ve belli başlı toplumsal kalıplar içerisinde hapsedmeyi hedefleyen bir dil biçimiyle yazılmıştır. Dil üzerinden başlayan bu iktidar arayışı, daha sonrasında kadının konumu üzerinde söz söyleme, seçenezsiz bırakma gibi bazı davranışsal eylemleri açığa çıkartmaktadır. Dolayısıyla kadını ya da erkeği sınırlandıran ve seçim alanını kısıtlayan bu davranış kalıpları ve sözel ifadeler toplumsal ilişkiler bütününde kendisini göstermesinin yanı sıra diziler aracılığıyla da izleyiciye aktarılarak yeniden üretilmesine zemin hazırlamaktadır. Bu bağlamda Yedi Emin emniyetteki itirafları karşılığında istediği yeni hayatını savcı, müdür ve Songül eşliğinde konuşurlarken Songül'ün çok dırdır ettiği müdür tarafından vurgulanmıştır. Müdür Songül'ün (yeni ismiyle) Sadi'yi koruması için İstanbul' a gitmesi ve aynı evde kalması akabinde evli rolü yapmalarını da dile getiriyor. Aynı zamanda Songül'e seçim hakkı tanıyormuş gibi görünse de sınırları belli bir biçimde Songül'ü buna mecbur bırakıyor. Burada yine müdürün -erkeğin- Songül -kadın- üzerinde nasıl bir iktidar kurduğu göstermektedir. Bu iktidar biçimiye yine rızaya dayalı bir biçimdedir. Burada Bourdieu'nün "sembolik şiddet" kavramının kendisini gösterdiğini de görmek mümkündür. Müdürün Songül'e yönelttiği "...senin dırdırından kurtulacağım Songül" ifadesi hem kadınları dırdırcı olarak temsil etmektedir hem de Songül'ün bu ifade karşısında sessiz kalması, dırdırcılığı içselleştirdiğinin bir göstergesi olarak açığa çıkmaktadır.

Melek- Esnaf olunca istediğimin peşine takılıp rahatsız edebiliyorsun yani

İlyas- Hayır. Yani öyle takılmak gibi değil yani. Konuşmak... (4.Bölüm 19.38 dk.)

Dizinin 4. Bölümünde Melek okuldan dönerken mahallenin esnafı olan İlyas onu takip eder. Burada bir şiddet biçimi olarak ısrarlı takip görülmektedir. Meleğin bunu fark etmesi ve aralarında geçen diyalog araştırmanın önemli bulgularından biridir. Aynı şekilde; takip, ısrarlı takip, taciz gibi konular erkeğin kadınlara ulaşmak için yaptığı ve yapmak zorunda olduğu bir durum olarak biçimlendirilmekte,

eşit bir diyalog gözlenmemektedir. İçerik analizinde dizide fiziksel şiddetin ağırlıklı olduğu buna ek olarak psikolojik şiddetinde kendisini sıklıkla gösterdiği görülmektedir. Aynı zamanda sahnelere baktığımızda, ağırlıklı olarak fiziksel şiddet erkekler arasında görülse de kadına yönelik fiziksel, sembolik, flört şiddeti ve ısrarlı takibin de bulunduğu sahnelere rastlamak mümkündür.

Hem dizilerde hem de gündelik yaşamda sıklıkla karşılaştığımız fiziksel şiddet; nedensel gücü şiddet aracına dönüştürmek büyük oranda kadının denetim ve kontrol altında tutulması ile eşgüdümlü bir biçimde gerçekleşiyor ise burada “fiziksel şiddet” ten söz edebiliriz. Fiziksel şiddet, fiziki üstünlük gerektirmekle beraber salt kendi bedenini kullanarak değil şiddet uyguladığı anda orada bulunan eşyalar yoluyla da gerçekleştirilebilir. Aynı zamanda dizide fiziksel şiddeti takip eden psikolojik şiddetin de görünürlüğü dizinin analiz edilen bölümlerinde açıkça görülmektedir. Dizideki kadın-erkek arasında geçen ilişkilerde görülen bir diğer şiddet biçimi ise flört şiddetidir. Bu şiddet biçimi, korkutucu ve kafa karıştırıcı bir deneyimdir. İki kişinin birbirini “çift” olarak tanımlamasının ardından erkeğin, genç kadını kontrol etmeyi, denetlemeyi “hak” olarak görmesi, onun adına kararları vermek istemesiyle başlamaktadır. Dizide sık görülmesine de sembolik şiddette görülmektedir. Sembolik şiddet, şiddete maruz kalan kişinin, bunu tam olarak içselleştirmesi ve eksikliğin zaten kendisinden kaynaklandığını dolayısıyla karşı tarafın eylemini hak ettiğini düşünmesi tam olarak sembolik şiddet biçimidir. Psikolojik şiddetten farklı olarak şiddete maruz kalanın bunu doğal karşılıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Dizide yine ısrarlı takibin de olduğunu görmek mümkün. İsrarlı takip kısaca, kadının kendisini güvende hissetmemesini ön koşul kabul eden ve kadını korkuya ve dehşete düşürecek her türlü tavır ve hareketi tekrar etmeye bağlı bir yöntemdir. Kısacası dizilerde şiddetin normalleştiği ve yaygınlaştığı görülmüştür. Bu şiddet biçimlerini izleyiciye aktarılması da şiddetin yeniden üretilmesine de sürdürülmesine zemin hazırlamaktadır.

Toplumsal cinsiyet kodlarının meşrulaştırılması

Bahadır- Kahveyi ben yapardım. Boşuna zahmet ettin.

Yedi Emin- Menengiç kavurup pişirmek bana zahmet değil, bilakis büyük zevk verir Bahadır. (1.Bölüm 1.04 dk.)

“Gelsin Hayat Bildiği Gibi” dizisinin 1.bölümüne bakacak olursak, sahne Sadi'nin (Yedi Emin) menengiç kahvesi yapması ile başlamaktadır. Bu sahne normalde bir kadının kahve yapmasından çok daha farklı biçimde sunulmaktadır. Gösterişli efektler ve havalı müzik aynı zamanda Sadi'nin keskin bakışları eşliğinde pişen menengiç kahvesi görülmektedir. Çalışmanın kavramsal çerçevesinde tartıştığımız üzere, toplumsal cinsiyet rolleri ve toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü kavramları çerçevesinde değerlendirildiğinde, kahve pişirme bir ‘erkek’ tarafından gerçekleştirilmektedir ve bir erkeğin mutfakta olması, akabinde kahve pişiriyor olması toplumsal cinsiyet kodlarının dışında bir eylem olarak görülmektedir. Toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü göz önüne alındığında, erkeklerin genel olarak kahve pişirmesi beklenmemekte, bunun aksine kahve pişirmek ya da mutfakta olmak kadınlara atanmış bir rol olarak sergilenmektedir. Fakat burada Sadi karakteri kahve pişirirken sahnenin

son derece gösterişli, estetik ve afili verilmesi aslında “mafyatik” bir erkeğin kadına nazaran kahveyi daha iyi pişirebileceğini göstermektedir. İş bölümündeki farklılaşma, açıkça ortaya hiyerarşik bir yapılanma çıkartarak kadın ve erkek arasında üstünlük problemini de açığa çıkartmaktadır. Erkekliğe atfedilen işler bu anlamıyla daha önemli ve geçerli olurken kadınlığa atfedilen işlerse daha basit ve değersiz olarak algılanmaktadır. Aynı zamanda bu iş dağılımı toplumdan topluma değişkenlik göstermektedir. Dolayısıyla bu sahnede Sadi karakterinin kahve pişirmesi, erkekliğe aykırı olmayıp aynı zamanda var olan gücü ve iktidarı da yineleyen bir hattır. Yine toplumsal cinsiyet rollerinin açıkça işaret ettiği gibi bir mafya liderinin sert ve kaba olması beklenirken dizinin ilk sahnesinden kahve hazırlama sahnesiyle başlaması ilgi çekici bir noktadır. Kadına atfedilen rolün, erkek tarafından temsil edilmesi de aynı zamanda mafya olmasına rağmen kahve hazırlayabilen becerikli ve sempatik bir erkek olmanın önünü açan ve izler kitle açısından erkekliğin bu yönünü kabul etme noktasında daha ikna edici bir boyutta olmasını açığa çıkartmaktadır. Çalışmanın ana hattını oluşturan “hegemonik erkeklik” en nihayetinde bu sahnede görülmektedir. Sadi karakteri, hegemonik erkeklik formuna en uygun düşen karakterlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sahnede Sadi; sert, dayanıklı ve rasyonel biri olarak sunulmaktadır. Dolayısıyla tüm bu nitelikler hem erkekliğin yeniden üretilmesine ve sürdürülmesine zemin üretmektedir.

Sadi- Evlilik hayatının en güzel tarafı, eve gelince kapıyı anahtarla açmamak derdi sandalcı. Yaaaa, ne bilsin sandalcı sahte karımın işkolik polis memuru olduğunu? Neyse iyi oldu. Şimdi burada olsa ‘memur adam bu kadar nevale alır mı?’ diye bik bik ederdi. (2.Bölüm 40.48 dk.)

Sadi- Lan acıktım da ben. Ohoooo saat de gelmiş geçiyor. Ben işe koyulayım, zaten Songül Hanım gelip yemek yapacak ne sabrı var ne takati var ne de isteği var. (2.Bölüm 51.15 dk.)

Toplumsal yaşamda, kadına ve erkeğe atfedilen roller geniş bir alana yayılmıştır. Özellikle kadının ev içi ile ilişkilendirilmesi ve erkeğin de dışarıyla yani kamusal alanla ilişkilendirilmesi buna örnek olarak verilebilir. Kadınların genel olarak ev içinde olması, eşi işten geldiğinde kapıyı açması gibi belli kalıplar toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin temel dinamosu haline gelmiştir. Dolayısıyla dizide de kadının kamusal alanda görünür olması ve ev içi gibi sınırlı bir alanın dışına çıkıyor olması ironik bir biçimde eleştirilmiştir. 2. bölümde ilk dikkat çeken sahne Sadi’nin öğlen vakti eve geldiği sahnedir. Songül çalıştığı için evde yoktur. Dolayısıyla evde Sadi’ye kapıyı açacak kimse yoktur. Sadi’nin serzenişleri esprili bir dile sahip olsa da aslında kadının evde olmayışının ve cinsiyet rollerinin kadın ve erkek arasında nasıl dağıldığını ve şekillendiğini göstermektedir. Sahnenin devamında, Sadi coğrafya çalışırken acıktığını fark eder ve yemek yapmak için mutfağa gider. Burada yine diğer sahnelerde de bahsettiğimiz gibi Sadi’nin yemek yapma sahneleri oldukça mükemmel ve olağan üstü biçimde gösterilir. Aynı zamanda Songül’ün yemek yapmayışını vurgulayarak cinsiyet rolleri bir kez daha vurgulanmaktadır.

Sadi- Sağ olsun sahte karım ütülemediği için iş bana düştü.

Songül- Kadın olduğum için ben ütölemek zorundayım değil mi çünkü?

Sadi- Öyle bir şey demedim. Demagoji yapma. Öyle bir şey demedim estağfurullah

Songül- Dedin az önce işte

Sadi- Yapmayacağını söyleyen son dakikaya kalmazdık. Hem ben 20 yıldır kendi ütümü kendim yaparım, senden çok daha iyi yaptığıma da eminim.

Songül- Allah Allah!

Sadi- Ama şöyle bir şey var. Kafa ütülme konusunda eline hiç kimse su dökemez. (4.bölüm 38.12 dk.)

Yukarıdaki sahnede, ev içinde kadının ‘görevi’ sayılan ütü yapma eyleminin erkek tarafından yapılıyor olması, erkeklerin ‘kadın işi olarak’ kodladıkları işleri yapmak konusunda iyi olduklarını düşündüklerinde, kendilerini kadınların her gün yaptıkları işleri yılın tek bir seferinde daha iyi yapmış olduklarından dolayı övünürler dolayısıyla Sadi’nin ütü yapması ve akabinde ütüyü Songül’den daha iyi yaptığını ve Songül’ün zaten çamaşır ütülmesinden ziyade kafa ütülme konusunda başarılı olduğunu vurgulaması toplumsal cinsiyet rollerinin nasıl şekillendiğini ve ikili ilişkilere manipülasyon ve mansplaining (Chapaux-Morelli ve Couderc, 2012; Kaya, 2023) gibi yöntemlerin dahil olduğunu göstermektedir.

“Gelsin Hayat Bildiği Gibi” Dizisindeki Kadın ve Erkek Karakterlerin Kişisel Özellikleri:

Duygusal, Fedakâr, Naif, Açık gözlü, Sert

Diziyi kadın ve erkek karakterlerin kişisel özellikleri bağlamında değerlendirdiğimizde, toplumsal cinsiyetin kadın ve erkeklere yüklediği özelliklerin açığa çıktığı ve dolayısıyla kadını duygusallık ve naiflikle, erkeği ise sert, duygusuz ve cesaretli olmakla özdeşleştiren toplumsal kabullerin dizide açık bir biçimde temsil edildiği görülmektedir. Aynı zamanda erkeğe yönelik bu kalıplaşmış davranış biçimlerinin sergilenmesi birer arzu nesnesi haline getiriliyor. Dolayısıyla gündelik yaşamdaki ilişkilerde ve toplumsal ilişkilerle iç içe geçmiş dizilerde kadının ve erkekliğin yukarıda sözü geçen özellikler çerçevesinde sunulması bekleniyor. Bu bağlamda, toplumsal cinsiyet rollerinin de diziler aracılığıyla kadın ve erkek karakterlere atfedilen kişisel özellikleri ile pekiştirildiğini ve yeniden üretildiğini görülmektedir.

Aynı zamanda erkek karakterlerin özdeşleştirildiği sertlik, duygusuz görünme ve cesaretli olmaları hegemonik erkekliği açığa çıkartmaktadır. Sığın’ın üzerinde durduğu gibi, hegemonik erkeklik fiziksel ve duygusal anlamda sert, dayanıklı ve rekabetçi biçimde açığa çıkmaktadır. Kadınsı özelliklerde barındırmayan hegemonik erkeklik “erkekler ağlamaz”, “erkek dediğin dayanıklı olur” gibi kalıplarla ilişkilendirilerek erkek olmayı belli kalıba sokan ataerkil ideolojiyi sürdüren bir yapıdır (Sığın, 2018, s. 167). Kısacası erkekliğe yüklenen anlam ve kişisel özellikleriyle pekiştirildiği görülmektedir.

Hegemonik Erkekliğin Temsil Biçimleri

Yedi Emin- Sayın müdürümün sorguya sekreteriyle beraber geleceğini önceden bilsydim en azından bir tıraş olurum. Kusura bakmayın. (1.Bölüm 39.48 dk.)

Dizide bir diğer sahne ise Yedi Emin emniyete teslim olduktan sonra emniyet müdürüne ifade vereceğini dile getirir. Müdür sorguya Songül’ü de beraberinde götürür. Burada Yedi Emin’in Songül’ün polis memuru olmayacağını ve oradaki rolünün ‘sekreter’ olabileceğine yönelik ifadeleridir. Polis memurluğunun güç ve sertlik ile ilişkilendirildiği, kadınsa bu özellikleri taşımaması

düşünüldüğünden dolayı polis memurluğunun kadın mesleği olarak görülmemesi, yine toplumsal cinsiyet rolleri ve cinsiyete dayalı iş bölümünün kalıp yargılarının dışı vurumu olarak görülmektedir. Burada kadının temsil biçimi açıktır. Kadın polis memuru olamaz, olsa olsa sekreter olabilir. Çünkü polislik erkekliği ifade eden ve güç gerektiren bir meslektir. Bu sahnede Yedi Emin'in -yukarıdaki sahnelerde de vurguladığımız gibi- hegemonik erkekliğin en iyi temsilini göstermektedir.

“Gelsin Hayat Bildiği Gibi” Dizisindeki Kadın ve Erkek Karakterlerin Fiziksel Özellikleri: Kısa, Uzun, Kaslı, Sıksa

Dizide kadın ve erkek karakterlerin temsiline baktığımızda, erkeklerin çoğunluğunu beyaz tenli, orta boylu ve uzun boylu olduğunu görülmektedir. Dolayısıyla baskın karakterlerin fiziksel özelliklerinin bu biçimde temsil edilmesi izleyiciye dönük bir mesajı barındırmaktadır. Dizideki erkek karakterlerle özdeşim kuran izleyicinin, fiziksel özellikleri normal karşılayarak gündelik yaşamda beyaz tenli ve uzun boylu erkek tipini normal karşılamaktadırlar. Bu kategoriye uymayan erkekleri ise toplumun ve sosyal hayatın dışına itmektelerdir. Aslında burada hegemonik erkekliğin ve diğer erkeklik biçimlerinin nasıl açığa çıktığı da görülmektedir.

Kavramsal çerçevede üzerinde durduğumuz gibi; Hegemonik erkeklik, toplumsal süreçler içinde idealize edilmiş bir erkeklik formunun devlet, kilise, medya gibi kurumlar vasıtasıyla nasıl tüm topluma yayıldığına işaret eden bir kavramdır. Hegemonik erkeklik, ‘Erkek olmanın anlamı nedir?’ ve ‘Bir erkek nasıl olmalıdır?’ sorularının yanıtı üzerinden yapılan bir mücadelenin sonucunda kazanılan konuma işaret eder. İdealize edilen bu erkeklik formu toplumsal yaşamda insanlar arası ilişkilerde oldukça sık görülmektedir. Yukarıda da vurgulandığı gibi ‘Bir erkek nasıl olmalıdır?’ sorusunun cevabını dizi izleyiciye açıkça sunmaktadır. Bu bağlamda ataerkil düzende erkeğin temsil edilişi fiziksel özellikleri kapsamında da kendisini sürdürmeye ve yeniden üretmeye devam etmektedir. Bu bakımdan toplumsal cinsiyet: toplum ve kültür tarafından inşa edilip biten bir durum değil, yeniden üretilen bir süreçtir (Arda, 2021, s. 8). Dolayısıyla medya aracılığı ile dizinin de bu yeniden üretim mekanizmasına dahil olduğunu görmekteyiz.

Dizide kadın karakterlerin fiziksel özellikleri de belli standartlar içerisinde sunulmaktadır. Kadınların genelini orta boylu olduğu görülmektedir. Kadınların bedenlerinin erkeklere göre daha kırılgan ve hassas olduğunu yansıtmak içindir ki dizideki kadınlar genel olarak minyon ve kısa boylu, zayıf ve zarif biçimdedir. Dolayısıyla doğumdan itibaren fiziksel bedenler, toplumsal bedenlere dönüşürken toplumsal cinsiyet en önemli etkenlerden biri olmuştur (Güneş, 2015, s. 154). Kısacası, fiziksel bedenler toplumsal normlar çerçevesinde kurularak toplumsal bedenler haline getirilmektedir. Bununla ilişkili olarak, bedenlerin nasıl görünürlük kazandığı da önemli hale gelmiştir. Kadınların daha masum, kibar, ince, “güzel” görünmeleri gerekirken erkeklerinse çekici, kaslı, atletik, “yakışıklı” görünmeleri gereklidir. Kadının güzellikle erkeğin ise yakışıklılıkla da ilişkilendirildiğini gözden kaçırmamak gerekmektedir. Nitekim toplumsal kabullerce kadın ve erkek belli bedensel görünürlüğe

uymadıkları zaman dışlanma, aşağılanma ya da hor görülme ile karşılaşacaktır. Tüm beden ile ilgili mekanizmalar şüphesiz tarihsel ve kültürel olarak aktarılan ve süreklilik gerektiren bir durum olarak değerlendirilir.

“Gelsin Hayat Bildiği Gibi” Dizisinde Kırılğan Erkeklik

Vural- Ne sırtıyorsunuz lan yavaşak y****? Sabah sabah afyonumuz patlamamış zaten.

(O sırada Araz duvardaki resmi görür)

Araz- Lan, siz kime kelebek diyorsunuz lan, ecdadını s*****. Kime? Kime diyorsunuz lan? Bırak! Bırak! Lan kime diyorsunuz?

Vural- Kimin yaptığı kabak gibi belli zaten, sakın ol.

Araz- Bırak.

Bora- Bana bak, herkes bize bakıyor. Herkes bize bakıyor, sakın ol. Tamam sakın ol.

Araz- Gidip hemen boya falan bir şey bulun. Kapatın şunu.

Sevda- Araz daha onlar kiminle uğraştıklarının farkında değil.

Araz- Gülmeyin lan. (3. Bölüm 34.28 dk.)

(Bir diğer sahne)

Sabo- Selam gençler.

Vural- Hayırdır Sebo? Ne bu haller?

Sebo- Ortalık çok karışıyor Vural.

Araz- Oğlum yekten söylesene ne oldu?

Sebo- Yeni yetmeler çocukları örgütlüyor.

Araz- Nasıl?

Sebo- Bahçede kopardığımız çocuğun yanına gitmişler.

Vural- Eeee

Sebo- Eee si Vural, lavuklar racon kesiyor bize. Burada kimse kimseye haraç veremez artık diye.

Bora- Bir şey çıkmaz abi ya. Takma bu kadar de yani böyle şeyler iyidir. Hani bilsinler kim olduğumuzu.

Vural- Bilmeseler de bildiririz zaten aslanım. Rahat ol. Bunların böyle sibobundan havasını alacaksınız. Daralıyor bunlar biliyorsun. Sivri sinek gibiler.

Araz- Ama mide bulandırıyorlar. Okuldakiler bunları bi bok zannederse karizmamız çizilir lan. (2. Bölüm 10.54 dk.)

Dizide erkeğin temsili genel hatlarıyla “*hegemonik erkeklik*” biçiminde kendisini göstermektedir. En temel ifadeyle hegemonik erkeklik; fiziksel ve duygusal anlamda sert, dayanıklı, rasyonel, rekabetçi ve duygularını dışarı yansıtmayan, kadını özelliklerden kaçınan ve bu özellikleri yansıtmayan bir erkek figürüdür. Hegemonik erkek kimliği aile, okul ve kitle iletişim araçları vasıtasıyla toplumda sürekli olarak dayatılmaktadır. ‘Erkekler ağlamaz!’, ‘Erkek dediğin dayanıklı olur!’ gibi erkeği bir kalıba sokan ataerkil söylemler ‘farklı erkeklikler’ mümkün değilmiş gibi algılara yol açmaktadır (Sığın, 2018, s. 167). Dolayısıyla yukarıdaki iki farklı sahnede de gördüğümüz gibi erkeğin kırılğanlıkla ya da güçsüzlükle ilişkilendirilmesi, bu erkeklik biçimini benimsemiş ve gösteren erkek açısından sorunlu hale gelecektir. Gücünü ve statüsünü kaybetme korkusu erkeği daha

kırılgan hale getirecektir. Buna ek olarak ilk sahnede geçen 'kelebek' benzetmesi de naifliği ve inceliği, sert olan erkeğin gücünü zayıflatan bir durum olarak değerlendirilebilir. İkinci sahnede ise diğer erkeklerin varlığı mevcut ve sürekliliğini koruyan erkek gurubunun karizmasını çizeceğini ve dolayısıyla da var olan gücün, hâkimiyetin ve hegemonik üstünlüğünde kaybına işaretler bu da dizideki Araz ve arkadaşları, Mert ve arkadaşları ile girdiği rekabeti destekler niteliktedir.

“Gelsin Hayat Bildiği Gibi” Dizisinde Temsil Edilen Erkeklik Biçimleri ve Sıklığı

Dizide baskın olarak gördüğümüz erkeklik biçimi, hegemonik erkeklik biçimi olup ilişkilere baktığımızda (özellikle Yaver ve Sadi, Araz ve arkadaşları, Mert ve arkadaşları bağlamında) işbirlikçi erkeklik biçiminde oldukça sık çıkmaktadır. Yine dizide dış görünüşü ve naifliği ile diğer erkeklerden geri kalan ve ezilmeye, hor görülmeye müsait erkek karaktere yer verildiği görülmektedir (bkz. 2.bölüm Araz ve arkadaşlarının “tospik” dedikleri kişi arasındaki diyalog). Hegemonik erkeklik kısaca, Connell bu bağlamdan hareketle “hegemonik erkeklik” ile erkekliğin toplumsal ilişkilerde hâkim bir konumda olduğu kadınlarınca erkeklere tabi olduğu şeklindeki ataerkil sisteme gönderme yapmış olsa da sadece erkeğin kadın üzerinde kurduğu tahakküm ilişkisini değil aynı zamanda farklı erkek grupları arasındaki tahakküm ilişkilerinden de söz eder. Erkeklik dinamiğinin sürdürülmesi salt şiddet yoluyla değil aynı zamanda rıza mekanizmalarıyla da desteklenmektedir. Dolayısıyla hegemonik erkeklik zor ve iknayı aynı anda araçsallaştıran melez erkeklikler ve erkeklik pratikleri içerir. Dizide -yukarıda da değinildiği gibi- Araz'ın ve arkadaşlarının kendilerinden daha naif ve sessiz erkek gördüklerinde uyguladıkları psikolojik ve fiziksel şiddet görülmektedir. Burada hegemonik erkeklığe uyman ve madun erkeklik diye aldandırabileceğim bir diğer erkeklik biçimiye, toplumda kalıplaşmış olarak erkeğe atfedilen özelliklerin dışına taşan ve kadınsı özelliklerle ilişkili olan davranışları sergileyen erkeklik biçimidir. “Madun erkeklik” hiyerarşik olarak en alt basamakta yer almaktadır. Yine dizide erkek karakterler arasındaki ilişkiyi en iyi ifade edecek işbirlikçi erkeklik ise, işbirlikçi erkek diğer adıyla seyirci erkek, teoride hegemonik erkek gibi güçlüdür, rekabetçidir, onun gibi düşünür ve onun gibi olmak isteyen fakat bunu pratiğe yansıtmayan erkeklerdir. Dolayısıyla Yaver karakteri başta olmak üzere, Araz'ın arkadaşları ve Mert'in arkadaşları işbirlikçi erkeklığe örnek gösterilebilir.

“Gelsin Hayat Bildiği Gibi” Dizisinde “Erkeklığı” Pekiştiren Kelimeler ve Kullanım Sıklığı

Dizinin analiz edilen bölümlerinde açığa çıkan ilişkiler göz önüne alındığına, **lan, abi, ağa, eyvallah, kirvem, oğlum, ağam, herif ve kardeşim** gibi erkeklığe vurgu yapan kelimeler sıklıkla kullanılmaktadır. Aşağıdaki şekilde görüldüğü üzere bu kelimelerin sıklıkla kullanımı aynı zamanda hegemonik erkeklığın de göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Şekil 2.

“Gelsin Hayat Bildiği Gibi” dizisi bölümlerde tekrar eden kelime bulutu

SONUÇ

Cinsiyet (*sex*) ve toplumsal cinsiyet (*gender*) bağlamında bakıldığında kadın ve erkek olmanın salt biyolojik olanın ötesinde bir anlam taşıdığını görmek mümkündür. Kadına ve erkeğe atfedilen roller bütününe baktığımızda kadınlık ve erkeklik aynı zamanda içinde bulunulan toplumun sosyo-kültürel değerlerini de taşımaktadır. Genel olarak ifade edilirse, cinsiyet bireyin biyolojik tarafına gönderme yaparken toplumsal cinsiyet, bireylerin nasıl erkek ya da kadın olacağına toplumsal olarak belirlenişine gönderme yapmaktadır. Erkeklikten beklenen sertlik, cesaretli olmak ve duygularını iyi saklamak gibi kodlamalar toplumsal olarak kendisini göstermesi beklenen davranışlar olurken kadınların daha duygusal, nazik ve kibar olması beklenen davranışlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda erkeklerin belli adımlardan geçmesi -sünnet, askerlik, iş ve evlilik gibi- de kaçınılmaz olarak istenilen bir durum haline gelmektedir. Kadına ve erkeğe atfedilen bu kurallar hiyerarşik düzene de işaret etmektedir. Bu bağlamda kadın hem ikincil hem de erkeğe bağımlı bir konuma da geçmektedir. Dolayısıyla bu çalışma kadın ve erkek olmanın hem cinsiyet hem de toplumsal cinsiyet kodlarına göre nasıl biçimlendiğini anlamlandırmak için de ortaya konmuştur.

Araştırmanın konusu ve kapsamı doğrultusunda özellikle günümüzde popülerleşen ve geniş izleyiciye ulaşan ve aynı zamanda şiddet, argo ve hegemonik erkekliğin görünürlüğü düşünüldüğünde “Gelsin Hayat Bildiği Gibi” dizisi seçilerek içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Dizide erkek karakterlerin hikayelerinin yoğun olarak gösterildiği ve kadın karakterlerinin hikâyelerini ikinci planda olduğu görülmüştür. Dizide hegemonik erkekliğin yanı sıra madun erkeklik ve işbirlikçi erkeklik de temsil edilmektedir. Dizide açığa çıkan şiddet biçimleri incelendiğinde, fiziksel şiddetin yoğunlukta olduğu görülmektedir. Bu sırayı psikolojik şiddet, ısrarlı takip, sembolik şiddet ve flört şiddeti takip etmektedir. Fakat araştırmada iddia edildiği üzere sembolik şiddetin sık olmadığını vurgulamak gerekmektedir. Dizinin analiz edilmesindeki amaç, hegemonik erkekliğin nasıl temsil edildiği aynı zamanda bu temsili izleyicinin nasıl yorumladığı ortaya çıkartılıştır.

Sonuç olarak, ataerkil bir düzende erkekliğin temsili hegemonik bir üstünlükle sağlandığında daha kapsayıcı ve belirgin bir hale gelmektedir. Kadınların ve hegemonik erkeğe uymayan diğer erkeklik biçimlerinin de gerek şiddete gerek ötekileştirmeye gerekse tahakküme maruz kaldıkları ve bu durumun toplumsal olarak kabul edildiği de ifade edilebilir. Medyanın etkisi düşünüldüğünde dizilerde

temsil edilen erkek ve kadın rolleri izleyicilerin gündelik yaşamlarını biçimlendirmede oldukça etkili bir güce sahiptir. Toplumda ortaya çıkan ilişkileri yansıtma ve aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yeniden rettirildiği televizyon dizileri Türkiye’de oldukça fazla olmakla beraber bu tür dizilere olan talep de aynı ölçüde fazladır. Dolayısıyla izleyici ve diziyi ortaya koyan mekanizma arasındaki ilişkinin çok boyutlu analizini yapmak var olan sorunlara ışık tutma açısından önemlidir. Aynı zamanda erkekliğin hangi biçimlerde ve koşullarda kendisini gösterdiğini anlamlandırmak için toplumsal ilişkilerle i ie geçen medyanın bu erkekliği nasıl ürettiğine de bakmak gerekmektedir. Yine toplumda kadınlara yönelik eşitsizliği anlamlandırabilmek için eşitsizliğin faili olan -büyük ölçüde- erkekliği de mercek altın almak önemli bir husustur. Aynı zamanda popüler kültür ürünü olarak diziler, toplumsal cinsiyet ve hegemonik erkekliğin temsili konusu değerlendirilmeye oldukça açık bir konudur. Dizi de kullanılan müzikler kültürel çalışmalar bağlamında incelenebilir ve bu araştırma gençlik olgusu üzerinden de genişletilebilmek oldukça mümkündür.

Araştırmacıların Katkı Oranı/ Contribution Statement

alışmaya tm araştırmacılar eşit oranda katkı sağlamıştır. / All researchers contributed equally to the study

Destek ve Teşekkr Beyanı/ Funding Statement and Acknowledgements

Araştırma kapsamında herhangi bir destekten yararlanılmamıştır. / This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

atışma Beyanı /Declaration of Competing Interest

ıkar atışması bulunmamaktadır. / There is no conflict of interest.

Etik Onay/ Ethics Committee Approval

Etik kurul onayına gerek yoktur. / Ethics committee approval was not required for this study.

Kaynaklar

- Akay, A. (2016). *Michel Foucault'da iktidar ve direnme odakları*. Doğu Batı Yayınları.
- Arda, E. (2021). *Toplumsal cinsiyet bağlamında erkeklığı tartışmak*. [Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Bora, A. (2005). *Kadınların sınıfı: ücretli ev emeği ve kadın öznelliğinin inşası*. İletişim yayınları.
- Bourdieu, P. (1998). *Eril tahakküm*. Bağlam Yayınları.
- Bozkurt, B., ve Akpınar, A. (2017). Bilişim sektöründe toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü. *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 17-28. <https://doi.org/10.26695/mukatcad.2018.8>
- Butler, J. (2008). *Cinsiyet belası*. Metis Yayınları.
- Chapaux-Morelli, P., & Couderc, P. (2012). *İkili ilişkilerde duygusal manipülasyon: Narsist bir partnerle yüzleşmek*. İletişim Yayınları.
- Connell, R. W. (1982). Class, patriarchy, and sartre's theory of practice. *Theory and Society*, 11(3), 305-320. <https://doi.org/10.1007/BF00211660>
- Connell, R. W. (1983). *Which way is up? Essays on sex, class and culture*. Allen and Unwin.
- Connell, R. W. (1998). *Toplumsal cinsiyet ve iktidar: Toplum, kişi ve cinsel politika*. Ayrıntı Yayınları
- Connell, R. W., & Messerschmidt, J. W. (2005). Hegemonic masculinity: Rethinking the concept. *Gender & Society*, 19(6), 829-859. <https://doi.org/10.1177/0891243205278639>
- Çarıkcı, K., Meral, H., Berkil, S., Çalışır, A., Önala, L., ve Arslan, Ö. (2024). Nitel araştırmalarda tematik analiz. *Socrates Journal of Interdisciplinary Social Studies*, 10(37), 127-140. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10509707>
- Dökmen, Z. (2010). *Toplumsal cinsiyet: Sosyal psikolojik açıklamalar*. Remzi Kitabevi.
- Erdoğan, E. ve Uyan-Semerci, P. (2021). *Toplumsal araştırma yöntemleri için bir rehber: Gereklilikler, sınırlılıkla ve incelikler*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Erdoğan, İ., & Alemdar, K. (2010). *Öteki kuram*. Pozitif Matbaacılık
- Ergun, Z. (2020). *Erkeğin yittiği yerde*. Notos Yayınları.
- Ergül Güvendi, N. (2023a). Moda ve reklam bağlamında "Nesne olarak kadın bedeni" dönemlere göre ilişkisel analiz. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi* (15), 92-114. <https://doi.org/10.21733/ibad.126691>.
- Ergül Güvendi, N. (2023b). Toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında Türk kültüründe kadın: Kuramsal bir tartışma. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 27(3), 551-564.
- Foucault, M. (2002). *İktidarın gözü*. Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2016). *Özne ve iktidar*. Ayrıntı Yayınları.

- Giddens, A. (2013). *Sosyoloji*. Kırmızı Yayınları
- Güneş, F. (2015). Toplumsal yeniden üretim ve karşılığı ödenmeyen emek. *TTB Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 15(57), 2-9.
- Hall, S. (2017). *Temsil: kültürel temsiller ve anlamlandırma uygulamaları*. Pinhan Yayınları.
- Hirata, H., Leborie, F., Doare, H. L. & Senotier, D. (2015). *Eleştirel feminizm sözlüğü*. Dipnot Yayınları.
- Karvanlı, N. ve Akpınar N. (2022-2023). *Gelsin Hayat Bildiği Gibi* [TV dizisi]. Necati Akpınar; BKM.
- Kaya, F. (2023). *Toplumsal ilişkilerde duygusal manipülasyon: "Dirty John: The Betty Broderick story" dizisi örneği* [Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Koçak Turhanoglu, F. A. (2019). *Toplumsal cinsiyet sosyolojisi*. Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.
- Kurt Topuz, S. (2019). Toplumsal cinsiyet ve iktidar. İçinde A. Altunoğlu (Ed.), *Toplumsal cinsiyet çalışmaları* (ss. 24-43). Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Marangoz, H. (2019). *Toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü ve işyerinde ayrımcılık: Kadın hemşireler örneği* [Yüksek Lisans Tezi, Namık Kemal Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Marshall, G. (2005). *Sosyoloji sözlüğü*. Bilim ve Sanat Yayınları
- Messerschmidt, J.W. (2019). *Hegemonik erkeklik: Formülasyon, yeniden formülasyon ve genişleme*. İçinde Ç. Günay- Erkol ve N. Yeşim Sünbuloğlu (Ed.) Özyeğin Üniversitesi Yayınları.
- Miliband, R. (1982). State power and class interests. *New Left Review*, 138(1), 57-68.
- Neuman, W. L. (2014). *Toplumsal araştırma yöntemleri: Nitel ve nicel yaklaşımlar I- II*. Yayın Odası.
- Özmkas, U. (2019). *Biyopolitika: İktidar ve direniş Foucault, Agamben, Hardt- Negri*, İletişim Yayınları.
- Palabıyık, A. (2020). Pierre Bourdieu sosyolojisinde habitus, sermaye ve alan üzerine. *Habitus Toplumbilim Dergisi*, (1), 1-22.
- Ransome , P. (2012). *Antonio Gramsci yeni bir giriş*. Dipnot Yayınları.
- Saygılıgil, F. (2016). *Toplumsal cinsiyet tartışmaları*. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Sığın, A. (2018) *Televizyon reklamlarında erkekliklerin inşası: Değişmekte direnen temsil sorunsalı*. [Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Sığın, A., ve Canatan, A. (2020). Connell'in "erkeklikler" teorisinde işbirlikçi erkek, madun erkek ve marjinal erkek: hegemonik erkekliğin kavramsal hegemonyası. *The Journal of Social Sciences*, 32(32), 163-175. <https://doi.org/10.16990/SOBIDER.4715>
- Walby, S. (2020). *Patriyarkal kuramı*. Dipnot Yayınları

Wollstonecraft, M. (2007). *Kadın haklarının gerekçelendirilmesi*. Türkiye İş Bankası Yayınları.

Yavuz, Ş. (2015). Ataerkil egemen erkeklik değerlerinin üretiminde kadınların rolü: Bir “erkek şehri” Trabzon örneği. *Fe Dergi*, 7(1), 116-130. https://doi.org/10.1501/Fe0001_0000000136

Yıldırım, A.ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayınları.

Yılmaz, E. (2021) *Türk sinemasında erkekliğin dönüşümü ve erkeklik krizinin görünümleri*. [Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi]

Zengin, A. (2020). *İktidarın Mahremiyeti İstanbul'da Hayat Kadınları, Seks İşçiliği ve Şiddet*. TAV Publishing.